

OCTAVIANUS.

Irodalmunkba két lovagregény került át a külföld gazdag termeléséből az irodalmi fejlődésben egymástól távol eső időben: az egyik, a *Szép Magelona*, a XVII. században (1676), a másik, a *Florencz és Lion története*, a XVIII. század végén (1785). Mind a kettő francia eredetű, s a német irodalom közvetítette hozzánk, hol évszázadokra visszanyúló, minden szellemi irányba és áramlatba belekapcsolódó népszerű körútjuknak utolsó állomásához érkeztek. A mit elvégeztünk a *Szép Magelonával*, ugyanazt kívánjuk megtenni másik lovagregényünkkel, melynek eredetét, világirodalmi körútját s magyar feldolgozásainak összeállítását vettük fel vizsgálódásunk körébe. Megkíséreljük egy általános szempont szélesebb háttéréből emelkedni ki, hogy onnan a szellemi élet jelenségeinek kölcsönös kapcsolatába is bepillantást nyerhessünk.

I.

A visszafelé menő nyomok Franciaországba vezetnek s egy chansonban futnak össze, melyben először nyert irodalmi formát e regény a XIII. század közepén. Azóta irodalmakat bejárva s évszázadok váltakozó ízlésén keresztül menve, bámulatos szívós életű tárgynak bizonyult, mely még ma is él az emberiség hálás emlékezetében.

Az említett chansonban Octavianus római császár és Dagobert francia király állanak a kalandos történet élén, melynek főszereplője Octavianusnak két fia, Florent, és az ifjú Octavianus. A császár két fiát s hűtlenséggel alaptalanul meggyanúsított feleségét kikergeti országából. A szenvedésekbe kítaszított ártatlan anyától egyik gyermekét egy majom, másikat pedig egy oroszlán elrabolja. Az ifjú Octavianus később föl találja édes anyját s vele Jeruzsálemba megy, Florent pedig Párizsba jut, hol egy mészárszékekben teljesít közönséges szolgálatokat. Kalandos élete avval kezdődik, hogy párviadalban megöli a Párizst fenyegető pogány Fernagut, szerelmes lesz ennek szép menyasszonyába, kit ismeretlen atyjával együtt a menekülő szaraczenóktól elrabolva, Itáliába visz. Az ifjú Octa-

vianus is bámulatos vitézséggel harcol ezalatt a szaraczenok ellen, kiknek fogságából egy szerelmes királyleány segítségével megszökik és Rómába megy. Itt megtudja származásának titkát s üldözőbe veszi a szaraczenokat, kik atyját és testvérét foglyul ejtve Babylonba vitték. Megszabadítja őket s hazaviszi Rómába, hol öröm és a császár fájdalom közt ismeri fel ártatlan feleségét és vitéz két fiát. Az ifjú Octavianus nőül veszi a babyloni szultán leányát, ki édes testvére Florent kedvesének, s Jeruzsálem királya lesz. A történet utolsó fordulójában Florent és felesége elveszítik egyetlen fiukat, kit a szaraczenok rabolnak el. Fájdalmukat még növeli az, hogy alaptalan gyanú miatt fogságot szenvednek, de kiszabadulásuk után a Szciziliából Rómába hozott szaraczen foglyok között felismerik elvesztett gyermeküket, ki később Othon név alatt római császár lett, s atyja volt a római Florencenak, az e nemben utolsó lovagregény (*Florence de Rome*) hőségnek.

Ugyanezt a történetet fejlődésének egy későbbi idejében nyert prózai formája, mely ma is él az irodalmi köztudatban, már lényeges eltérésekkel beszél el. Ebben is az indítja meg a cselekményt, hogy Octavianus császárnak felesége ikreket szül, miből az anyacsászárné házasságtörést kohol s gonosz fondorkodásaival ráveszi fiát arra, hogy feleségét és két gyermekét száműzze az országból. A gyermekrablás jelenete szintén megegyezik, de az oroszántól elrabolt fiúnak neve Lyon, kinek szerepkörében az ifjú Octavianus kalandjai alig észrevehetőkké zsugorodnak össze. A főszerepet itt a másik fiú, Florent, viszi, ő áll a cselekményt betöltő szaraczen háborúnak középpontjában, melynek legkedvesebb jelenete a szaraczen hercegnőnek, Marcebillenek a megszöktetése. Lyont csak arra használja fel a történet, hogy Dagobert francia királyt, atyját, a római császárt és ismeretlen testvérét, Florentet, a hazafelé tartó szaraczenok fogságából kiszabadítsa. A történet módosulása leginkább a felismerési jelenetet követő befejezésben ismerhető fel: a szultán és leánya a keresztyén hitre tér, Marcebillt Florent nőül veszi s Anglia királya lesz, Lyon pedig, ki az ifjú Octavianus kalandjaiból semmit sem él át, végül megnyeri a spanyol király leányának, Rosamundenak, szerelmét s utódja lesz atyjának a római császárságban.

Később minden népnek kedvelt olvasmánya lett e regény s mint népszerű költői tárgy is irodalmakon keresztül kísérhető a XIII. századtól napjainkig. A tárgynak e nagy kedveltsége és századokig tartó népszerűsége annál inkább meglep bennünket, mert egy nagyon csekély értékű költői művel állunk szemben, a mit valószínűséggel meghatározható forrása és keletkezése szemléltet a legjellemzőbben. Majdnem minden részéből szembe-tűnően kirí az önállótlanág, a compilatio, az eredetiség hiánya, a mi különben jellemzi azt az egész irodalmi korszak-

kot,¹ melyen belül keletkezése és kialakulása végbement. A XIII. század közepétől a következő század végéig terjed ez a korszak, a francia epika utóvirágzásának s hanyatlásának ideje, melynek minden epikai alkotása a kimerültség, a hanyatlás és a lassú kimúlás érezhető jeleit hordja magában. A régi *gesteket* teljesen kimerítette két század, s az utódok beérték a már ismert eposok átdolgozásával és kimeríthetetlen variálásával. Az epigonok phantasiáját legjobban izgatta az a sötét történelmi korszak, mely a római birodalom és a Karoling korszak fényes hajnalhasadása közt eltelt. Ezért kedvelik a régi eposok legkalandosabb motívumaiból egybeillesztett új cselekményt a római birodalommal valami módon összekapcsolt Meroving korszak hátterébe állítani be, a mi rendszerint valamelyik Meroving király véletlenül megtudott történelmi nevének segítségével történik. Az eredetiség hiányát legjobban bizonyítja az azonos motívumoknak rendszerbe állítható készlete, melynek állandó variálásában merült ki e korszak egész eredetisége, s ugyanabban különböznek egymástól a rokon eposok köreinek tagjai. A főhős mellett mindig szerepel egy szaraczen vezér és egy szaraczen hercegnő, kit egy keresztyén fejedelem megtérít és nőül vesz. A gyermekkitévés, a gyermekrablás s ezzel kapcsolatban a történet végén a felismerési jelenet számos esetben ismétlődő segéd-eszköze a megoldásnak. Technikájukkal a mese fölépítésében, a hősök beállításában, a cselekmény bonyolításában egy sajátos típusát teremtették meg az eredetiségben már kimerült király-eposoknak, melyeknek legnagyobb része csekély költői értékével népszerűsége nem is vergődhetett.

Annál figyelemreméltóbb tehát az *Octavianus*, melyben bár e korszaknak minden jellemvonása benne van, s a mely megállapításunk szerint szintén többféle elemből tevődött össze és alakult ki, mégis a legkiválóbb költői tárgyakkal versenyző népszerűsége emelkedett. Megmagyarázható ez abból, hogy a kevés költői eredetiséggel rendelkező szerzője elég szerencsésen aknázza ki a középkor mondakészletének legkedveltebb motívumait. A regénynek az a részlete, hogy a hűtlenséggel rágalmazott ártatlan császárnét félrevezetett férje gyermekeivel együtt száműzi, de a történet végén a nő ártatlansága kiderül, s a tévedést jóvá teszi, újbóli találkozásukon érzett boldogságuk: a középkor ártatlanul szenvedő s hűségében állhatatos asszonyának mondáját juttatja eszünkbe. Ez a középkornak egyik leggazdagabb mondaköre volt, mely számos változatot teremtve s a legkülömbféle formákat nyerve, majdnem minden irodalomban nyomot hagyott. E mondacsaládnak tagjait s annak legváltozabbi változatait a részletekben való számos eltérés mellett

¹ Voretzsch, Die französische Heldensage. 1894. Das Merovingerepos u. die frk. Heldensage. Phil. Stud. 1896. A. Becker, Grundriss d. altfranz. Lit. Heidelberg 1907.

is a következő alapmotívumok vonják egy körbe: Egy férj az elutazásakor feleségét az öcscsére bízta. A hűtlen rokon sikertelen kísérleteket tesz az erényes nő elcsábítására, s mikor ez nem sikerül, bosszúja a nő vesztére tör. A hazatérő férj előtt hűtlenséggel vádolja a feleséget, kit a férj még az országból is kiűz (I.). A szenvedésekbe kitzasztott ártatlan asszony sok életveszedelmet áll ki s még kétszer utasítja vissza a hitvesi hűséget sértő szerelmi ajánlatokat (II.). Végül kolostorba vonul, hol csodálatos erővel gyógyítja a betegeket. Most azok, kik ellene vétettek, megbetegsznek. Ő mindnyájukat meggyógyítja, de előbb bevallják legnagyobb vétküket. Így az asszony ártatlanságáról mindenki, még a férje is meggyőződik (III.).

Ezek a legfontosabb mozzanatai a *hűtlenséggel rágalmozott ártatlan asszony* mondakörének, melyhez teljesen hasonló mesét olvasunk az *Ezeregyéjszakában* (497. elbeszélés) a Mekkába vándorló Kadiról s távollétében a felesége hűségét megkísértő öcscséről; a perzsa *Ezeregy nap* (218—226.) a pusztá szigetekre utazó Temin kereskedőről s nejeről, a szép Repsimárról, beszéli el ugyanezt, s visszavezethető Indiába, mert *Nachschabî* gyűjteményének *Chörschîd és Utârid* történetében már egészen tisztán fellelhetők ezek a motívumok. E három változat alapján keleti eredetet tulajdonítanak e mesének, de igazi gyökeret Nyugaton vert, melynek társadalmi berendezkedése és világnézete igen alkalmas talajnak bizonyult a belőle fakadó gazdag mondanaládnak táplálására. A nyugati változatokat a *Crescentia* vagy *Florentia* mondakörébe szokás vonni, s európai nagy népszerűségét jellemző adattal támogatja Vincentius Bellovacensis *Speculum Historiale*ja s a *Gesta Romanorum* német és angol redactiója, melyekben szintén előkerül ez az elbeszélés. A középkornak alig van irodalma, melyet meg nem ihletett volna ez a mese, s a mely egy-egy költői feldolgozással nem adózott volna költői szépségeinek. Így a változatoknak alig összeállítható gazdagsága maradt utána, a melyek kétségtelenül kölcsönösen függő viszonyban állanak egymással.¹ A belőle fakadó változatok közül legnevezetesebb a *Sibilla* és *Oliva* monda,² egy közös forrásnak két feldolgozása, mely Nagy

¹ Ennek a mondakörnek keletkezését, fejlődését és elterjedését behatóan tárgyalják Bäckström, Svenska Folkböcker I. 264—274. I., Hagen, Über die Schwanensage. Abhandl. d. Berl. Ak. d. Wissensch. 1846. 564. I., Gesamtabenteuer I. C—CIV. I., Massmann, Kaiserchronik IV. 893—906. I., Grundtvig, Danmarks Gamle Folkeviser I. 195—197. I. Ezek eredményeit közli F. Wolf, Über die beiden wiederaufgef. niederl. Volksbücher. Denkschrift d. Kaiserl. Akad. d. Wissensch. Wien, 1857. 8. 180. I., A. Mussafia, Über eine ital. Darstellung d. Crescentiasage. Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akad. d. Wissensch. Wien, 1866. 51. k. 589—692. I.

² A francia, németalföldi, spanyol és német feldolgozásairól I. W. Tettau, Über einige, bis jetzt unbekannte Erfurter Drucke aus d. 15. Jahrh. Erfurt, 1870. 171. I., Hagen, Gesamtabt. I. 52., III. 778. I.

Károly nejéről, illetőleg nővéréről szól, kit a császár látszólagos házasságtörés miatt eltaszít magától s az eszközül felbérelt törpét megöli, de örömmel fogadja vissza feleségét, mikor a bekövetkező események ártatlanságát igazolják. A rokon mondák közül említetlenül nem hagyható a *Berta* epos (*Berte aux grands pieds*), az ártatlanul szenvedő s hűségében állhatatos nő történetének *Adenet le roi* idyllikus színezetű, bájos feldolgozásában (1275) egyik legszebb emléke. Ismert változat a *Helena* monda,¹ az atyja szerelme elől menekülő konstantinápolyi hercegnő, kit férje, Henrik britanniai király, két gyermekével együtt eltaszít magától, s csak 22 évi szenvedés után derül ki ártatlansága. A *Sir Tryamour* cz. angol románczban² Ardu, aragoniai király a félrevezetett férj, s száműzött neje Magyarországra menekül, hol fia nőül veszi szép Helenát, a magyar hercegnőt, s természetesen a királyné ártalanságának kiderülésével boldogan végződik a történet. A németalföldi, de francia eredetű *Valentin és Orson*ban az elűzött nő Pipinnek a konstantinápolyi királylyal eljegyzett nővére, kívül kevesebbet törődik a történet, inkább két fiának kalandos életét részletezi, épügy, mint Chrestien de Troyesnak Vilmos király két elveszett gyermekéről írt elbeszélése,³ melyek azért érdekes változatok, mert bennük a mondának az *Octavianushoz* hasonló módosulása vehető észre. Körülbelül egy időben tűnik fel e monda Francia-, Német-, Angolországban, Dániában és Islandban, s mindezekben az országokban localisálták e mesét; keresztény elemekkel is színeződve, egészen az újkor elejéig tartott hatása. Nagy népszerűségét nyilván annak köszönhetta, hogy a középkornak a női hűségről kialakult fogalma és felfogása benne találta meg a legszebb költői kifejezését.

A fentebbi összefoglalásunk, mely e mondacsaládnak összes változatait nem tudta, de nem is akarta kimeríteni, magában hordja azt a további következtetést, hogy az *Octavianus*-regény is e számos változatban élő mesetípusnak egyik függeléke. De csakis a fővonásokban egyezik a monda képletével, a részletekben mutatkozó nagyszámú eltérésben már lényeges eltávolodás érezhető az alapvonásoktól. Teljesen kiesett belőle a királyné hűségét megkísértő hűtlen rokon, helyét a gonosz szívé anyós töltötte be, akárcsak az *Octavianust* megelőző

¹ A. Léon, Hélène de Constantinople. Histoire de la belle Héleine. Paris, 1908. 109—194. l.

² Kiadták Ellis, Halliwell, legújabban H. Bauszus, Die mittelengl. Romanze Sir Triamour, mit einer Einleit. Krit. herausg. Königsberg, Diss. 1902. — A. Fest, Ungarn in den mittelengl. Romanzen. Ungarische Rundschau. 1914. 180—181. l.

³ Kiadta Fr. Michel, Recueil des Chroniques anglonormandes. Rouen, 1840. III. 39. Hist. Litt. de la France. XV. 221. l., W. L. Holland, Chrestien Troies. Tübingen, 1854.

*Roman Manekine*ben,¹ hol szintén az anyós üldözi a királynét s vádolja hűtlenséggel, s ugyanezt teszi az ártatlan és türelmes Helenával Henrik császár anyja. A hűtlenség bizonyítékául felhozott *ikerszülés* szintén nagyon régi keletű; a welfek eredetéről szóló monda is ezzel kezdődik, s *Marie de France* és *Lope de Vega* költői motivumul is fölhasználták ezt a régente megmagyarázhatatlan s épen azért a legkülömbféle föltevésekre és következtetésekre okot adó tüneményt.² Mikor az anyakirályné gyűlölsége ezzel czélt nem ér, aljasabb eljáráshoz folyamodik s *egy fölbérelt közönséges embert rejt a királyné hálószobájába*. A látszólagos hűtlenségnek ilyen álnok bebizonyítása már a keleti változatban előfordul, hol a sikertelen kísérletek után többször kikoszorazott Revende a házasságtörés látszatát avval kelti fel, hogy egy embert küld a Repsima hálószobájába. Ugyanígy tesz a *Sibilla* és *Oliva* mondákban s ezeknek összes változataiban a királynéba hiába szerelmes udvarnagy (Macaire), ki egy utálatos törpét fogad fel arra a célra, hogy a királynéra a hűtlenség gyanúját hárítsa.

Mindjárt a megindulásnál tehát az akkori mondai köztudatban benne élő három új motivumot fűzött az *Octavianus*-hoz a kisebb tehetséggel, de nem ügyetlenül eljáró szerzője, tudatosan használva fel arra, hogy a más irányba tartó cselekménynek útját előkészítse. A monda alaptípusában, a keleti, valamint a *Crescentia*-mondakörébe vonható nyugati változatokban állandóan az üldözött, ártatlan nő áll a cselekmény közepében, s erénye még többszöri megkísértésnek van kitéve. Bizonyára a hatást akarta emelni a monda avval, hogy az erényes nő többször utasítja vissza a hitvesi hűséget sértő szerelmi ajánlatokat, többször áll ki fenyegető életveszedelmet s egy egész sereg gazembert leplez le a történet befejezésekor. A monda alaptípusa és az *Octavianus* között a legfeltűnőbb szakadás akkor áll be, mikor ez utóbbi megfeledkezve annak eredeti tendenciájáról, a női erény dicsőítéséről, a két fiú történetét állította a cselekmény és az érdeklődés központjába, a női hűségében meggyanúsított császárnét pedig teljesen leszorította a színtérről. A cselekményt ugyan a hűségében megrálgalmazott és ártatlanul a szenvedésekbe kitaszított nőnek elűzése indítja meg, s a felismerési jelenettel ártatlanságának kiderülése fejezi be, de a kezdet és a vég közötti voltaképeni bonyodalmat nem a nőnek szájalomra indító szenvedései töltik ki, mint a monda alaptípusában, hogy ártatlanságát igazolja, hanem *két fiának kalandos története*. Így a nő volta-képen nem is vesz részt a történetben, kis szerepe teljesen hát-

¹ *Roman de la Manekine* par Philippe de Reimes, trouvère du 13. siècle. p. Fr. Michel. Paris. 1840.

² Valóságban a származott *Miczbán* mondánk (Karácsonyi J., Mese-e vagy valóság? Turul, 1890. 120—125. l.) eredetét is a középkor e fel fogását kifejező mondák körében kellene keresnünk.

terbe szorul két fiának a cselekményt lefoglaló kalandjai mellett, a melyek csak vékony száakkal fűződnek az ő sorsához. A forrásul szolgáló monda tehát fővonásaira zsugorodott össze az *Octavianus*ban, mely így voltaképen csak keretet kölcsönzött az ártatlanul üldözött asszony mondakörétől egy kalandos történet hatásos beállítására, a mi a két rész éles elkülönüléséből érezhető ki a legjobban.

Átmenetül szolgál a *gyermekrablás*nak már az *Eustachius* legendából, *Valentin és Orson* történetéből, *Herpin*ből, Chrestien Troyes elbeszéléséből s a *Helena* mondából jól ismert, népszerű motívuma. Ettől fogva az érdeklődés köréből kiejtett királyné helyét a két fiú foglalja el, kiknek a keretet betöltő kalandos története a cselekmény további tárgya, s a kalandoknak olyan sorozata vonul fel előttünk, melyhez hasonlót e mondakör egyik változatában sem látunk.

Legjobban emlékeztetnek ezek a *Floevent* mondára, melynek a középkor francia epikájában egészen különálló helyet biztosít az eredete. Francia, németalföldi és olasz szövegek őrizték meg számunkra e mondanak különféle változatait¹, s a mögötte álló 3—4 évtizedes irodalom² nagy valószínűséggel azt állapította meg róla, hogy ez az egyetlen epos, melynek gyökerei a merovingi epika mélységeibe nyúlnak le, s a XII. század közepén chansonban állandósult irodalmi alakja tulajdonképen a Meroving-korszakból származó, folytonosan fejlődő szóbeli hagyomány népi productumának befejezése.

A *Floevent* monda kalandos részleteiben könnyen rá lehet ismerni az *Octavianus* bonyodalmának legfontosabb elemeire. Mind a kettőnek cselekménye a Meroving-korszakban történik, s mindkettőnek középpontjában a szaracén háború áll. Florentnek kalandos élete avval kezdődik, hogy a Párizst fenyegető pogány Fernagut, Esclarmonde jegyesét, párviadalban megöli s menyasszonyát elrabolja. Emlékeztet ez a jelenet a *Floevent* mondanak arra a részletére, hol Floevent Flores király leányát, Floretet, három szaracén rabló kezéből kiragadja s az óriás Fernagut, ki a leányt visszaköveteli, párviadalban legyőzi. De legjobban felismerhető a két monda kapcsolata abban a 6000 versben, mely az *Octavianus*nak egyik régebbi változatában az ifjú Octavianus történetéről értesít, kinek részletesen

¹ Francia nyelvű legrégebb szövegét Guessard és Michelant adták ki, *Anciens poètes de la France*. Paris, 1858—59. I. A németalföldi szöveget Bartsch tette közé, *Germania IX.* 407—436. l. Az olaszul Fioravantenek nevezett monda változatait Pio Rajna állította össze, *Ricerca intorno ai Reali di Francia*. Bologna, 1872. Norvég, svéd és islandi változataira l. *Zeitschr. f. d. Phil.* XVII. 482. l.

² A. Darmesteter, *De Floovante vetustiore gallico poemate et de merovingo cyclo*. Paris, 1877. P. Rajna, *Origine dell' epopea francese*. Florenc, 1884., Romania VI. 605. l., G. Brockstedt, *Floevent-Studien*. Kiel, 1907., E. Stricker, *Entsteh. u. Entwickl. d. Floovantsage*. Diss. Tübingen, 1909.

elbeszél kalandjai között két leány szerepel: Esclarmonde, egy keresztyén király leánya, és Maugalie, a szaraczen szultán leánya. Az utóbbit Octavianus megszőkteti, keresztyén hitre téríti és nőül veszi, a keresztyén leány pedig testvérének lesz a felesége. A *Floovent* mondában hasonlóképen két leány szerepel: a pogány Maugaliet itt is Floovent veszi nőül, a keresztyén Floretet pedig kalandjainak részese és barátja, Richier. Az ifjú Octavianus kalandjai közben a szaraczenok fogságába jut, honnan egy királyleány segítségével szabadul ki, a mi eszünkbe juttatja a Floovent mondának azt a jelenetét, mikor a szerelmes Maugalie a fogságba esett Flooventnak utat nyit a menekülésre. A nevekben is feltűnő egyezés van, sőt a norvég sagában a leány neve, kinek szerelméért küzd Floovent, Marsebilie, s ugyanígy hívják az *Octavianus* szaraczen hercegnőjét. A főszereplő, Dagobert, meroving király, s ugyanőt sejtik a Floovent neve mögött, kinek több kalandja megegyezik a *Gesta Dagoberti* elbeszélésével.

A *Floovent* monda és az *Octavianus* kalandos részleteinek ezek a legfőbb megegyező mozzanatai. Az apróbb részleteket is fölhasználó összehasonlítás még szemléltetőbben tudná bizonyítani azt a minket csak távolról érdeklő kérdést, hogy az *Octavianus* keretét betöltő bonyodalom valóban a *Floovent* mondából sarjadt ki a XIII. században. A *Floovent* mondának ezen elemei ma már nehezen ismerhetők fel az *Octavianus* regényben, mert mai végleges formáját hosszú fejlődés előzte meg, mialatt a kölcsönzött elemeket szervesen magába illesztette. De van az *Octavianus*-nak egy olyan változata a XIII. századból, egy 20.000 alexandrinból álló chanson de geste, mely még egészen felismerhetően mutatja a két monda kapcsolatát. Később ezt a nagyon hosszú változatot megrövidítették. Az átalakulás már a chanson alapján ment végbe, úgyhogy ennek csak a fővonásai maradtak meg abban a rövidebb változatban, melynek alapján a XV. században a prózaregény készült. Az *Octavianus* tehát önálló fejlődést vett s eközben mindinkább távolodott eredetijétől, melynek vonásai később alig felismerhetőkké halványodtak benne. Ennek tulajdonítható az, hogy a *Floovent* mondat sem a francia, sem a franczia, sem a phantastikus tévedésnek még philologiailag kellőképen nem használta ki az *Octavianus* forrásának megjelölésére.

Megállapításunk¹ szerint tehát az *Octavianus* regényben

¹ Megállapításunkkal ellenkezik, de valószínűségét nem ingatja meg E. Settegast (*Floovant und Julian. Nebst einem Anhang über die Oktaviansage.* Halle, 1906. 58—64. l.) azon véleménye, hogy az *Octavianus*-ban elbeszél történetnek forrása Octavianus Augustus római császár családjában lejátszódott *chronique scandaleuse*. A megállapított analogia azonban nagyon erőszakos és eleve valószínűtlen, a mondatkutatás azon kalandos régióból való, mely szem elől tévesztve a realis alapot, a subjectiv hypothesisek és a phantastikus tévedések veszélyének áldozatául esett. Ezért bővebben nem is foglalkozunk ezzel a feltevessel.

élesen elkülönül egymástól két fontos mozzanat : a keret és azt betöltő bonyodalom. A keretet az író a megrágalmazott és ártatlanul üldözött asszony mondaköréből kölcsönözte s ebbe állította be a két fiú kalandjainak sorozatát, melyeknek elemei a *Floevent* mondából kerültek belc. Az *Octavianus* forrásának elemzése egyszersmind annak értékét is megállapítja. Kis tehetségű szerzője nemcsak az említett két mondát illesztette egybe, hanem még kiszínezte a középkor mondakészletének legismertebb motívumaival is. Az egyes részek éles elkülönülése és az ügyetlen összeillesztés miatt a természetes kapcsolódás hiánya éreztetni legjobban a compilatiót. A különféle elemek a mondai színezetet megtartották, s ezért beszél az irodalomtörténet egy külön *Octavianus mondáról*; a mi e név alatt forgalomban van, voltaképpen az eredetiségben kimerült XIII. század költői érték nélküli compilatiója, melyet mi szabatosabban *Octavianus regémnyek* nevezünk. Nem önálló költői értéke segítette tehát napjainkig tartó kedveltségéhez, hanem a költői értékű és hatásos mondarészleteknek szerencsés összekapcsolása, s ugyanebben múlta fölül e század hasonló, költői érték nélküli termékeit.

II.

Az *Octavianus* a XIII. században nyert először költői formát, francia nyelven, egymástól lényegesen eltérő két változatban. Egyik egy 537r sorból álló költemény¹ (A), a másik ennél jóval terjedelmesebb, *Florent et Octavien cz.*, 20.000 alexandrinból álló *chanson de geste*² (B). E két változat ugyanazt a történetet adja, de a részletekben számos eltéréssel. Míg a rövidebb változat az ifjú Octavianusnak aránylag igen csekély szerepet juttat s beéri azzal, hogy a felismerési jelenetnél történetét röviden elbeszéli, addig a hosszabb *chanson de geste* az ifjú Octavianusnak is époly sok és érdekes kalandjáról tud s azokat a másik testvér történetének megfelelő részletességgel mondja el. Az utóbbi változat különösen fontos abból a szempontból, hogy az *Octavianus* forrásául szolgáló *Floevent* monda egyes mozzanatait még egészen felismerhetően mutatja, melyeket a rövidebb változat a cselekménybe szervesen beillesztett s az egyik testvér kalandjait a másik rovására túlságosan megrövidítette. Mind a két változat egymástól függetlenül készült, önálló feldolgozás, melyeknek alapszövege

¹ Gondos kritikai kiadásban közzétette K. Volmüller, *Octavian. Altfranzösischer Roman nach d. Oxforder Handschrift Bodl. Hatton 100. Heilbronn, 1883.* (Altfranz. Bibl. Bd. III.)

² Ennek három kézírata is van. Egyikből G. Paris mutatványokat közölt és bő tartalmi kivonatban ismertette a *Hist. Lit. XXVI. 303. s k. lk.*

némelyek szerint valamely *latin* szöveg volt. Erre a költemény, a prózaregény és a délangol változat többször is hivatkozik. Az efféle forrásutalások a középkori költeményekben a legtöbbször megbízhatatlanok, s a latin szöveget nyomozó kutatások a jelen esetben is eredményteleneknek bizonyultak; sokkal helyesebben e két változat mögött egy elveszett, mindkettőnek forrásul szolgáló s a *Floovent* monda hatását először befogadó *chanson de geste* sejthető, melyet az egyik (A) önkényesen megrövidített, a másik (B) annak eredeti formáját megőrizte.

Később, a XV. század derekán, mikor a középkori verses regények átalakulásuk nagy korszakát élték, az *Octavient* is feloldották prózaregénynyé, s még e század utolsó negyedében megjelent nyomtatásban.¹ Prózába a rövidebb változat (A) ment át, és az átdolgozónak sikerült a hatodfélezer verssort úgy megrövidíteni, hogy nem esett áldozatul a cselekménynek egyetlen lényeges részlete sem. Sőt az egészet még egy fejezettel meg is toldotta. A regénynek azt a befejezését, hogy Lyon a spanyol király leányának, Rosamundenak, szerelmét egy tornajátékon megnyeri és nőül veszi, továbbá azt, hogy Florens angol király lesz, és fia, Vilmos, a *Guillaume d'Engleterre* hőse, követi az uralkodásban, teljesen az átdolgozó illesztette a regényhez. Az *Octavianus* a XV. század közepén nyert ezen végleges formájában megállapodott s evvel megkezdette egymást követő számos kiadásában, fordításában és költői feldolgoásaiban népszerűségének százados útját.

A francia után készült első és legérdekesebb változat az *olasz* feldolgozás, minden valószínűség szerint a XV. század két első évtizedéből. Az olasz irodalomban a Károly monda-körhöz tartozó hősi regények *Reali di Francia*² néven ismeretesek, melynek szerencsés compilerát Andrea de Barberinonak hívták (1380—1420).³ Ebben az *Octavianus* tulajdonképpen a három könyvet betöltő *Fioravante* történetének egyik része, vagyis egy nagyobb egészbe beilleszkedő kisebb episod.⁴ *Fioravante* a francia *Floovent* mondának majdnem szó szerinti változata,⁵ vagyis az olasz feldolgozásban avval az érdekes és ritka jelenséggel állunk szemben, hogy az *Octavianus* össze-

¹ L'histoire de Florent et Lyon, enfants de l'empereur de Rome. Paris év n. — 2. kiadása Troyes 1534. A továbbiakat I. Brunet, Manuel du Libraire. T. II. 1296. l., Suppl. I. I. 506. l.

² Editio princeps 1491-ben, Modenában jelent meg. Legújabb kritikai kiadása Vandellitől: I Reali di Francia, testo critico. Bologna, 1892—1900. (Collez. di Opere inedite o rare.)

³ Pio Rajna, Ricerche intorno ai Reali di Francia. Bologna, 1872. I. 320. l., A. D'Ancona, Manuale della Letteratura Italiana. Firenze, 1903. 669. l.

⁴ II. könyv 41—52. cap. Lo terzo tracta di Octaviano de Leone come ando in egipto.

⁵ G. Brockstedt, Floovent-Studien. Kiel, 1907. II. l.

olvadt ugyanavval a forrásával, mely kialakulására a legnagyobb hatással volt. Ez az összeolvadás ugyan nagyban és egészben nem érintette a tartalmát, de megváltoztatta a szereplőknek neveit, kik azonosak a *Fioravante* személyeivel. Így Octavianusnak és Dagobert francia királynak szerepét Fioravantenak, mint az egész történet hőségnek, kellett magára vállalnia, s ebből magyarázható meg az, hogy az olasz változat az egyedüli, melyben az üldözött császárnének férje nem a római császár, hanem a francia király. Így lesz a császárné Drugiolina s a császár anyja Bianciadora, a mi némileg a történet előnyére is van, mert határozottabb személyekké válnak a francia változat névtelen császárnéjánál és intrikáló anyósánál. Florens szerepét itt Gisberto veszi magára, a másik fiúnak megmaradt Ottaviano neve. Rizierinek, ki pedig a Floovent mondában a főhőssel egyenrangú szereplő, az Octavianusban nem akadt megfelelője, s így majdnem teljesen eltűnik a színtérről. A cselekményben is találkozunk két fontosabb eltéréssel. Megokolja az anyacsászárné engesztelhetetlen gyűlöletét, ki azért üldözi a menyét, mert fia az ő akarata ellenére vette nőül. Jellemző, a többi feldolgozásból egészen hiányzó vonása az olasz változatnak továbbá az, hogy Drugiolinát és gyermekeit szűz Mária megvédi kardcsapásaitól, s a halálra ítélt királynét és gyermekeit a máglya tüze nem égeti meg, hanem átcsap a halálos ítéletet kimondó igazságtalan bírák házára s felemészti azokat. A francia és angol változatban is szó esik kolostoralapításról, de azt a milieut, melyben az Octavianus keletkezett, a középkor vallásos szellemét, leghatározottabban az olasz változat őrizte meg e néhány vonással.

Az *Octavianus*nak legközelebbi útja Angliába vezet, hol a XV. században egyszerre két költői feldolgozása¹ is (*Octavian Imperator*) keletkezik. Egyiknek szerzője Thomas Chestre (327 hatsorú strófában 1962 verssor), a másiké (145 tizenkét soros strófában 1730 verssor) ismeretlen. Mindkettőnek forrása a francia feldolgozás XIII. századbeli rövidebb (A) változata volt, melyet — a főcselekményt távolról sem érintő önkényes kurtításokkal s kisebb betoldásokkal — dolgoztak fel, önállóan, egymástól függetlenül, s ezek a feldolgozások a XVI. század elejétől szintén prózában folytatták népszerűségüket.²

A francia, olasz és angol feldolgozás elég számottevő bizonyosságai már a középkorban az *Octavianus* kedveltségének, de tulajdonképeni hatása a XV. században nyomtatásban megjelent francia prózaregénynyel kezdődik. Ez szerencsés közvetítőre talált Salzman Vilmosnak 1535-ben megjelent

¹ Mindkettőt kiadta G. Sarazzin, *Octavian. Zwei mitttelenglische Bearbeitungen der Sage*. Heilbronn, 1885. (Altengl. Bibl. Bd. III.)

² The Bibl. Manual of. Engl. Lit. Vol. III.

német fordításában,¹ mely a francia szövegnek a legkisebb részleteket is érintetlenül hagyó, szó szerinti fordítása. Harder Mihály frankfurti könyvkereskedő 1569-ben már a legkelendőbb könyvei közt említi, s kétszáz év alatt körülbelül húszszor nyomtatták le az első kiadást, lényegében alig módosult, változatlan szöveggel. A múlt század második negyedében Marbach, Schwab és Simrock átdolgozásaiban népszerűsége megújodott, s újabb kiadásaival még ma is bizonyítja a német irodalomban állandóan élő népszerűségét.

A német regény aztán a szellemi tulajdonossal szemben a közvetítő könnyebb szerepét évszázadokon át sikerrel teljesítette. 1597-ben dán nyelvre² fordítják s a következő század elején már Németalföldön is ismerik. Az antwerpeni püspöknek 1621-ben kibocsátott cenzurái tilalma ugyan megjelenésének útját vágja³, s így ha forrását nem is tudjuk pontosan megjelölni, mégis valószínűséggel a német népkönyv gazdag elágazódásához sorozhatjuk. Ugyanez a föltevés áll a XVII. és XVIII. században, *islandi* nyelven készült három feldolgozásra is, melyek kéziratban maradtak fenn.⁴ Nincs ugyan eldöntve, hogy a francia vagy a német népkönyvből ültették-e át, de a valószínűség az utóbbi föltevést támogatja. Hiteles adattal igazolható, hogy a *svédek* már a XVII. század közepén ismerték az *Octavianust*, de az 1733. fordításnál korábbi kiadója, Bäckström sem ismer, ki úgy véli, hogy közvetlenül németből fordították.⁵ A XVII. században készült *suerselva* feldolgozás a legújabb időig kéziratban volt. Kiadója megállapította róla, hogy a német népkönyv állott az ismeretlen átdolgozó előtt.⁶

Az *Octavianus* világirodalmi körútjának e rövid áttekintéséből is látjuk, hogy eredetileg Franciaországban keletkezett s ugyanott irodalmi alakot nyerve, két évszázadig önálló, zárt életet élt, de már az olasz feldolgozás s a középkori angol románcz szűkebb kereteit megnyitják s egyenetlik későbbi népszerűségének útját. Kialakulásának lassan vajudó idősza-

¹ *Ein schöne vnd Kurtzweilige Histori von dem Keyser Octaviano, seinem weib vnd zweyen sünen, wie die in das ellend verschickt, vnd wunderbarlich in Frankreich bey dem frommen König Dagoberto widerumb zusamen komen sind. Newlich vsz Frantzösischer sprach in teutsch verdolmetscht. Getruckt zu Strassburg M. D. XXXV.*

² *En skön lustig Historie om Keiser Octaviano.* Caspar Klinger fordította le 1597-ben, a legutolsó, 1785-ben megjelent kiadása már az ötödik. L. Ebert, Allg. Bibl. Lexikon. II. Bäckström, Svenska Folkböcker. I. 237.

³ Grässe, Lit. Gesch. II. 3. 281. l.

⁴ P. Streve, Die Octavian-Sage. Erlangen 1884. 42. l.

⁵ *En Skön och märckvärdig Historia om Romerska Keisaren Octaviano.* Svenska Folkböcker. I. 235.

⁶ *Roman a Historia de Octavianus, Kaiser de Roma.* — C. Decurtins, Archivio Glottologico Italiano. II. 149—264. l., Ulrich, Rhätorom. Chrestom. I. 98. l.

kasza ez. A XV. század közepén a középkori verses regényeknek a közműveltségi viszonyok és irodalmi szükségletek hatása alatt divatba jött prózai átültetése adja meg végleges, prózai, rövid formáját. A következő században készült német fordítással a francia regény elveszti eredeti önállóságát, s ettől kezdve az összes irodalmakkal közelebbi kapcsolatban levő német irodalom veszi át a közvetítés sikerrel végzett szerepét. A német népkönyvet s az utána készült összes fordításokat közösen jellemzi hűséges ragaszkodásuk az eredetihez. Az *Octavianus* regény tehát körülbelül teljesen megegyező formában él az összes népek köztudatában.

Kedveltsége azonban nem merült ki a fordításokban; hat drámai és egy epikus költői feldolgozása bizonyítja még a hatását és irodalmi népszerűségét. Első költői feldolgozása szintén francia nyelven készült. Ez egy középkori, 2380 versből álló *Miracle de Nostre Dame* című misterium,¹ 29 szereplő személylyel. Egyetlen név sem egyezik meg az *Octavianus* személyeinek nevével. Ebben a hármas szülött miatt hűtlenséggel meggyanúsított királynének neve Osanne, Thierry aragoniai király felesége. A könyörtelenül kitett gyermekeket egy kovács veszi magához és saját gyermekeiként neveli, a királyné megbüntetését pedig a gonosz szívű anyós vállalja magára, ki először lassú éheztetéssel akarja menyét elpusztítani. A királyné imádságára szűz Mária és az angyalok leszállanak hozzá, életerejét növelik és szépségét fokozzák. Az anyakirályné gyűlöletét, melynek okát itt sem ismerjük, a sikertelen kísérlet még inkább fokozza. Megparancsolja tehát három fölbérelt emberének, hogy a királynét fojtsák a tengerbe. Rimánkodására azonban jobb érzésük a gonosz megbízásukon fölülkerekedik, s egy hajóra helyezve a királynét, további sorsát a tengerre bízzák. Kevéssel ezután a gonosz szívű anyós meghal, Osannet pedig őrzőangyala és szűz Mária Jeruzsálembe kísérik, hol egy nemeslelkű, jámbor ember házában pártfogást és szállást talál. A fiúk ez alatt a kovácsnál fölnevelkedtek s a kutyák, paripák és a vadászat iránt különös nagy kedvet és szeretetet mutattak. Tizenkét év múlva Thierry király egy rengetegben vadászva eltéved, véletlenül a kovács kunyhójába jut, hol fiait fölismeri és hazaviszi. A szaraczenok megtámadják országát, de győzedelmeskedik rajtuk, ezért hálából fiaival Jeruzsálembe zárandokol, hol történetesen ugyanabban a vendégfogadóban szállanak meg, melynek a nemeslelkű ember halála óta Osanne a tulajdonosa. Kedves felismerési jelenet fejezi be a történetet, melyet itt a középkori mondákból, verses elbeszélésekből, regényekből és mesékből jól ismert gyűrű közvetít.

¹ *Miracle de Nostre Dame*. A párisi Bibl. Nation. kéziratából közzétették Monmerqué et Michel, Théâtre français au moyen âge. Paris, 1839. IV. 550—608. 1.

A részletekben ugyan sok eltérés van az *Octavianustól*, de ezek az eltérések csak azt bizonyítják, hogy a névtelen szerző nagyon jói ismerte a megrágalmazott és ártatlanul üldözött asszonynak, akkor már több változatban elterjedt mondáját, s ezekből kölcsönzött motívumokkal pótolta azokat a szerelmi jeleneteket, melyeket a Mária-cultust képviselő vallásos szelleme az *Octavianusból* kiküszöbölt. Az ártatlanul üldözött asszony mondakörének központjában Crescentia áll, melynek legkülömbfélébb változataiban már megtaláljuk a Mária-cultust; valószínű tehát, hogy a *Miraclera* az *Octavianus*-nak nagy szabadsággal készített dramatizálásában a vele rokon mondának vallásos szellemű részletei voltak hatással.¹

Van még ebből a korból egy másik, *Octavien cz.* francia misterium.² Nyomtatásban nem jelent meg s ismertetve sincs, így csak gyanítható, hogy talán ugyanezen tárgynak a feldolgozása. Ismerünk még egy olasz misteriumot³ is a XV. századból; a róla közölt néhány adatból megállapítható, hogy benne az *Octavianust* dramatizálta ismeretlen költője. Valószínűleg mind a kettőt ugyanaz a vallásos szellem hatotta át, mint általában a középkori misteriumokat, s így egyik sem mellőzhető annak bizonyításában, hogy az *Octavianus* minden kor szellemi áramlatának felszínén úszott.

A XVI. században, mikor a csak nem régen keletkezett prózaregények népszerűségük első idejét élték s hatásuk még élénk volt, ismét alkalomszerű lett a drámában Octavianus története. Két drámai feldolgozást ismerjük ebből a századból: egyiket Hans Sachs készítette, a másikat Sebastian Wild. HANS SACHS 1555-ben írta hat actusból álló drámáját,⁴ melyben Octavianus helyett Heraclius keletrómai császárt szerepelteti. Hans szokott eljárása szerint Octavianus történetében sem ragaszkodik szorosan a forrásához, melyből elhagyta a költői alakításra legalkalmasabb részleteket, Florens és Marcebilla szerelmét s Clemensnek naiv, komikus alakját s néhány szegényes eszközzel igyekezett a költő a forrásul használt német regényből jól ismert történetet új beállításba helyezni, melynek nem egy részlete dramatizálásában lapossá és unalmassá vált. SEBASTIAN WILD augsburgi szabónak és mesterdalnoknak

¹ Voigt, Die Mirakel d. paris. Hs. 819. 1833. 59. l. szerint a M. forrása az 1001 éjszaka két irigy testvéréről szóló meséje és a *Roman de la Manekine* volt. P. Streve mutatott rá a helyes forrására, i. m. 15—21. l.

² *Mystère d'Octavien et de Sibylle Tiburtine*. Hist. univ. d. Theât. XI. 64. l.

³ *Stanze della festa di Octaviano imperadore*. I. Klein, Geschichte des Dramas. IV. 231. l.

⁴ *Ein Comedi, die vertrieben Keyserin mit den zweyen verlorenen Söhnen*. Keller, Hans Sachs. VIII. 161—196. l. (Bibl. d. Litt. Vereins Stuttgart, Bd. 121.)

figyelmét valószínűleg a Hans Sachs drámája irányította Octavianus történetére, mely 1566-ban megjelent, tizenkét, nagyobb-részt bibliai tárgyú drámákból álló gyűjteményének kilenczedik darabja.¹ Sebastian Wild is a német regényt dramatizálta, hívebben, mint Hans Sachs, de épen e miatt még szárazabban és unalmasabban.

A népkönyvek nagy népszerűségével szemben a XVII. és XVIII. században a felvilágosodottság szelleméből érthető erős visszahatás támadt, és sok ideig megvetették és lenézték azt, miért századokon keresztül oly őszintén lelkesedtek. A XVIII. század végén a romantikus áramlat hullámai ismét felszínre hozzák, s mióta Goethe örökszépességükre a figyelmet ráirányította, több kisebb eltávolodással, de állandóan az érdeklődés körén belül állanak. Ebből érthetjük meg azt, hogy az említett két században az *Octavianus* kiadásai is meggyérülnek, s az addig állandóan ébren lévő érdeklődésnek egyetlen jele sem nyilvánul meg. TIECK volt az, kit ifjúkori olvasmányai s Goethe példája a népkönyvekhez vezettek s felismerve nagyszámú szépségüket, ő tett a legtöbbet annak érdekében, hogy ezeket modernizált formájukban ismét megkedveltesse. Korlátlan subjectivitása azonban a történeti felfogást teljesen háttérbe szorította, s így e nemű átdolgozásai (*Genoveva, Octavian, Fortunat, Haimonskinder, Magelone*) áldozatul estek a velük szemben érvényesíthetetlen subjectív felfogásnak. Tieck ugyan helyesen ismeri fel az *Octavianus* tartalmának gazdagságát, érdekes alakjait s a költői kiaknázásra önként kínálkozó részleteit, de a forma megválasztásában leleményessége cserben hagyta. Hogy Octavianus története drámai feldolgozásra mennyire alkalmatlan, azt Tieck bizonyította be legjobban ezzel a 65 beszélő és szereplő személylyel megterhelt könyvdrámájával,² mely két, egymás nélkül azonban meg nem érthető részre esett szét. Tieck az Octavianus drámáját, melyet Genovevától megkülönböztetésül vígjátéknak nevez, költői műveinek élére állította. Tagadhatatlan, hogy számos szép költői részlete van, melyek allegorikai és lírai elemekből szövődtek egybe, de az egésze beleolvadva a dráma nehéz keretei között elvesznek. A népkönyv cselekményén Tieck sem módosított sokat, csak Clemensnek komikus jellemét változtatta meg s a drámai bonyodalom látszatát a szereplők nagy számával akarta felkelteni. Miközben ugyanis a phantastikus álomképeket szövi, a kuszált kedélyállapotokat s a szebbnél szebb természeti képeket

¹ *Ein schöne Comedj von dem Keyser Octavianus von seiner Frauen und beiden Sönen sehr kläglich vnd letzlich wider frölich vnd kurzweilig zu lesen vnd zu spilen.*

² *Kaiser Octavianus.* Ein Lustspiel in zwei Theilen v. L. Tieck. Jena, 1804., Tieck, Gesammelte Schriften. Berlin, 1828. I. B. Steiner, L. Tieck u. die Volksbücher. Inaug. Diss. Berlin, 1893.

rajzolja, megfelelkezik arról, hogy a népkönyv cselekményét a drámának megfelelően alakítsa s a részletek közt tágongó hézagokat kellő motiválással kitöltse. Tieck be is zárja az *Octavianus* eddig ismert költői feldolgozásainak sorát, mely nála emelkedett ugyan a legmagasabbra, de ő sem tudott a regényből költői értékben is számottevő feldolgozást készíteni. Ezeknek a feldolgozásoknak a tárgyhoz alkalmatlan költői forma sem kedvezett, melybe a cselekményt csak ügyetlenül, nehézkesen tudták beilleszteni, többet rontva, mint szépítve az eredetint. Alább látni fogjuk, hogy a tárgynak megfelelő, egyetlen helyes formát az összes költői feldolgozások közül csak a magyar feldolgozás találja meg, visszatérve eredeti epikus formájához, még pedig ugyanabban az évben, a mikor Tieck a drámáját megírta.

III.

Ebben a világirodalmi háttérben szerényen és eddig észrevétlenül húzódtak meg a magyar feldolgozások. Hozzánk jut el legkésőbb az *Octavianus* regény. 1785-ben fordítja magyarra KÓNYI JÁNOS,¹ kinél a fordított munkák kiválasztásában szerencsésebb érzékű írója alig volt a felújulás irodalmának. Maga mondja, hogy munkáját pihenő óráiban, az együgyűeknek multságára firkálta, kiknek nyugodt lelkiismerettel nyújtja át, mert »semmi bántódásra, sem a gonoszra való gerjesztésre nem czéloz«. Nem árulja el ugyan a forrását, de ennek keresésében a külföldi *Octavianus* regények ismerete s Kónyinak egész irodalmi munkássága a német irodalomhoz vezet bennünket. A német népkönyvnek Kónyi idejéig 14 kiadása jelent meg. Ezek a kiadások az 1535. első kiadásnak lenyomatai, s bár lényegében egyik sem változtatott Salzman Vilmosnak a francia regényt szóról szóra másoló szövegén, mégis a későbbi kiadók kezében egy-egy jelentéktelen vonással bővült, alig észrevehető árnyalattal színeződött. Közben szükségessé vált az elavult nyelvet is megváltoztatni és fölfrissíteni, úgyhogy a XVIII. században már egy többé-kevésbé módosult szöveg forgott közkezen. Így Kónyi munkájában azok az önállónak mutatkozó részletek, melyek a régebbi kiadásokkal való összehasonlításban feltűnnek, megvannak a XVIII. században megjelent kiadásokban, melyek egymás között alig mutatnak valami eltérést. Ezért Kónyi fordítását nem kötjük egyik kiadáshoz² sem, hanem általában a XVIII. század német

¹ *Artatlan Multság* avagy Florentz és Lion Vitézeknek, amint-is Marcebilla török Kisasszonynak ritka példájú története. Kónyi János által. Budán, Landerer Kat. költs. 1785.

² A XVIII. századból a következő kiadásait ismerjük: Nürnberg é. n., H. és é. n., Frankfurt és Leipzig é. n., Buch der Liebe I. Bd. Leipzig, 1779. Ez utóbbi a legjobb szöveg ebben a században.

népkönyveit jelöljük meg forrásául. Bármelyik egykorú kiadással összehasonlítva, Kónyi az eredetihez nem szóserint, de kellő megértéssel ragaszkodó s azt helyesen tolmácsoló fordítónak bizonyul. Eltérései nagyon jelentéktelenek, csak a lovaggá ütés komikus jelenetébe iktatott cigány phraseologia kíván külön fölemlítést.¹ A német regénynek egyszerű és könnyen érthető szövege nem állította nehéz földadat elé az író, a ki sem elhagyással nem csonkította meg az eredetit, sem betoldással nem vétett a megengedett szabadság ellen. Kónyi munkáját a múlt században még hatszor nyomtatták² le, s ebben a népszerűségben bizonyára része volt a jó fordításnak is.

A XVIII. század végén magyarul megjelenő *Octavianus* regényt nem tekinthetjük szellemi életünk egy elszigetelt, véletlen jelenségének. Egy meginduló fejlődés kezdetén áll, s ha tekintetbe vesszük az előtte eltelt két század szépprózai elbeszéléseinek legkiválóbb képviselőit: a magyar prózai regényirodalom kezdetét jelző *Poncianus* históriáját, az ezt követő *Salamon és Markalf* tréfás történetét, a következő században a lőcsei *Meséskönyvet*, a század közepén a *Fortunatus*ról szóló »nyájas beszédű könyvecskét«, *Magelona* kedves históriáját és e század szépprózájának legmagasabb fejlődését mutató *Hármas Historiát*, észre kell vennünk, hogy egyszersmind kapcsolódik is az elmúlt két század szépprózai elbeszéléseinek irányához. Szépprózánk legkiválóbb termékeit a népkönyveknek a német irodalomban uralkodó divata hozta el hozzánk, közvetítőül is majdnem kivétel nélkül ezek szerepelnek. E kétszáz év magyarnyelvű szépprózájában tehát a regényirodalom terén ekkor már bizonyos irányt képviselő német népkönyvek közvetlen hatását kell észrevenni. Ez a kapcsolat, mely a kialakulása felé törekvő szépprózánk s a német irodalom népkönyvei között a XVI. és XVII. században megállapítható, mintha egyszerre megszűnnék, mintha szépprózánk elfordulna az addig tudatosan ható iránytól; pedig e szakadéokban a német népkönyvek történetének csak azt a korszakát láthatjuk, a melyben a fölvilágosodottság százada az addig páratlan kedveltségű könyveket megvetésével és lenézésével, útjukban egyszerre megállította. De a század vége felé a romantikus áramlatban ismét föllevenednek, s így a német romantikus regényirodalom kezdetén megjelenő *Octavianus*ban ugyanaz a régi irány lép föl, mely később az egészen más iránynak hódoló újabb regényirodalmunk fejlődése elől leszorul az alsóbb rétegekbe, hol napjainkig nyomon kísérhetjük, akárcsak a hatást közvetítő német irodalomban. Tehát az *Octavianus* regényt egyenes folytatásául tekinthetjük annak az iránynak, melynek nyomán haladt szépprózánk fejlődése két évszázadon keresztül. Ha hozzá-

¹ Erre már Beöthy Zsolt utalt: Szépprózai elbeszélés. II. 119. l.

² Nagyváradi 1810., Buda 1833., 1853., 1857., 1859., Szarvas 1854.

veszszük ehhez azt, hogy az *Octavianus* regénynt a német irodalomból hozzánk lassanként átszivárgó romantikus áramlat legelső közvetítői között találjuk, számunkra az érdekességét majdnem fölülmúló irodalomtörténeti érték is fűződik hozzá.

Másik lovagregényünknek, *Szép Magelonának*, mely pedig a lovagregénynek egy későbbi nemesebb hajtása, a lovagvilágnak egy pár éles vonásával localisált keleti mesében föllépő bájos szerelmi történet, semmi hatása nem volt költészetünkre. Kedvezőtlen időben és alkalmatlan feltételek között jelent meg, mikor az ilyen »fabulás históriák« ellen mi nálunk is kialakult a közvélemény, évszázadok alatt példányai is elkallódtak, s irodalomtörténetünk is csak a múlt század közepén szerzett róla tudomást. *Octavianus* már jobban megtalálta a korát. Regényirodalmunk akkori néhány évtizedes fejlődése már felébresztette író- és olvasóközönségünk érzékét és érdeklődését a megkapó és érdekes történetek iránt. Ebben része volt bizonyára az *Octavianus*nak is, mely hogy érdeklődést keltő olvasmánynak bizonyult, tanúsítja az a költői feldolgozása, melyet a Nemzeti Múzeumnak eddig észrevétlenül hevert következő kéziratában találtunk: *Flórentz és Lion. Nagy Oktáviánus Római Császár egy Hassal Születtetett Két Úr-Fiainak szomorú, de végezetre ditsőségessé vált Történeteik. Mellyeket két sorúversekben foglalt Komáromi Jósef, Tekéntetes Nemes Bihar Vármegyének N. Váradi Járásában helyheztetett Tarsádfői Hellységnek Stationalis Notáriussa. MDCCCIII. Esztendőben.* (4-r. 170 l. Jelzése : 197. Quart. Hung.)

E hosszú költemény írójáról, KOMÁROMI JÓZSEFŐL, csak annyit tudtunk meg, a mennyit kéziratában magáról elárult, s mit a szájhagyomány hozzánk közvetített. Kézirata arról értesít, hogy Bihar vármegyének nagyváradi járásában, Tasádfőn, körjegyző volt, a szájhagyomány pedig azt tartotta főn róla, hogy szegényen, egy lovas taligán jött Tasádfőre s anyyira büszke ember volt, hogy a községben sem járt soha gyalogszerrel. Idővel sikerült az ottani földbirtokos, báró Vay családnak kegyeibe férközni s azoknak érdeklődését és pártfogását megnyerni. Nem sokáig tartott ez a jó viszony, mert Komáromi valamivel nagyon megbántotta pártfogóit s oly gyűlöletes lett a nemes család előtt, hogy e miatt a községből nyomtalanul eltűnt és ismeretlen helyre távozott.¹ Ezt a szájhagyományt némiképen megerősíti munkájának ajánló levele, melyben azt báró Vay László cs. és kir. kamarásnak ajánlja. Vay László a család történetében arról nevezetes, hogy az ifjabb bárói ágnak ő a megalapítója; ezt a kitüntetést a francia háborúkban szerzett érdemeinek elismeréséül kapta 1799-ben, I. Ferencztől. Tudós és művelt ember volt, kit a jénai tudományos társulat

¹ Pap Mihály tasádfői körjegyző közlése.

tagjai közé választott. Komáromi ismerte jól urának érzékét a »Múzsák tudományja« iránt is, ez bátorította arra a gondolatra, hogy talán »kész lesz« a munkájának »pártfogója lenni, s azt ismeretessé Világ előtt tenni«. Sajtó alá teljesen elkészített és szépen lemásolt munkáját át is adta Vay Lászlónak, »bízván úri hűségére«, hogy kiadásáról gondoskodjék. Az ajánlás 1803 aug. 3-án kelt s ekkor még »különös kegyességű« urának szólítja Vay Lászlót, tehát közvetlenül ez után történhetett az, hogy pártfogójának kegyét eljátszotta, s ez a körülmény egyszersmind azt is megmagyarázza, hogy miért nem jelent meg nyomtatásban Komáromi munkája.

A menekülő Komárominak úgy látszik arra sem volt ideje, sem alkalmja, hogy kéziratát visszakérje, mely báró Vay Lászlónál maradt, s így jutott ránk az *Octavianus* regénynek ez az inkább érdekes, mint értékes magyar költői feldolgozása. Octavianus fiainak történetét Komáromi Könyinak 1785. fordításából ismerte és abból is dolgozta fel. Külső és belső bizonyítékok szólnak e mellett. A költemény 12 részből áll, tehát beosztásában követi Kónyi munkájának tizenkét könyves szerkezetét, sőt az egyes fejezetek summáját is szóról szóra Kónyitól kölcsönzi. De nemcsak a külsőségekben, a beosztásban és a szerkezetben, ragaszkodik Kónyihoz, hanem az egész cselekmény visszaadásában is, melynek legjelentékeltenebb részleteiben sem élt az ilyen feldolgozásban megengedett költői szabadsággal. E két munkának összehasonlítása kétségtelenül igazolja, hogy a prózai regény állandóan Komáromi előtt állott és sorról sorra haladva foglalta azt versekbe. Természetesen így a prózai szövegtől egy pillanatra sem tudta magát függetleníteni; leginkább bizonyítja ezt a kevés költői inventióval rendelkező Komárominak az az eljárása, hogy Kónyi sajtóságos kifejezéseit is megtartotta s azokat akként rakosgatta egymás mellé, míg a tizenkét szótag és a vershez szükséges akármilyen rím kijött. A következő három példa elég jellemzően szemlélteti Komáromi feldolgozásmódját :

Komáromi :

*Szívfájdalma miatt nem szólhatván
zöpög,
Könyvének zápora Szemeiből tsöpög.*
(I. r.)

Azt hol vette légyen kérdezgették
tőlle,
Ő pedig azt mondta nékiek felőlle,
Hogy az a' Tengeren túl való Szülemény. (II. r.)

... az Istenre kérlek most tégedet
*Fene állat tedd le nagy dühösségedet,
Te mérges agyavad tompúljon ellenem.* (III. r.)

Kónyi :

*Könyveinek záporát hullatván, már
nem is szólhatott szívfájdalma miatt,
hanem tsak zöpögött.* (12—13. l.)

Midőn pedig kérdezték, hogy ezt
a' szép gyermeket hol vette vala,
azt felelé, *hogy az a' tengeren túl
való szülemény.* (25. l.)

Az élő Istenre kénszerítelek tégedet
*fene állat, tompúljon meg ellenem
a' te mérges agyavad, és szelidüljön
meg a' te rettenetes dühösséged.*
(29. l.)

Eltérései alig észrevehetők s betoldásai sem érintik sehol a cselekmény lényegét. Egynéhány hasonlatban s a leírások kiszínezésében kimerül minden eredetisége, melyet jókedvű, de sokszor unalmassá váló bőbeszédűséggel pótol. Ez aztán egy pillanatig sem hagyja cserben. Ilyenformán több mint 4000 verssort kellett készítenie, míg bőbeszédűségében a Kónyi munkáját teljesen kimerítette. De nemcsak az inventióban, hanem a verselésben sem bizonyult Komáromi költőnek. Rímei közül, melyekhez magyarázatot fűzni szükségtelen, néhányat bemutatunk :

- Országomból de ám : tüstént *kitakarodj*
Színem elől el menny 's innen fuss, *vakarodj.* (I. r.)
- Látogatni megyünk azon Szent *Helyeket*
Szenvedéssel Krisztus szentelt meg *meljeket.* (II. r.)
- Azomban érkeztek éppen azon *helyyre*
A' Hajósok, régen szándékoztak *mellyre.* (II. r.)
- El is indul vissza 's az úton *mentében*
Lát egy Nemes embert lóháton, *Mentében*
Jönni. (IV. r.)
- Ezen Iffiúnak hogy termete *deli*
Vala, a' Hertzegnek szemeit *be-teli.* (XI. r.)

Az elmondottak eléggé bizonyítják, alig szükséges még külön is hangsúlyozni, hogy a költői tehetséggel együtt a kellő érzék is hiányzott Komáromiban, hogy ennek a regénynek az akkori kor ízléséhez és fölfogásához még közelebb álló szépségeit megértse. Ő csak egy mesét látott benne, s a meséről az volt a véleménye, hogy »jeles élő ábrázatok«, melyekből, mint tükörből, megláthatjuk a szépet és rútat, s »választhatyuk osztán a jártabbik útát«. Össze is foglalja, hogy mi mindent lehet megtanulni Florencz és Lion történetéből :

Mellyből is erőt, észt, Virtust, bátorságot,
Buzgó szeretetet, Hitet, Jámborságot,
Irigység jutalmát, Szerencse forgását,
Az ártatlan szívnek példás nyomorgását,
Szépség, Kegyességet, Termet s Vitézséget,
Hadi Praktikákat és más több merészséget,
A' kinek van kedve, bizonytal tanulhat,
S ezek történetén, itt, amott bámulhat.

(Ajánlás az Olvasóhoz.)

Komáromi munkája az *Octavianus*-feldolgozások anyagát költői értékével nem növeli s így csak irodalomtörténeti értéke jöhet számításba. A mi szempontunkból már az is figyelemre-méltó, hogy egy ilyen széleskörű tárgynak magyar nyelvű költői feldolgozásáról tudunk beszámolni s ezzel tanusíthatjuk, hogy érdeklődésünk bekapcsolódott abba az általános európai áramlatba, mely minden népnek irodalmában valami nyomot hagyott. A magyar feldolgozás azért is érdekes, mert a regény

összes költői feldolgozásai között egyedül a magyar választotta meg helyesen a tárgyhoz illő epikus formát. Bár ez nem volt öntudatos s csak az epikus formának nálunk ebben az időben a drámai forma fölötti kedveltségének tudható be, a költői forma helyességén ez egyáltalában nem változtat.

Könyi fordításának 1859-ig megjelent hét kiadásával s Komáromi verses feldolgozásával nem ér véget a magyar nyelvű *Octavianus* regény története, csak hazai népszerűségének első időszakza záródik be velük. Bucsányszky, ki a hatvanas évek elejétől a népirodalom legtermékenyebb kiadója volt, magyar és német nyelven közrebocsátotta *Octavianust*. Ő azonban mellőzte Könyinak nyelvében elavult fordítását, e helyett a tőle kiadott Simrock-féle német átdolgozásnak készítette el magyarnyelvű kiadását. Egy újabb kiadást¹ nem számítva, mely visszatért a Könyi fordításához s nagyrészt azt adja, kivonatolva, felére rövidítve, ettől kezdve a Könyi munkájának több kiadása nem jelenik meg, hanem a Bucsányszky kiadása az *Octavianus* népszerűségének második, napjainkig tartó új időszakát nyitja meg. Hány kiadást készített belőle Bucsányszky, nem tudjuk, csak az utóbbi két évtizedben megjelent, nagy nehézséggel fölkeresett 15 kiadásából következtethetünk arra, hogy a múlt század második felében is *Octavianus* volt a legkeresettebb és legolvasottabb népkönyvünk. Rózsa Kálmán, Bucsányszky utóda, szintén több kiadást rendezett a népkönyvből, melyek közül a legutolsót 1898-ból ismerjük. Ezek a kiadások tartalomban és beosztásban a Bucsányszky-félét követik, egypár alig észrevehető nyelvi és tárgyi módosítással, híven adják a Simrock-féle szöveget, tehát legjobbak az újabb magyar szövegű *Octavianus*-kiadások között. Sokkal kevesebb értékük van már a Bucsányszky-, illetőleg Rózsa Kálmán-féle kiadás alapján készült átdolgozásoknak. Ezek között legelterjedtebb a Sipos Antalé,² mely 1898-ban készült és 1910-ig nyolcz kiadását ismerjük. Az átdolgozó megtartotta ugyan a mese vázát, de a népkönyveknél meg nem lepő szabadsággal módosította a részleteket. Nem érte be a két testvérnek az eredetiben békésen lezáródó történetével, hanem a lovaregények ismert módszerével újabb kalandokba viszi őket. Még több érdekes, más mondákból beszótt eltéréssel szaporította az *Octavianust* egy másik magyar átdolgozója.³ A mai

¹ *Flórencz és Liön vagy a bűnbánó férj története*. Méhner Vilmos kiadása. Budapest é. n.

² *Flórencz és Liön*, vagy két testvér története. Írta Sipos Antal. Bálint Lajos kiadása. Budapest, é. n. (1898.)

³ *Oktaóianusz római császár két elveszett, de újra feltalált fiának, Flórencz és Liön vitézeknek históriája*, vagy miként lett Marcevilla pogány hercegnőből római császárné. Szép és érdekes történet a régi lovagok korából. Öt szakaszban. Kiadja Biró Albert. Budapest, é. n. (1905). [Magyar mesék és ifjúsági olvasmányok könyvtára. 22. sz.]

átdolgozóknak bizonyára az a céljuk, hogy Octavianusnak és fiainak jól ismert történetét a mindig ugyanavval be nem érő olvasóközönségüknek fölfrissítsék.

Az *Octavianus* regény történetében mi nálunk is megtalálható ugyanaz a folyamat, mely a külföldi, elsősorban a német regény történetében megfigyelhető.

Kónyi fordítása bekapcsolódik regényirodalmunk fejlődésébe. Hét évtized alatt megjelent hét kiadása azt bizonyítja, hogy a mi szellemi életünkben is volt egy olyan korszak, a melyben már nem zárkóztunk el oly ridegen a lovagregények olvasásától. Irodalmunk rohamos fejlődése erről tudomást szerzett, de nem állott meg mellette, leszorította a nép körébe, s az még ma is olvassa a hétszáz éves történetet, melyhez oly sok irodalmi és műveltségtörténeti emlék fűződik. Komáromi kéziratos feldolgozása ugyan csak érdekes holt emléke annak az iránynak, melynek áramlatában e regény hozzánk eljutott, de rajta kívül még 22 kiadását számoltuk össze az *Octavianus*nak, melyek közül a Kónyi fordítását követő kiadások igazi népkönyvekké váltak. A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy a német népkönyvhöz hasonló és napjainkig tartó népszerűséget csak mi nálunk ért el az *Octavianus*. Figyelmen kívül nem hagyhatjuk azt az érdekes jelenséget, hogy ez a csekély értékű regény mily közel tudott férközni irodalmunkhoz és népünk érdeklődéséhez. A nálunk ponyvának nevezett és megokolatlanul figyelembe sem vett népirodalom feldolgozatlan nagy anyaga népünk érdeklődésének megítélésére és az öntudatlanul is érvényesülő általános szellemi áramlatoknak számbavételére még ehhez hasonló sok érdekes adatot rejteget.

DR. GYÖRGY LAJOS.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT ZSOLTÁRAI.

(Második közlemény.)

A zsoltároknak gondolatpárhuzamokban való bővelkedése, a minek nyomai a német zsoltároknak is föllelhetők, alkalomadtán megkönnyítették a rövidsége törekvő Molnárt. A mint az előbbi példákban egy-egy rokonértelmű szópár egyikét nem fordította, épúgy elhagy néha egész mondatokat is, s így, ha a parallelismus, a forma ékessége kárát is vallja, az olvasónak mégsem ötlük szembe a hiány. Pl. a XXV. zs. 7. versszakában :

Lobw. :
Auff jhn ich mein augen richt |
Meinen trost auff Gott ich setze |
Er wirt mich verlassen nicht |
Mein fuss ziehen aus dem netze.

Molnár :
Istenhez fzeimeimet
Fölemelem fzünetlenöl,
Oe megöriz engemet,
Lábam kivonfza az törböl.¹
(5—8. sor.)

Molnár Lobwasser 6. sorát nem fordítja, mivel ez úgy is csak ugyanazt a gondolatot fejezi ki konkrét formában, melyet az előbbi sor képes beszédben, ő pedig az így felszabadult sor felhasználásával értelmes fordítást nyújthatott. Hasonlóképen a rövidsége való törekvésnek kell betudni, hogy a CXXVI. zs. 3. vsz-ából is elmarad fordításában egy sor :

Lobw. :
Die da mit trenen seen aus
Den kompt frewd widerumb zu haus |
Sie werden zu der erndten zeit
Einerdenen (így !) mit fröligkeit.

Molnár :
Az kic nagy könnyhullatáffal,
Buzát vetnec nagj bánattal,
Aratáskor azok fzélel
Aratnak nagy vig örömmel.²

A német szöveg ilyen megrövidítésével nagyon sok zsoltárban találkozunk (pl. III. 1., IV. 1., XXV. 7., XXVII. 1., 2., 6., XXVIII. 2., XXXVII. 10., LIII. 1., LXXI. 12., LXXXIV. 3., LXXXVI. 3., CII. 13., CXXX. 1. és még igen sokban), s e példákból megállapítható, hogy a magyar fordító elsősorban azokat a sorokat tartja mellőzhetőeknek, melyek a francia vagy a német átdolgozók leleményéből fakadnak.

¹ Károli (id. kiad.) 15. v. : Szemeim mindenha az Úrra néznek, mert ő húzza ki a törből lábamat.

² Károli (id. kiad.) 5. v. : A kik könnyhullatással vetnek, vigadással aratnak majd.

Azonban ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a német szövegből nem hagy el semmit, a mi megvan a szentírásban: elhagy bizony ő a német zsoltárokból ótestamentomi eredetű gondolatokat is, pl. a következő sorokban:

Lobw. : Ein mensch dess hend vnd hertz ist rein |
Der menschen tand gram pflegt zu sein |
Vnd der kein eyd fälschlich thut schweren.

(XXIV. 2. 4—6.)

Molnár : Az kinec tífzta ő fzive,
Es ártatlan az ő keze,
Az ki hammiffan nem esküfzic.

Az itt elmaradt sornak mását ott találjuk a szentírás illető helyén: »Az ártatlan kezű és tiszta szívű, a ki nem adja lelkét hiábavalóságra, és nem esküszik meg csalárdságra«. (Kár. 4. v.) Az efajta kihagyások még nem döntik meg előbbi állításunkat, csak arra engednek következtetést, hogy a helyszűke miatt ettől, a fordításban követett elvétől el kellett térnie, elhagyja tehát, a mit kevésbé fontosnak tart. Egyébként a mennyire lehetett, ügyelt rá, hogy a bibliából fakadó gondolatok ne veszzenek el fordításában.

Azonban az egyszerű elhagyáson kívül más eszköze is volt Molnárnak arra, hogy mondanivalóját »összeszorítsa«. Abban áll ez a fogása, hogy egy fogalommal összefoglalja a németben egyenként felsorolt dolgokat. Ennek az ügyes eljárásnak példája a következő sor:

Du bist mein schirm | der du mich thust bewahren
Vor übel | vor anfechtung vnd gefahren |

Te vagy otalmam, őriz meg engemet,
Minden gonosz ellen tarcz meg lelkemet, (XXXII. 4. 1—2.)

Ebben az idézetben már nemcsak a Lobwasser-féle szöveg összeszorításával találkozunk, hanem kibővítésével is. Betoldásai épúgy, mint kihagyásai, nagyrészt a bibliai szöveghez való ragaszkodásnak a következményei. Épen ezek az elemek árulják el, hogy Molnár a német verses feldolgozás átültetése közben figyelembe vette az eredeti ótestamentomiakat is. Az eredetit nem a szó legszorosabb értelmében vesszük, nem a héber nyelvű zsoltárokra gondolunk, hanem a nagytekintélyű theologusoktól származó bibliafordítások zsoltárkönyvére. Nézzük pl. a főntebb a maga egészében bemutatott CX. zsoltárt. Az egészben csak egy fontosabb, értelemmódosító változtatást találtunk, egy betoldást a 6. versszakban. Ennek a strófának az első két sora Lobwassernél:

Vber die Heyden er sich wirt erweisen
Als einen Richter der gerechtigkeit |

Molnár fordításában pedig:

Az pogányokon itéletit tartya,
Megtölti az földet holtteltekkel,

A magyar fordítás első sora nagyjából a két német sor összevont másának látszik, a második sor azonban kétségtelenül független a Lobwasser-féle szövegtől, ez Molnár betoldása, még pedig a szentírásbeli Zsoltárok könyvének CX. zsoltárából való, mint az 1. sor is. Ott a verses feldolgozás 6. strófájának a 6. vers felel meg, mely ekképen hangzik: »Itéletet tart a nemzetek között; *telve lesz holttetekkel*; ...¹ Így ez az idegen gondolat, melyet Molnár beleszúr a német verses zsoltár gondolatmenetébe, csak a Lobwasser-féle zsoltártól idegen, nem pedig a CX. zsoltártól, mert közvetlenül innen ered.

Ilyenfajta betoldást, melyet Molnár a szentírásbeli zsoltárok szövegéből egyenesen átvéve iktatott Lobwasser szövegébe, sokat találunk. Egyet még bemutatunk. CXXIX. zs. 6. vsz.:

Lobw.: Und niemand der fürüber gehe | sag
Der liebe Gott der wöll euch benedeyen |
Gott euch behüt | das man euch endlich mag
Mit grossen hauffen schneiden vnd abmeyen.

Molnár: Es az kic it elmenec, ne mongyák,
Az kegyes Iften álgyon meg titeket,
Arataftoc legjenec fzaporák,
Az Úr nevében áldunc benneteket.

A 4. sor, melynek eredetije nincs meg Lobwasser zsoltárában, szóról szóra megtalálható a Károli-féle bibliában: »Az átutazók se mondják: Az Úr áldása rátok! *Áldunk benneteket az Úrnak nevében.*« (8. v.)²

Ezek a bibliai eredetű betoldások azonban nem mindig terjednek egy-egy egész sorra, legtöbbször csak egy-egy szóra vagy egy-egy kifejezésre szorítkoznak, de azért jellemzők. Ilyen fajta betoldott szóra akadunk a LXXXIX. zs. 14. versszakában:

Lobw.: Alsdann so wil ich von wegen jrer sünd
Und jrer missethat heimsuchē . . .

Molnár: En *veszszömmel* őket az ő nagy bünökért
Meg látogatom, . . .

Valamennyi ismertebb bibliafordításban megtaláljuk a vessző említését (Vulgata, Luther, Székely István, Heltai Gáspár, a verses

¹ Károli Gáspár (id. kiad.) 559. l. A Vulgatában így hangzik e vers (Ps. CIX. v. 6.): »Judicabit in nationibus, implebit ruinas: . . .« Luther ford.: »Er wird richten unter den Heiden, er wird grosse Schlacht thun . . .« (1844-i kiad.) Buchananus verses feldolg. (1646-i kiad.): » . . . iram commo- dans fuam tibi, Gentes rebelles comprimet: . . .« Spethe verses feld. (1596-i kiad.): »Judicio gentes fubiget graui Lethoque fusos proeliis dabit . . .«

² Károli id. kiadás, 568. l. Luther (1844-i kiad.): »Und die vor- über gehen, nicht sprechen: Der Segen des HErrn sey über euch, wir segnen euch im Namen des HErrn.« Beza feldolgozásában (1673-i kiad.) e vers- szak így hangzik:

Jamais auffi ceux qui paffent par la
Ne vont difans, Le Seigneur vous benie :
Au Nom de Dieu puiffiez-vous en cela
Belle moiffon trouver, & bien fournie.

feldolgozások közül: Marot, Spethe, Buchananus, Szegedi Ger-
gely stb.). Károlinál a megfelelő, a 33. vers ekkép hangzik:
»Akkor *vesszövel* látogatom meg az ő bűnöket . . .«¹ A szentírásban
járatos Molnárt úgy látszik bántotta e szó hiánya, melyet hozzá-
tartozónak vélt a gondolathoz, azért odaillesztette.

Ezekon a betoldásokon kívül, melyeknek száma igen nagy, sok olyant állapíthatunk meg, melyek Molnárnak a saját költői leleményéből kerültek zsoldáraiba. A szükség vitte rá, hogy változtasson az eredeti szövegen. A magyar nyelv a rímek dolgában igen szegény, s még sokkal inkább érezhető ez a szegénység, midőn olyan mesterkelt szerkezetű versszakokban, olyan változatosan elhelyezett rímekben bővelkedő költeményeket kell magyarul megszólaltatni, mint a francziákhoz külsőségekben híven ragaszkodó Lobwasseréi. A formával való viaskodás, elsősorban a rímkeresés közepett arra a válaszütra jutott a fordító, hogy vagy az értelemből áldoz fel valamit, vagy a formából. Az utóbbi győzött: ha nem tudta egy rímzó párját megalkotni úgy, hogy a némethez is hív maradjon, inkább elhagyott a versből valamit s a helyére olyan kifejezést szúrt be, a mely félig-meddig oda is illett, rímelt is a megfelelő sorral. Ez az eljárás nemcsak nála nagyon közönséges, hanem majdnem minden kezdő műfordítóra nézve jellemző. Ez az oka a következő betoldásoknak is:

Lobw.:
Viel aber sagen vns dagegen
Wer wirt des guten weiser seyn?
Heb auff dein angesicht derwegen |
Gib vnd mitteil vns dein segen
Durch deines antlitzs klaren schein.

Molnár:
De fokan mongyák azt minekünk:
Ki vezérl minket az jora?
Azert *teged Ur Isten kérünk,*
Mutafd kegyes ortzádat nekünk,
Jöjön el az áldot ora!
(IV. zs. 3. vsz. 6—10. s.)

A hármas- és ölelkező rímek e combinációja volt az oka, hogy ennek az öt sornak a fordításában Molnár ily nagy szabadságot engedett meg magának.

Talán még kevésbé szembeötlő a máshonnan való eredet azokon a betoldásokon, melyek az ótestamentomban vagy épen más zsoldárban gyökeredznek. Molnár ugyanis sokat olvasván az ószövegség könyveit, elsajátította szókincsét, phraseológiáját s fordítás közben szinte öntudatlanul olvasztotta bele a zsidó eredetű kifejezéseket zsoldáraiba. Így került egy ótestamentomi kifejezés a XCII. zs. 5. vsz.-ába.

Lobw.: Du wirst mein horn erhöhen |
Das ich frey wolgemut
wie ein Einhornen thut |
Hoch werd hereiner gehen.

Molnár: Szarvamat főlemeled,
Mint az Egyfzarvunac,
Hogy én vigadhaffac
*En Istenem te benned.*²

¹ Id. kiadás. Luthernél (id. kiad.): »So will ich ihre Sünde mit der Rute heimsuchen . . .«

² V. ö. Te benned Uram vigadoc,
Nagy örömben tomboloc . . . (IX. zs. 2. vsz. 1—2. s.)

E nagy szabadsággal és egy kis félreértéssel fordított négy sorban a pótlásra szoruló rés úgy támadt, hogy a német utolsó sora elmaradt, ennek a helyét tölti ki az ismert ótestamentomi phrasis.

A betoldásnak és kihagyásnak érdekes combinatiójával találkozunk a XCIV. zs. 10. vsz.-ában.

Lobw. : 7—9. s. Da ich betrübt von hertzen war
Da tröstestu mich jmmerdar |
Namst weg mein leid vnd trawrigkeit.

Molnár : Mikor nagy bánatban volnéc,
Es szivemben kefergenéc.
Megvigasztalál azontol.

Lobwasser a 8—9. sorban ugyanazt a gondolatot variálja, Molnár megfordítja a dolgot : e két sort összevonja, de a német 7. sorát ismétli más szavakkal.

Hasonló betoldást sokat találunk (pl. III. 1., 8.; XII. 4. 4., XXIV. 1. 6., XXVI. 3. 6., 9. 5., 10. 4., XXX. 1. 4., XXXIV. 4. 4., XXXV. 3. 2., XL. 3. 9., XLIX. 2. 2., LII. 1. 1., 6. 4., LVIII. 2. 4., LXVIII. 10. 12., LXIX. 8. 4., LXXXIV. 2. 6., CVII. 14. 4., CXIX. 49. 3., CXXX. 1. 8. stb.), melyek közül nem egyet egyenesen a bibliai zsoltár megfelelő helyéről vett át a fordító, alkalmasint azért, mert Lobwasser zsoltáraiban híjukat érezte.

Ezek a betoldások és kihagyások, ha menteni, motiválni lehet is őket, mégis csak vétségek a hűség ellen. De nem minden zsoltárában látunk ilyen, nagy szabadságra valló eljárást, akárhány van közöttük, a melyekben, ha szabadon fordít is, híven adja az eredetije értelmét. Nemcsak az olyan hosszabb sorokból alkotott, egyszerűbb szerkezetű zsoltárokból, melyeknek verselés bizonyos tekintetben a magyarra emlékeztet, hanem a mesterkéltbb technikájúakban is sikerült neki hű, a mellett értelmes szöveget nyújtania. Így pl. a LXXIX. zsoltárban is, melynek első versszaka így hangzik :

Lobw. : Die Heyden Herr seind in dein erbschaft komen |
Den Tempel sie befleckt vnd eingenommen |
Jerusalem die Stadt sie han verstörtet |
In einen grossen steinhauffen verkeret |
Die Cörper deiner Knecht
Getödtet mit vnrecht |
Gegeben für die Raben |
Vnd deiner Heiligen fleisch
Den Thiern zu einer speiss
Auffs feld geworffen haben.

Molnár : OEröködben Uram pogányok jöttec,
Es szent templomodát megförtöztettec,
Jerusalem várofat elrontották,
Es izélel nagy körakafokra hántác,
Szolgáidnak testec,
Az kic megölettec
Adattac az hollóknac,
Hufok te izentidnec,
Etelül vettetnec
Az mezei vadaknec.

Ez a versszak hív és értelmes mása Lobwasserének.

Csakhogy a német zsolttárok nem mindenütt ilyen világosak, sőt legtöbbször telve vannak homályos, érthetetlen vagy kétértelmű helyekkel. Hogy ez így van, annak nem is teljesen a német tudós az oka, hanem elsősorban az eredeti héber zsolttárok szövegének megromlása, a mi a régi hibás lejegyzések, pontatlan másolások következtében állott elő.¹ A sokszoros fordítás, illetőleg átdolgozás e fogatkozásokat természetesen még gyarapította, úgyhogy ugyancsak nehéz feladat előtt állott Molnár, mikor e sokszor értelmetlen szöveget kellett fordítania. Általában elég jól oldotta meg a feladatát, sikerült neki aránylag világos, értelmes szöveget nyújtani, bár a német zsolttárok homályos, nehezen érthető helyei többnyire az ő fordításában sem lettek világosabbak. Ilyen pl. a CXXXIX. zs. 8. vsz.-a :

Lobw. : Gantz wunderbar seind deine werck |
Vnd wenn ich darauff seh vnd merck
So muss ich dess bekentlich seyn |
Bewust dir war auch mein gebein |
Da du mich gantz verborgen nemlich
Vnter die erd gesteckt hast heimlich.

Molnár : Dolgaid czudálatoffoc,
Kiket ha én megmondoloc,
Meg kell azt nekem vallanom,
Tudtodra volt minden czontom,
Midön engemet czudaképpen
Az föld alá dugtál röyteekben.²

Efféle értelmetlen versszakot elég bőven idézhetnénk a *Psalterium Ungaricum*ból.

Helylyel-közzel azonban sikerült Molnárnak Lobwasser fogatkozásainak nyomát fordításában eltüntetni, vagy úgy, hogy a homályos sort elhagyja és odaillő, értelmessel pótolja, vagy pedig a félreértésből eredő fogatkozást egyszerűen kijavítja. Az előbbi eljárására az LVI. zs.-ban találunk példát :

Lobw. : Teglich sie nur darauff zudencken pflegen |
Das sie was böses wider mich erregen |
So viel in jhrev macht.

Molnár : Es naponkint abban hanyak ezeket,
Hogj nékem fzerezenec vezzedelmet,
Czak gonofzt gondolnac.
(2. 6—8.)

¹ L. D. Bernh. Duhm, Die Psalmen. Einleitung, X. 1.

² E stropha Bezanál :

Pour vrai merveilleux font tes faits
Et pource aulfi de tes effects
Mon coeur pourchaffe le faviour :
La vigueur que je puis avoir
Ne t'eit cachée ni fecrete,
Car en lieu fecret tu l'as faite.

A német fordító itt félreértette a francia szöveget,¹ Molnár ezért le sem fordítja, hanem más sort illeszt a helyére. Szintén Lobwasser hibájából, pongyolaságából ered a következő értelmetlen hely:

Man ist vns auff den kopff gesessen |
Wie man den Camel thieren thut |
(LXVI. 6. 1—2.)

A hasonlat szemelláthatólag rossz (a tevéknek nem szokás a fejére ülni!), tanúja a fordító gondatlanságának. A francia eredeti egészen értelmes:

On a monté dessus nos testes
Comme sur le dos d'un chameau :

Molnár is észrevette a hibát s fordításában ki is javította:

Mi fejünkre népet ültetétél,
Mint az tevéc terhelteténc,

Azonban az a sietség, melylyel a fordítás munkáját végezte, nem egyszer e tekintetben is megbosszulta magát. Bármily világosak, értelmesek is nagyrészt fordításai, nem egy helyütt találunk homályos, szinte érthetetlen részeket zsoltáiraiban, még olyan helyeken is, a hol a különben nehézkes nyelvű német fordító meg tudja magát értetni. Ilyen gondatlanságból származó kétértelműséggel találkozunk pl. a XLIV. zs. 1. vsz.-ában is:

Hallottuc, Iften, füleinkel,
Az mit régenten czelekedtetél,
Nekünk Atyáink mondottát,
Kic nagy dolgaidat láttac,

Kezdeddel az pogán népet
Elvezteted, földet elpuftítád,
Ofztán más heljre vüd öket,
Holot ífmét megfzaporítád.

A versszak második fele ezt jelenti: Isten a pogányok földét feldúlta, azután más helyre telepítette őket. Pedig dehogyan erről van szó! Isten a pogányokat elpusztította s helyükbe atyáinkat telepítette le.² Ez az értelme Lobwasser megfelelő versszakának is:

HErr GOTT wir han mit vnsern Ohren
Von deinen wercken sagen horen |
Vns zeigten vnser veter an
Was du vor alters hetst gethan |
Verjagt die Heyden durch dein hand |
Vertilgt die vöcker vnd verhehret |
Vnd sie gepflantzet in das land |
Die sich daselbst hetten gemehret.

¹ leur plus grand affaire,
C'est de penfer à me nuire & méfaire
De leur plus grand pouvoir.

² Károli (id. kiad.), 3. v. Nemzeteket üztél te ki saját kezdeddel, őket pedig beplántáltad; népeket törtél össze, őket pedig kiterjesztetted.

Az efféle hanyagul fordított, pongyola részek, a mint már említettük, a gyors munkának tudandók be. Sajnálandó, hogy nem szánt fordításának több időt, mert a mint eddigi idézeteink, köztük az egész CX. zsoltár, mutatják, költői stílusa igen világos. Eredetijének gondolatait rövidre fogva, pár szóval, a nép józan észjárásának megfelelő egyszerű kifejezéssel tudja tolmácsolni, úgyhogy nyoma sincs fordításában annak az erőszakosságnak, keresettségnek, mely Lobwasser stílusát jellemzi.

Azzal az eljárással, melyet Molnár a fordításban követett, sikerült neki eredetijének nemcsak alaphangulatát visszaadni, a mivel az előző század zsoltárszerzői megelégedtek, hanem legtöbbször az értelmét, gondolatainak egymásutánját is, legalább nagyjából. Azonban, hogy a Lobwasser-féle zsoltárok értelmi és érzelmi, hangulatbeli árnyalatait, ezeknek az árnyalatoknak különbségét is mindég pontosan megérezzék: ez, mint az eddigiekből is látható, már meghaladta erejét. Nem mintha a német jogtudós különb tehetség lett volna nála: ellenkezőleg! Ennek a jelenségnek sokkal mélyebb oka van, az, hogy az ő korában a német és a magyar költői nyelv és verstechnika a fejlettségnek éppen nem egyenlő fokán állott. E különbség áthidalása nem sikerült teljesen a magyar fordítónak, nem is sikerülhetett. Gondoljunk csak a felújulás korának német fordításaira, mennyit kellett még a legnagyobb művésznek is, Kazinczynak küzdenie, milyen erőszakos eszközökhöz kellett fordulnia, hogy valamennyire is megközelítse a német nyelv kifejezőképességét, fordulatokban való gazdagságát. Igaz ugyan, hogy a XVII. század küszöbén a költői nyelv még közelebb állott a nép nyelvéhez, mint kétszáz évvel később, s a mint Kazinczy az idegenektől tanult el kifejezéseket, fordulatokat, úgy Molnár költői nyelvünk másik forrásából, a nép nyelvéből meríthetett; csakhogy bármily tiszta és bő is volt ez, ha hajlékonyabb is volt, mint a felújulás korának kiforró irodalmi nyelve, olyan gazdag és olyan rugalmas mégsem volt, hogy a Luther hatása alatt kialakult német irodalmi nyelvet teljes hűséggel tolmácsolhatta volna. Molnárnak nagy érdeme, hogy elsőnek tett kísérletet nagyszámú német költemény átültetésére, hogy úttörő volt ezen a téren, de mint a kezdeményezőknek általában, neki is sokat kellett küzdenie. Annyit el is ért, hogy legalább az igazi értelem nem veszett el fordításában; hogy az eredeti színei ne fakuljanak el, vagy ne legyenek rikítóbbak, hogy mindig megtalálja a megfelelő kifejezést, szót: azt csak olyan fordítótól lehet elvárni, a ki már kitaposott ösvényeken halad.

Midőn Molnár betoldásairól beszéltünk, megemlítettük, hogy sokszor a mi verselésünkben szokatlan rímelhelyezés tette szükségessé e módosításokat is. Ugyanebből az okból ered az a változtatás is, melyet a fordító a sorok egymásutánjában tett,

fölcserélvén sorrendüket, hogy megkönnyebbítse a rímkeresés nehézségeit. Így jár el a következő sorokban is (XX. 4. 5—8.):

Lobw. : Derhalben sie gestürtzt darnieder |
Musten zu boden gehen |
 Wir aber sehr gesterckt hinwieder |
 Fest auffgericht nu stehen.

Molnár : Azert ök keménjen megefne,
 Mi penig megállunc,
Oek mind az földhöz veretetne;
 De mi éppen maradunc.

A sorok rendjének ilyen fölcserélésével találkozunk a XXXIV. zs. 1. vsz.-ában is:

Lobw. : Ich wil nicht lassen ab
 Dess Herren Lob in meinem mund
 Zu führen stets vnd alle stund |
Weil ich das leben hab.

Molnár : Mindenkoron áldom
 Az Urat, *mig engem éltet,*
 Es az ő fzent diczéletét
 Szájamban hordozom.

*

Bemutattunk egy zsoltárt a híven fordítottak közül, számos idézettel iparkodtunk arra is rámutatni, hogy milyen szabadságot enged meg magának a fordításban. Ezek a kihagyások, betoldások, átalakítások majd minden zsolttárban előfordulnak, egyikben több, másikban kevesebb. Általában zsolttárai nem egyenletesen hű vagy szabad fordítások. Nincs zsolttára, melyben a teljes hűséggel tolmácsolt versszakok sorát ne tarkázná egy-egy kevésbé hű, másfelől pedig a legnagyobb szabadsággal fordítottakban is találunk egészen hű részeket.¹ Ha hűség szempontjából értékeljük Molnár fordítását s összevetjük Lobwasser latin átültetőjének munkájával, Molnár felsőbbbsége e tekintetben kétségtelen.

Az ő korában ugyanis Lobwasser zsolttárait már latinul is énekelték, Andreas Spethe fordításában.² Maga Molnár is énekelt e latin zsolttárokot a Vilmos-kollégiumban. Már pedig Spethe a maga zsolttárait olyan nagy szabadsággal dolgozta át

¹ Fordításai közül véleményünk szerint leghívebb másai a Lobwasser-féleknek a XXIII., LXVI., LXVII., LXIX., XCII., C., CVIII., CX., CXIX., CXXI., CXXIII., CXXVII. és CXLII., a legszabadabban fordítottak pedig a XXXV., XXXVIII., XLVII., XCVIII. és CXXXI.

² A rendelkezésemre álló példány címe: Psalmorum Davidis, Prophetarum regii, paraphrasis metrorhythmica ad melodias Gallicas, et rhythmos Germanicos D. Doct. Ambrosii Lobwasseri . . . auctore Andrea Spethe Stolbergensi . . . Heidelberg. Anno DMXCVI.

hogy a versformák azonosságán kívül, egy-egy gondolat meg-
egyezése árulja el fordított voltát, a benne itt-ott felcsillanó
mythologiai reminiscenciák pedig (pl. *Styx*, XXXI. 14. 3.,
Mars, XXXIII. 9. 3. stb.), egészen kiforgatják a zsoltárt eredeti
mivoltából. De még így sem járt el Spethe oly nagy szabadsággal,
mint skót előde, Buchanan, ki a római lírikusok formáiban, főleg
Horatius phraseológiájával adja vissza az ószövegség zsoltárait.
s így természetesen számos mythologiai név díszíti művét (pl.
Phoebus CVII. 8. s., *Eumenidumque* faces, LXXVIII. 102. s.,
Amphitrite, LXXII. 18. vsz. 2. és 3. s., *Olympus*, XVIII. 15. s.,
LVII. 11. sor stb.).

IV.

Azok a betoldások és változtatások, melyeket Molnár
zsoltárain Lobwasseréhez képest megállapíthatunk, egyrészt
saját leleményéből fakadnak, másrészt a szentírásbeli zsoltá-
rokra vezethetők vissza. Az előtt a feladat előtt állunk tehát,
hogy e betoldások és eltérések alapján rámutassunk azokra a
szentírási szövegekre, melyeket a fordítónk munkája közben
felhasznált. Elsősorban a Németországban általánosan elter-
jedt Luther-féle bibliára kell gondolnunk, a melyet Molnár
már egyszer elejétől végig olvasott (1600 okt.—1601 jan.),¹ s a
mely meg is volt könyvtárában.² A Luther-féle szentírás zsol-
tárait Lobwasser is alaposan felhasználta a francia zsoltárok
fordítgatása közben, munkájának megkönnyítésére: kifejezése-
ket, mondatokat vesz át belőle, afféle alkalmas phrasaeológiá-
nak tekintvén, a melyben könnyen megtalálhatja a francia
kifejezések és szavak megfelelőjét. Luther szentírását Molnár
is segítségül vette s több helyütt, a hol eltérést tapaszt-
alt közte és Lobwasser szövege között, ennek kifejezéseit
Lutherével cserélte ki. Néhány párhuzamos idézet keretében
bemutatjuk, hogyan került a német biblia egy-egy kifejezése,
gondolata a Molnár-féle zsoltárokba.

XXXIV. zs. 1. vsz. 1—4. s.

Lobw.

Ich wil nicht lassen ab
Dess Herren Lob in meinem mund
Zu führen stets vnd alle stund |
Weil ich das leben hab.

Mindenkoron áldom
Az Urat, míg engem eltet,
Es az ő Izent diczkrétét
Szájamban hordozom.

Luther (1. v.) Ich wil den Herrn loben allezeit | Sein lob sol jmerdar
in meinem munde sein.³

A mit Lobwasser tagadó formában mond, azt Luther és
utána Molnár állító alakba önti, továbbá Lobwasser az eredeti

¹ L. Napló stb. 30. l.

² 1601 szept. 27-én vette, 3 frt-ért (u. o. 33. l.)

³ Luther fordításának a következő kiadását használtam: Biblia
Das ist: Die gantze heilige Schrift | Deusch. D. Mart. Luth. Cum
gratia et privilegio. Wittemberg M. D. LXXII.

zsoltár két mondatát egygyé olvasztja össze, Molnár Luther alapján visszaállítja a Lobwassertől elrontott parallelismust.

LXXXVIII. zs. 3. vsz. 1—4. s.

Lobw.

Meins lebens quit vnd frey ich bin	Megfoztattam életemtől,
Ich bin gleich den so todt geschlagen	Mint az kiket agyon vertenec,
Nach den du gar nicht mehr thust fragen	<i>Kic az halottac közt hevernece,</i>
Den nu das leben ist dahin	Kikről már nem emlekezől.

Luther (5. v.) *Ich lige vnter den Todten verlassen* | wie die Erschlagene | die im Grabe ligen | Der du nicht mehr gedenckest | . . .

CIX. 3. 5—6.

Lobw.

Der böse feind bei jhm allzeit	<i>Az Satan</i> allyon mellete
Steh nah an seiner rechten seit.	Jobb keze felől nékie.

Luther (6. v.) . . . Vnd *der Satan* müsse stehen zu seiner rechten.

CXLV. 6. 1—2.

Lobw. Gott ist gerecht *in allem was er thut* |
Vnd seine werck sind heilig vnd sehr gut |

Az Ur igaz minden utaiban,
Es szentféges minden dolgaiban.

Luther (16. v.) Der Herr ist gerecht *in allen seinen wegen* | und heilig *in allen seinen Wercken*.

CXLIX. 4. 5—8.

Lobw.

Das jhre König gross von macht	Erös királjokat nékie,
Endlich in ketten werden bracht	Nagy lántzokkal megkötözic,
Vnd jhre Fürsten auch damit	Es minden ő fejedelmec
Behafft vnd angeschmidt.	<i>Vas békokban efnec</i>

Luther (8. v.) Ire Könige zu binden mit ketten | Vnd jre Edlen mit *eisernen fesseln*.

CXIX. 81. 1—4.

Lobw. Weltliche Fürsten mich verfolgen sehr |
Vnd haben doch dazu gar kein vrsachen |
Dein wort ich aber lieb je mehr vnd mehr |
Denn es pflegt viel grösser frewd zumachē

Üznek kergetnece az fejedelmec,
Noha femmit lenkinece nem vétöttem,
Szent ígédttül szivemben vettegec.
De ígédtedben örvendez lelke,

Luther (161. v.) Die Fürsten verfolgē mich on vrsach | Und *mein hertz fürchtet sich* für deinen Worten. (162. v.) Ich freue mich über deinem worten.

Ezek a példák, melyeknek sorát még bőven lehetne folytatni (pl. XXV. 5., XLVIII. 5., LXXXV. 1., XC. 4., CVI. 14., CXVII. 1., CXXIV. 2. stb.), világot vetnek arra, hogyan használta fel Molnár a zsoltárai átültetésénél Luther bibliájának zsoltárait. De ez természetes is. Annak, a ki verses zsoltárokat szerez, nem lehet ellenni a nélkül, hogy az eredeti zsoltárokat ne forgassa, különösen akkor, mikor olyan nagy tekintélyű fordítás van kezeügyében, mint a híres német reformátoré.

V.

Azonban nem a Luther-féle szentírás volt az egyedüli, melynek hatása Molnár zsoltárain megállapítható. Erős nyomot hagyott az ő *Psalterium Ungaricum*án egy hozzánk sokkal közelebb álló bibliafordítás is, az 1590-ben megjelent vizsolyi biblia, melynek hatása Molnár zsoltárain sok helyütt igen feltűnő. Ennek az állításnak azonban ellentmond az, a Naplója és levelei alapján kétségbenvonhatatlan tény, hogy abban az időben, midőn zsoltárait fordította (1606 márcz.—szept.), nem állott rendelkezésre Károli Gáspár Szentírása. Az ellenmondás állításunk és e tény között igazán kiáltó, és súlyos bizonyítékokra van szükségünk, hogy kimutassuk véleményünk alapos voltát és elsimítsuk azt a látszólagos ellentétet, melyet közte és a fordító feljegyzései között találunk. A bizonyítékokat Molnár és a vizsolyi biblia zsoltárainak összevetéséből merítjük.

Láttuk föntebb, hogy Molnár zsoltárai sok helyütt eltérnek Lobwasser fordításától, azt is megállapítottuk, hogy ezek az eltérések, többnyire egy-egy betoldott szó, vagy kifejezés, Molnárnak az eredeti szentírás szavaihoz, szövegeihez való ragaszkodásából fakadnak. Ha összevetjük Molnár verses fordítását a vizsolyi biblia zsoltáiraival, szembeötlök, hogy ezek a kifejezések párhuzamosan mindkettőben megvannak, sőt még ott is, a hol Lobwasser szövege nem tér el a szentírás szövegétől, Molnár fordítása nagyrészt ugyanazokkal a szavakkal él, mint Károli Szentírása.

Két dolgot kell tehát igazolnunk: először azt, hogy Molnár fordításában számos olyan kifejezést találhatunk, melyeknek párja nincs meg sem Luthernél, sem Lobwassernél, másodsor azt, hogy sok olyan helyet találunk a *Psalterium Ungaricum*-ban, melyek elég hű másai ugyan a Lobwasser-féle megfelelő helyének, de szavaikban Károli fordításával is megegyeznek. Párhuzamosan közöljük a négyféle szöveget.

XLII. zs.

Luther (II. v.) . . . Vnd werde gesalbet mit *frischem* öle.

Lobw. 6. 1—2. Mein heubt wirt man mir schmiren
Lieblich mit *frischem* öl |

Kár. 10. v. . . . miuel hogy meg kenettettem szép *zöldellő* olajjal

Molnár, 6. 1—2. Megkenic én fejemet
Zöldellő olayval,

Ez idézetben a német szövegekétől eltérő jelzőnek («zöldellő») Károliéval való megegyezése tarthatatlanná teszi azt a föltevést, hogy azonosságuk csak esetleges.

VI. zs.

Luther (5. v.) Denn im Tode
gedenckt man dein nicht | Wer wil
dir in der Helle dancken ?

Lobw. 5. vsz.
Denn wenn wir endlich sterben |
Vnd durch den todt verderben |
So hört auff dein lob.
Denn wer vil dich dort preisen |
Vnd dir denn ehr beweisen |
Wenn er ligt in der grub ?

Kár. 5. Mert *ninczen* te felöled
az halálban emléközet, az koporjóban
kitfoda mond te néked diczéteret ?¹

Molnár, 5. vsz.
Mert ha mindnjájan meghalunc,
Ez világból kimulunc,
Nincz emlékezeted
Senkinél az halálban.
Fekven az koporjóban
Ki diczérne teged ?

Molnár első sora hű, a második igen szabad fordítása Lobwasserének ; a harmadik és negyedik szemmeláthatólag Károli 6. versének első fele, a verses formához idomítva ; az ötödik érdekes összefonása a Lobwasser- és a Károli-féle szövegnek.

XLIX. zs.

Luther (7. v.) Kan doch ein Bruder niemand erlösen | Noch Gotte
jemand versünen.

Lobw. 2. 7—8. Doch kann niemand wañ er schon gelt wolt zeben |
Bey Gott erretten seines bruders lebē.

Kár. 7. v. De az ő atyafiát *senki meg nem válthattya*, *fem meg nem adhattya Istennec* az ő váltjágánac árrát.²

Moln. 2. 7—8. De *senki nem váltja meg atja fiát*,
Nem adhattja meg Istennél váltságát.

Lobwasser a szentírás e versét alkotó két párhuzamos gondolatot egygyé olvasztja össze, Molnár egészen Károli szerint ismét helyreállítja a megbontott párhuzamot.

CIV. zs.

Luther (17. v.) Dasebst nisten *die Vogel* | Vnd die *Reiger* wonen
auff den *Tannen*. (18. v.) Die hohen Berge sind *der Gemen* zuflucht |
Vnd die Steinklufft der *Kaninichen*.

Lobw. 9. vsz. Dasebst d'*Sperling* auch zu nisteln pflegt |
Dahin er dann die seinen eyer legt |
Der *Reiger* auch dasebst hin bawt sein neste |
Vnd macht sein wohnung auff d'*Tannen* este.
Die hohen berg der *Hirsch* vnd *Dame* sucht |
Vnd hat auch auff dieselben sein zuflucht |
Es wohnen auff den felsen die *Kanninen* |
Vnd verbergen sich in den klüfften drinnen.

¹ *Heltai Gáspár* : Zsoltár (1560.), 5. v. : Mert à halálba ninchen emléközet te felöled : Kichoda dichír tégedet à koporlóba ?

² *Székely István*, Zsoltárkönyv (1548.) 7. v. De az atyafiu fenkit meg nem valthat sem meg nem athattya az ő valtczagat az iftennec. — *Heltai*, 7. v. Nám fenki meg nem válthattya az ő atyafiát : meg fem adhattya az Iftennec annac váltságát.

Kár. 17. v. Mert az *madarac* azon fészket raknac, és az *esztragoc*, mellyeknek háza az *iegenye fác.* 18. v. Az magas hegyec az *vad Ketskéknek*, az *kősziklác az hőrtfőkőknek* hayloki.¹

Moln. 9. vsz. Holot az *madarkác* fészket raknac,
Es kiköltefre fészkekben toynac,
Az *eszteragis* ő felzkét ot rakja,
Az *jegenye fákon* vagjon hajlékja.
Az magas hegyeken az *vadkeczkek*
És az *ízarvafok* helyet kerefnec,
Az *kősziklák* közt laknac az *patkányoc*,
Az *hőrczőkőknek* ot az ő barlangjoc.

E strophában a természeti jelenségek nevének visszaadásában tér el Molnár Lobwassertől és Luthertől. *Sperling* helyett Luther és Károli példájára általánosabban *madarkákat* ír; a Luthernél is meglevő *Reiger* (kócsag) helyett, mint Károlinál is, *eszterág* szerepel nála, melynek fészkelő helye nem a fenyő (*Tanne*), mint a két német fordítónál, hanem épügy, mint Károlinál, a jegenyefa; a magas hegyeket Lobwasser szerint a szarvas (*Hirsche*) és a dāmivad (*Dame*) lakja, Luthernál a zerge (*Gemse*), Molnárnál is szerepel a német verses zsoldár *szarvasa*, de már a dāmivad vagy zerge helyett a Károli fordításában is említett *vadkecskével* találkozunk. *Hőrcsőgről* is csak Károli és utána Molnár szól, a két német zsoldárban a *Kannin*, illetőleg *Kanninchen*, egy nyúlfejta szerepel.

CXIX. zs.

Luther (54. v.) Deine Rechte sind mein Lied | In meinem Hause.

Lobw. 27. 4—6. So hab ich widerumb zum öfftern malen
Von deinem recht gesungen | da ich gar
Aus dē land flüchtig | vñ ein frembdling war.

Kár. 54. v. Ennékem énekeim vóltanac az te paranczolatid, az én *búdofafimnac helyén.*²

Molnár, 27. 4—6. Azonképpen en az te fzerzefidről
Eneklettem en nagy örömömben,
Az én *bujdosásimnac* minden helyen.

Mint majd látni fogjuk, e zsoldárban több azonos sora is van Károlinak és Molnárnak.

XXIII. zs.

Luther (2. v.) Er weidet mich auff einer grünen Awen | Vnd füret mich zum frischen Wasser.

Lobw. 1. 3—4. Auff einer grünen Awen er mich weydet |
Zu schönem frischen wasser er mich leytet |

¹ *Székely.* 17. v. Mellyekbe fészket gyűtne az *madarac*: es az *esztragnakis* *iegenye* faia vagyon holot lakozzec. 18. v. Az magas hegyec hazoc az *vad keczkeknek* bakinac: es az *kősziklác* barlangi az *szüldifznoknac*. — *Heltai,* 17. v. Mellyeken a *madarac* fészket gyuytenec: a fennifác *száláft* adnac az *esztragnac*. 18. v. A magas hegyec általmoc a *vadketskéknek*: A *kősziklák*knac üregi kedig a *szüldifznók*knac.

² *Heltai*: A te *szőrzéfid* az én énekim az én *budofafomnac* hazába. (VII. iz, 6.)

*Káv. 2. v. Gyönyörűféges és füves helyeken legeltet engemet, és kies vízec mellé vízzen engemet.*¹

*Molnár 1. 3—4. Gyönyörű Izep mezön engemet éltet,
Es Izep kies folyovizre legeltet.*

Egyébiránt ezen a zsolttáron végig érezhető Károli hatása, az I. vsz. második sora a maga egészében innen való.

Luther. (1. v.) Der Herr ist mein Hirte | Mir wird nichts mangeln.

*Lobw. 1. 1—2. Mein húter vnd mein hirt ist Gott der Herre |
Drumb fürcht ich nicht das mir was gewerre |*

*Káv. 1. v. Az WR az én pásztorem, azért jemmiben meg nem fogyát-
kozom.*²

*Molnár, 1. 1—2. Az Ur ennekem öríző pásztorem,
Azert jemmiben még nem fogyatkozom,*

Ezek a párhuzamos idézetek nyilvánvalóvá teszik, hogy azok a változtatások, melyeket Molnár szükségesnek tartott a Lobwasser-féle szövegen, nagyrészt úgy keletkeztek, hogy elhagyta a német zsolttár egyes helyeit a fordításban és a vizsolyi bibliából vett kifejezésekkel pótolta. A rendelkezésünkre bőségesen álló adatokból (IV. 2., VIII., XV., XXII. 1—2., XXVI. 5., XXXIV. 6., XLII. 4., LII. 1., LXII. 1., LXXII. 8., LXXXIX. 10., XC. 1., CXI. 4., CXVIII. 11., CXIX. (több helyütt), CXXXII. 5., CXLI. 2., CXLVI. 3. stb.) ép azokat szemeltük ki, a melyeknek párját nemcsak Lobwasser feldolgozásában nem találjuk meg, hanem a Luther-féle bibliában sem. Igaz, hogy ezek a változtatások nem nagyjelentőségűek: legtöbbször egy-egy szót cserél csak ki, azonban bizonyító erejük ezeknek az így beletoldott szavaknak nem csekély, a mennyiben elárulják azt a forrást, a honnan származtak: a vizsolyi bibliát.

Azonban Molnár sorai azokon a helyeken is, a melyeken Lobwasser híven követi az ótestamentomi szöveget, sokszor az utolsó betűig összevágna Károliéval, a nélkül azonban, hogy jelentékenyebben eltérnének Lobwasserétől. Ha csak egy-két példát találnánk erre, akkor hihetnők azt, hogy Molnár és Károli e helyeinek találkozására csak mérő véletlen, azonban annyiféle példát találhatunk, hogy itt esetlegességet feltenni nem lehet, azonfelül, ha pontosabban elemezzük ezeket a helyeket, mindig találunk egy-két jelt, a mely a szándékos átvételt mutatja.

Az említendő példák között lesz néhány, a melyek Lobwassertől értelem tekintetében is eltérnek, tehát tulajdonképpen semmi közösségük nincs velük, de lényegileg megegyeznek a Luther-féle fordítások illető helyeivel. Ide azért iktatjuk

¹ Székely, 1. v. Gyönyörűféges és füves helyeken ingemet le fekött: (?) és kyec vízec mellé vízzen engemet.

² Az vr az en pásztorem: azért jemibe meg nem fogyatkozom. (u. o.)

őket, hogy megmutassuk, hogy nem a német, hanem a magyar biblia hatása alatt kerültek Molnár zsoltáiraiba.

I. zs.

Luther (1. v.) Wol dem | der nicht wandelt im rat der Gottlosen |
Noch tritt auff den weg der sündler | Noch sitzt da die spötter sitzen.
(2. v.) Sondern hat lust zum Gesetz des Herren | Vnd redet von seinem
Gesetz tag vnd nacht.

Lobw. Wer nicht mit den Gottlosen geht zu raht |
Vnd nicht tritt in sündlicher Leut fusspfat |
Der auch nicht mit sitzt auff der spötter bencken |
Sonder auff Gots gesetz mit fleis thut dencken |
Vnd sich des tag vnd nacht nimpt hertzlich an |
Fürwar das ist für Gott ein selig Man.

Kár. 1. v. Bodog ember az à ki az hitellenec tanácsán nem jár :
és az bűnösöknek vtán nem áll, az czúfolóknac székőkben nem ül. 2. v. Hanem
az WR törvényében vagyok az ő gyönyörűsége. és az ő törvényéről
gondolkodik éjjel és nappal.¹

Moln. Az ki nem jár hitlenec tanácsán
Es meg nem áll az bűnösök után,
Az czúfolóknac nem ül ő székőkben :
De gyönyörködik az Ur törvényében,
És arra gongya mind éyel nappal,
Ez illy ember nagy bodog bizonynal.

Molnár három első sora teljesen Károli kifejezéseiből való.

XXVIII. zs.

Luther (9. v.) Hilf deinem volck | vñ segene dein Erbe | Vnd weide
sie | Vnd erhöhe sie ewigl ch.

Lobw. 6. 3—6. Den sterckt er | vnd thut jhm beystehen |
Dein hülf vnd macht dein volck lass sehen |
Segne dein erb | gib jhm sein weid |
Erhör es Herr in ewigkeit.

Kár. 9. v. Tarcz meg az te népedet és áld meg az te örökfegyedet, biriad
őket és magasztald fel őket mind öröcké.²

Molnár, 6. 3—6. Tarcz meg azért az te népedet,
Es álgvad meg örökfegyedet,
Legelteffed és vigasztald
Es örökke fölmagasztald.

Molnár sorai értelem tekintetében nem térnek ugyan el Lobwasseréitől, azonban pontosabban megnézve, észreveszszük, hogy

¹ *Székely* : 1. BODog ferfiu az ki az hitetlenöknek tanaczokba nem iart, es az bűnösöknek vtan nem allot fem az meg czufoloknac IzeKin nem vlt. 2. De az vrnac töruinibe az ű akaratyá : az vrnac toruinibe elmilködic mind éyel nappal.

Heltai : 1. BODog az à férfiu, ki nem jár az Ifentelleneknek tanácsába, Es à bűnefeknek vtán nem ál, s áchuffoloc közet nem ül. 2. Hanem az WRnac Igeiebe vagyok minden gyönyörűsége : (kedue) Es az ő törünyébe elmilködic mind éyel s' m nd nappal.

² *Székely*, 8. v. Tarcz meg az te népedet, es ald meg az te örökfigedet : örizzed űköt, es emeld fel űköt mind öröcke. — *Heltai*, 9. v. Tarcz meg à te népedet : es ald meg á te örökfegyedet : Legeltefd őket es magasztald fel mind öröcké.

a Károli-féle kifejezésekből kerültek ki, csak a 3. sorbeli »vigasztald« ered más forrásból, alkalmasint Molnár leleményéből, hogy rímet találjon a »felmagasztald«-ra.

XL. zs.

Luther (2. v.) Vnd zog mich aus der grausamen Gruben | vnd aus dem schlam | ...

Lobw. 1. 5—6. Aus der grausamen gruben
Vnd tieffem schlam gehoben |

Kár. 2. v. Es kivont engemet az röttenetes kútból és az sáros fertőből...

Molnár, 1. 5—6. Kivön az mély veremből,
Es az sáros förtőből,

Érdekes, hogy e »sáros fertő« kifejezés már Székelynél is, Heltainál is megvan.¹

LXXXIX. zs.

Luther (17. v.) Denn du bist der *Ruhm* jrer sterke | ...

Lobw. 8. 1—2. Das sie gewaltig seind | von jhn das nicht herkumt |
Sondern von dir O Herr | ...

Kár. 17. v. Mert az ő ereiéknec ékejsége te vagy...²

Molnár, 8. 1. Te vagy ékejsége az ő erejeknec.

A Károliból való átvétel mellett tanúskodik az a körülmény, hogy mégsem valószínű, hogy két különböző helyen található phrasist Molnár is, Károli is egyazon magyar kifejezéssel tolmácsolja; különben is a német »Ruhm«-nak a magyarban több, jelentéséhez közelebb álló rokonértelmű szó felel meg, mint pl. *dicsőség* is, melylyel a CXLV. zs.-ban valóban fordítja is Molnár a német *Rhum*-ot (4. vsz. 4. s.)

Nagy számmal találunk Molnár *Psalterium*-ában olyan helyeket, hol annyira megegyezik Lutherrel is, Károlival is, hogy nem lehet eldönteni, vajjon melyiktől vette. Minden megjegyzés nélkül bemutatunk egypárat belőlük.

IV. zs.

Luther (1. v.) Erhöre mich weñ ich ruffe | *Gott* *Meiner* *Gerechtig-keit* | ...

Lobw. 1. 1. O Gott mein hort erhör mein flehen |

Kár. 1. v. Mikor kiáltoc halgals meg engemet én igazságomnac Iftene, ...

Molnár, 1. 1—2. *En igazságomnac Iftene*
Hallgald meg en kiáltóm.

A közös phrasist már Károli is elődeitől kölcsönözte.³

¹ *Székely,* 2. v. Es ki hozza ingemet az rettenetes tobol, es az faros fertőből... — *Heltai,* 2. v. Es kiuona engemet az rettenetes tobol, és a sáros fertőből...

² *Székely,* 17. v. Mert az ú erőssigeknec diczirete te vagy: ...
Heltai, 17. v. Mert te vagy az ő erőknec dűchőfége...

³ *Székely,* 1. v. EN igazságomnac iftene, halgas meg engem mikort te hozzád kiáltoc: ... — *Heltai,* 1. v. Mikoron legitségül hilac, halgas meg engemet, Igafságomnac Iftene: ...

VII. zs.

Luther (4. v.) Herr mein Gott | hab ich *solches* gethan | Vnd ist
vnrucht in meinen henden

Lobw. 2. 1—3. Herr hab ich | das mir schuld giebet |
Jemand vorletzt oder betrübet |
An jemand hand geleget an | ...

Kár. 3. v. En WRam Iftenem, ha czelekedtem *elzt*, ha *vagyon*
hamiflag az én kezeimben.¹

Molnár, 2. 1—3. Hogy ha en *est* töttem Ur Iften,
Avagy *hamiflag van kezemben*,
Hogy ha gonóízt töttem ennek ...

Idézeteink sorát még megtoldjuk néhányval a CXIX. zs.-ból, melyek majdnem teljesen egyenlők Károlí megfelelő helyével. Megjegyzendő, hogy e sorok egyébként többé-kevésbé hű fordításai Lobwasser, illetőleg Luther illető helyeinek :

- K. 37. v. Fordits el az én ízemeimet
hogy ne láffanac hijába valófágot.
M. 19. 1—2. Fordiczad el az én ízemeimet,
Hogy hiában valókat ne nézzenec.
K. 76. v. ... ízolgádnac mondott beszéd (így !) ízerint.
M. 38. 6. Szolgadnak mondot ígéreted ízerint.
K. 88. v. ... és megőrizem az te ízádnac bizoñfág tételit.
M. 44. 6. Es megőrizem ízádnac bizonságít.
K. 104. v. ... gyűlööm minden hamiflágnac ósuényét.
M. 52. 6. Az hamiflágnac öfvényit gyűlööm
K. 107. v. Felötte igen megnyomorottam ...
M. 54. 1. Fölötte igen megnyomorottam,
K. 121. v. ... ne adgy engemet azoknak kezekbe,
M. 61. 3. Ne adgy azért azoknak kezekben,
K. 123. v. Az én ízemeim elfogyátkoznac ...
M. 62. 1. Az én ízemeim elfogyatkozta,
K. 134. v. ... és megőrizem a te parantfolatidat.
M. 67. 6. Es paranczolatidat megőrizzem.
K. 135. v. Az te ortzádat világofits meg az te szológádon :
M. 68. 1. Világoficz ortzádat ízolgádon,
K. 165. v. Nagy békefégec vagyon az te tóruenyednec ízeretőinec, ...
M. 83. 1—2. Nagy békefegek vagjon azoknak,
Az kic ízeretic az te tórvényedet,

Azt hiszem, elég az egyező helyek felsorolásából. Lehetetlen, hogy ilyen természetű egyezések, melyeket korántsem aknázunk ki a maguk teljességében, esetlegességek lehessenek; ezeket a tényeket nem lehet másként megmagyaráznunk, csak azzal a feltevással, hogy Molnár egyenesen Károliból vette át az illető kifejezéseket.²

¹ *Székely,* 3. v. En vram iftenóm ha en mieltem azt : auagy ha
vagyon az en kezembe hamiflag. — *Heltai,* 3. v. Wram én Iftenem :
Ha eszt máueltem : ha hamiflag vagyon az én kezembe.

² Hasonló egyezéseket megállapíthatunk többek között még a
következő helyeken : III. 1., VIII. 6., IX. 20., XIX. 5., XXVII. 2.,
XXXVI. 3., XL. 1., XLII. 5., XLIV. 13., XLIX. 4., LIII. 2., LXXXVII.
2., LXXXIX. 14., CIII. 10., CV. 15., CXI. 6., CXIV. 2., CXL. 5. stb.

Felmerülhet azonban az a kérdés, hogy ezek az egyezések nem eredhetnek-e valamely közös forrásból. Mivel elsősorban formálisak, azaz kifejezéseik nemcsak jelentésükben egyeznek meg, hanem külsőleg, alakilag is azonosak, az a feltételezett közös forrás csak magyar nyelvű zsoltárfordítás lehetett, melynek szövegét Károli is, Molnár is használta. Az bizonyos, hogy ha Molnár itthon végezte volna munkáját, mindenesetre felhasználta volna elődeinek a munkáit, azokat legalább is, a melyeket ismert; külföldön azonban bajosan férhetett hozzájuk. Károli előtt hárman is lefordították magyarra az ótestamentomi zsoltárok könyvét, nem véve figyelembe a nagyszámu verses feldolgozást, melyek oly kevésbé hívek az eredetiek szövegéhez, hogy a bibliafordító Károlira nézve, mint források nem jöhetnek tekintetbe. Az első fordítónak, Gálszécsi Istvánnak, *Isteni dicséreték és psalmusok* (1536) c. művéből csak gyér töredékek maradtak ránk, a második Székely István *Zsoltárkönyve* (1548), mely nem énekeskönyvnek készült, hanem prózai fordítás, a héber szöveg nyomán — legalább a fordító állítása szerint¹ — a harmadik Heltai Gáspáré (*Zsoltár*, 1560), mely részletekben megjelent bibliafordítása egyik kötetének tekinthető. Az kétségtelen; hogy Heltai figyelemmel volt Székely művére, Károli pedig egyaránt kiaknázta mind a kettőt, a kérdés csak az, hogy Molnár is követte-e példájukat, segítségül hívta-e e régiebb fordításokat a magáénak tökéletesítésére. Főntebb, amidőn Károli és Molnár fordításainak egyes megfelelő helyét összevetettük, több helyütt jegyzetben közöltük Székely és Heltai zsoltárainak illető verseit is s láttuk, hogy Károli és Molnár nem egyszer teljesen megegyezik Székelylyel, máskor Heltaival, illetőleg mind a kettővel, pl. Molnár XXIII. zs.-ának 2. sora szóról-szóra azonos Székely István megfelelő helyével (Az vr az en pasztorom : azért semibe meg nem fogyatkozom). Azonban ez a sor teljesen ebben a formában van meg Károlinál is, s általában a Molnár és e régebbi fordítók között megállapítható egyezéseket mind megtalálhatjuk a vizsolyi biblia zsoltáraiban, azonban Károli és Molnár összevágó kifejezéseinek javarésze nincs meg sem Székelynél, sem Heltainál. Ebből az következik, hogy azok az egyezések, melyeket a Molnár-féle *Psalterium* és a régiebb fordítások között megállapítottunk, Károli közvetítésével kerültek az előbbibe, oly módon, hogy Károli a Zsoltárok könyvének fordítása közben vett át helyeket a két elődjétől, Molnár pedig az ő művét is segítségül híván, sokszor ép olyan kifejezéseket is merített onnan, melyeket a gönczi prédikátor is úgy sajátított el Székelytől vagy Heltaitól. Különbén is adatunk van arra, hogy fordítónk Székely István fordítását *nem* ismerte; 1609-ben megjelent magyar nyelvtanának ajánlásában, panaszkodván a

¹ L. a Székely-féle Zsoltárkönyv ajánlását.

magyar irodalom szegénységéről, említi, hogy a legrégebb magyar könyv, melyet ismer, Székely Istvánnak 1558-ban Krakóban nyomtatott krónikája,¹ ennél pedig a Székely-féle Zsoltárkönyv tíz évvel idősebb.

Igy megdől az a hypothesis, hogy Molnár és Károli közös forrásból merítettek és innen ered szövegüknek gyakori megegyezése, nem marad más hátra, mint ezeket az egyezéseket közvetlen kölcsönvételeknek minősíteni. Ennek az állításnak azonban az a már fentebb említett tény mond ellent, hogy mikor Molnár zsoltárait fordította, nem volt keze ügyében a vizsolyi biblia. Molnárnak ugyanis egyik legelső irodalmi terve volt ennek a szentírásfordításnak kijavítása és ügyesebb formában való kiadása. Hozzá is fogott volna a munkához, csak-hogy nem volt meg könyvei között ez a mű, ezért magyarországi támogatóihoz fordult, hogy küldjenek neki egy példányt. Derék pártfogója, a nagyszombati Asztalos András, már 1600-ban teljesítette e kérését, de a biblia sok viszontagság után, csak jó hat esztendő múlva, 1606 dec. 6-án került kezébe, a zsoltárfordítással pedig már ez év szept. 23-án elkészült. Azonban abból, hogy éppen akkor, mikor a zsoltárok fordításán dolgozott, nem állott rendelkezésére a vizsolyi biblia, nem következik, hogy nem is használhatta fel. Hiszen Károli munkáját jól kellett ismernie minden erényeivel és fogyatkozásaival egyetemben, mert különben nem gondolhatott volna arra, hogy hibáit kijavítsa. Tudjuk, mily nagyra becsülte Molnár Dávid király és próféta énekeit: valószínűnek kell tartanunk, hogy ő a vizsolyi bibliának ezt a könyvét alaposan, talán többször is végigolvasta, még akkor, a mikor nem is gondolt arra, hogy valamikor ő fogja ezt a bibliát átdolgozni. Azok az egyezések pedig, a melyeket az ő zsoltárai és Károli bibliabeli zsoltárai között megállapítottunk, legnagyobbbrészt egyes szavakra, egyes kifejezésekre szorítkoznak; nem lehetetlen, hogy Lobwasser zsoltárainak áttünetése közben sokszor azok a szavak merültek fel tudatában, melyek Károli fordításából maradtak meg emlékezetében. Ilyenformán is sok Károlitól való phrasis kerülhetett fordításába. Az átvételek azonban más, közvetlenebb úton is létrejöhetnek. Molnár 1606. szept. 23-án elkészült fordítását nem adta azonnal nyomdába, csak 1607 ápr. 22-én kezdték meg műve nyomását.² Tehát Károli bibliájának birtokába kerülésétől számítva ötödfél hónap telt el, míg fordításának kézírata is, a vizsolyi biblia is rendelkezésére állott, nagyon valószínű, hogy ez alatt a hosszú idő alatt javítgatott a már kész művén. Hogy valóban végzett rajta simításokat, az nyilvánvaló magának a *Psalterium*nak ajánlásából, hol többek között ezeket írja: ».....mellyet (t. i. a zsoltárkönyvet) Isten ajándékából *elvégez-*

¹ L. Dézsi, i. m. 154. l.

² L. Napló stb. 46. l.

tem az Noribergaiak academiájában, minekelőtte azt az döghalál híre megháborítaná és *osztán* az böcsültes férfinak az franciai nemből való Boësius Kelemennek, nékem nagy jóakarómnak hiv segedelmiből örvendetesben *ékesgettem*.¹ Tehát művét elkészülte után javítgatta! Igaz ugyan, hogy ő csak a Dubois segítségével történt ékesgetésről számol be, hogy a vizsolyi biblia alapján is változtatott a már kész zsolttárokon, azt nem említi. Ez azonban nem jelenti szükségszerűen azt, hogy ilyen természetű javítgatás nem történt, csak azt, hogy Duboisnak és segítségének fölemlítésével háláját akarta neki leróni,² a minek a már életben nem levő Károlival szemben már azért sem lett volna sok értelme, mert a magyar bibliafordító neki nem tett efféle személyes szolgálatot. Hogy javított a szövegen, az bizonyos. Szinte természetes, hogy a mint a várva-várt magyar szentírás a kezéhez jutott, első dolga volt a Zsolttárok könyvét fellapozni, már csak azért is, hogy meglássa, mennyire egyeznek az ő verses feldolgozásai a Károli-féle prózaiakkal. Látván, hogy ő, a ki Lobwassert és Luthert követte, sok helyen nagyon is eltér az eredetihez hű, vagy legalább is annak tartott magyar szentírás zsolttáraitól, hozzálátott, hogy a mennyire lehet, az eltéréseket megszüntesse, a hibákat kijavíthassa, egyes kifejezéseket kicseréljen. A rendelkezésére álló ötödfél hónapi idő úntig elegendő lett volna a legalaposabb átdolgozásra is, hiszen Naplójából tudjuk, hogy a megírása nem került száz napnyi idejébe sem.

CSÁSZÁR ERNŐ.

¹ L. Napló, stb. 43. l. jegyzet.

² Az ajánlás latin és magyar nyelvű!

SZIGLIGETI FORRÁSAIHOZ.

(Első közlemény.)

A költő forrásainak vizsgálata egyéniségének ismeretére vezet. Van két olyan költőnk, kik egy bizonyos sajátosságukkal versenyen kívül állanak: Szigligeti és Jókai. Mindketten elsősorban nagy meseszöveők. Ebbeli tulajdonukkal párjukat ritkítják a világirodalomban is. Azonban művészetüket mindketten különböző módon érték el. Jókai a nagyvilág fia, család nélküli ember. Korán a legmagasabb körökben megfordul. A földhöz ragadt szegénytől, a paraszttól, fel a mágnásig mindenütt otthon van. Később politikai szereplése még inkább elősegítette helyzetét. Szigligeti más. Igaz, hogy nemesi házból való, úri nevelésben részesült, s ez lényén mindig meglátszik, de pályáján egyszerű színész. Korán házasodik. Sok gyermek apja. A megélhetés is beléjátszik költészete rugóiba.¹ Élete jóformán csak a színpad körül folyik le. Haza enni, aludni, írni megy. Jókai subiectivitása egy gyermektelen asszony oldalán rejtélyes s nagy lírai érzést sejtet, mely műveiben fakad fel mint aranyforrás. Ellenben a hat-gyermekes apa subiectivitása szinte szegényes, vagy legalább (*Gerő* cz. drámáját kivéve) drámai alakjai mögé búvik. Az ő lelkivilága mintha szűkebb-körü voltna. Megfigyelései a házi, úri életről jóformán csak ifjúkorából való régi emlékezések, mert azóta csak Pesten, a színpadon élt. Míg Jókai mint íróember, majd mint szerkesztő, képviselő az egész világban benn van, Szigligeti élete a Nemzeti Színház és a Dohány-utcza közt foly le. Persze le kell számítanunk azon saspillantásokat, melyeket a genie zárt körben is százannyit vehet, mint más emberfia. Kétségkívül, kivált később, mikor a Nemzeti Színház titkára lett, sokat érintkezett, bárha hivatalosan, a főúri körökkel, s a teremtő művésznek ily pillanatok is elégségesek, hogy látóköreit tágítsa.

A költői phantasia első forrása a subiectivitas. Második az az anyag, melyet a tárgyához való, másnemű írói szellemi vonat-

¹ Azonban sokkal ideálisabb volt, semhogy szó szerint vehetnők leánya ezen szavait: »A mi munkára sarkalta, nem az írói babérok utáni vágy, hanem a családfenntartási gond volt. Irt, dolgozott, mert ösztökélte a kenyér«. Uj Idők 1904. 217. lap. A *Szökött katona*, *Két pisztoly* anyagi sikerei után hátat fordít a népszínműnek és a *Grített* írja meg.

kozásokban és kész művekben talál. Az utóbbiak rokonok az ő készülő művével. A források vizsgálata nem könnyű dolog. Szigligeti nem közönséges, lelkiismeretlen kontár. Ő, bárha sokszor vádolták, nem szakít ki rút fuffanggal kész részeket, egészet más alkotásából. Nem átvételekről, csak hatásokról szólhatunk nála. Sokszor évtizedek múlva kapja meg valamely eszme. Megecsik, hogy négy-öt darabból lehet töredékeket kimutatni, melyek itt-ott rá hatottak. Egy-egy jellem, cselekvénymenet fogamzik meg nála, de tökéletesen új egészszé. Innét van, hogy darabjait együtt adták azokkal, melyeknek rá hatásuk volt, és senkinek sem jutott eszébe őt plágiumról vádolni. Együtt kerültek színre még ott is, a Nemzeti Színházban, a hol Szigligeti megakadályozhatta volna, hogy a látszólagos minta színre kerüljön.¹ És sok kellemetlenségtől óvta volna meg magát, ha annak idejében, a helyett, hogy Hiadorral szemben a plagizálás vádjá ellen védekezett, rajta lett volna, hogy Hiador *Törvénytelen vér* című darabja az ő *Corvin János*-ával együtt kerüljön színre. Ez lett volna legbiztosabb módja meggyőzni mindenkit arról, mennyivel másképp adta a témát Szigligeti, mint versenytársa, kitől csak az anya hatásos fellépését vette át.

A plágium vádjának felvetésével általában óvatosaknak kell lennünk. Mentül nagyobb, régibb valamely nemzet irodalma, annál nagyobb benne a traditio. A francziáknál, kik mesterei az új drámának, a hagyomány oly lánczolatossá, hogy egyes tipikus daraboknak minden korszakban megvan a maguk eredetije, melyet a későbbi alkotás tovább fejlesztett. Vagy kétszáz éve nem kellett, de nem is lehetett kitalálni a vén gyám típusát, ki gyámleányába szerelmes, mint pl. Arnolphe a *Nők iskolájában*. S mégis mily más Bartolo, meg legújabb követője az *Őszi napsugár* cz. francia vígjáték nagybácsija.

¹ Igy pl. a *Falura kell mennie* cz. darab (*Le mari à la campagne* német átdolgozása után) már Greguss szerint is hasonlóságot mutat a *Mamával*. Mindkét darab azonban felváltva folyton műsoron volt a Nemzeti Színházban. A *Rab* Győrött 1845-ben egy nappal előbb adatott, mint a *Párisi szerencsevadászok*, melynek első felvonása a *Pesti Divatlap* szerint emlékeztet a *Rabra*. A *Kronsteini harczjáték* kétségtelenül a *Rózsa* alapja. Már 1840-ben mondja a *Honművész* (793. lap), hogy Babel lovag második Lauffenhaimer. (Ez adatot kivéve l. Weber Artúr kicsinylő, de egyébként alapos tanulmányát az EPhK. 1910: 548. l.) A *Rózsa* és a *Kronsteini harczjáték* 1842-ben egy héten adattak. (1842 szeptember 28. a *Kronsteini harczjáték*, 1842 október 5. *Rózsa*). *Rózsa* adatása után a német darab leszorult a Nemzeti Színház műsoráról, mi érdekes kritérium *Rózsa* újabb bírálója ellenében. Vidéken mindkét darab jó ideig egymással váltakozott a színen. Igy *Rózsa* Győrött 1845-ben adatott, a mi azt jelenti, hogy az illető társulatnál másutt is műsoron volt. Viszont a *Kronsteini harczjátékot* Győrött 1858-ban, Pécsen 1858 január 22-én (Koltai, Győr színészete és Ozorai, Pécsi színházi emlény 1858/9-re), sőt Budán 1861 október 15-én (egykorú lapok szerint) is adták.

A *Le mari à la campagne*ban a szenteskedő Aigueperse marquisné Sardou Szerafinájának szolgált mintául, s ugyanazon darabból a képmutató Mathieu Szerafina Chapelardjához. Diderot *Père de famille*ében és Bouilly *Fanchon*jában ott van a fiát kétes leánytól óvó atya helyzete, melyben a *Kaméliás hölgy* kiindulójára ismerhetünk. Szigligetinél se csodálkozzunk hát, ha egy-egy motivumának eredete kimutatható. Ez természetes. Semmiből nem alkot a művész. Csak az a feladata, hogy a meglevőt annyira átalakítsa, hogy még mintáját is, ha feltámadna, elhallgattathatná. »L'écrivain original — mond Chateaubriand — n'est pas celui qui n'imité personne, mais celui qu'on personne ne peut imiter«. Ezt Szigligetiről is elmondhatjuk. Eredetisége, subiectivitása mindenkorra utánozhatatlan marad. Nálunk a külföld nagy irodalmihoz képest az az eltérés, hogy itt nem volt miből kiindulni, mint pl. a francia írónak, kik több százados hagyományra támaszkodhattak. Szigligetinél az a műsor mérvadó, mely szeme előtt a Nemzeti és a német színház műsorában elvonult. Csak másod sorban jöhet számba, a mit esetleg olvasott. A színész élete oly mozgalmas, annyit hall, lát, annyira az élőszó közepett él, hogy alig ér rá csendes elmélyedésre, olvasásra. Olvasott Szigligeti is,¹ kivált történeti műveket, de a drámát a színpadról ismerte, majdnem valamennyit.

Az eddigi eredmények után ítélve elmondhatni, hogy a ki ismerné a Nemzeti Színház minden akkori darabját, beleértve azokat is, melyek vagy tíz évvel azelőtt járták: az játszva végezhetne Szigligeti forrásainak kérdéseivel. De hát mi végre jó ez iránt tisztába jönnünk? Hogy bizton tudjuk, mi az övé, s véletlenül ne olyasmikben keressük eredetiségét, a mi nem az övé. Így tűnik ki aztán eredetisége, gazdag leleménye, művészi lénye. Az igazi költő cseppet sem félhet, hogy annak, a mi nem sajátja, megmutatásával veszthetne eredetiségéből. Mint Arany (*Toldi*) sem.

Tanulságos és érdekes e tanulmány következő okokból:

1. Látjuk, hogy a költészetben, de különösen a színpadéban, mennyire traditió'n épül minden. Hogy a mi sokszor újnak látszik, voltaképp régi fejlődés eredménye. Nagyobb korszakoknak megvannak a maguk divatos fogásai, módjai, melyeket hajlandók volnánk egyenesen azon írónak tulajdonítani, a kivel éppen foglalkozunk, holott kora típusát gyarapította csupán. Ellenben ha az ember Mazères, Scribe, Bayard darabjait olvassa, azt hiszi, egy ember írta őket, még a stíljök is egyöntetű. Ott van pl. Mazères *L'amitié des femmes* cz. darabjában a felfordult póstakocsi fogása, melynek útján az imádó elzárt ismeretlen

¹ Historikus tanácsadója Szilágyi Sándor volt, kivel alaposan megbeszélte történeti darabjait. (Uj Idők 1904 : 215. l.)

imádottjához bejut. Míg az utolsó póstakocsi fel nem fordult, hány író élt drámában, újabban különösen regényben ez elcsépelet leleménnyel!

2. Ilyetén vizsgálat arra is jó, hogy igazoljuk Szigligetit, ki nem plagizált, sőt leleményét a források ismeretével még gazdagabbnak tapasztaljuk. Nem tűnik fel szegényebbnek, sőt öntudatosága, válogató, elrendező és mindenekelőtt kiegészítő képzelete így világosodik meg igazán előttünk. Plágium és felhasználás nagy különbség. Nem plágium, ha az átdolgozással nyer a felhasznált motívum. Ha Cinthio vádolná Shakespeareat, miért vette tőle meséjét, Shakespeare azt mondhatná: Jó, visszaadom Othellódat, majd megmondja a világ, a tied kell-e neki, vagy az enyém. Ezt költőnkrol is elmondhatjuk, a ki különben olyan egészében soha sem vett át senkitől semmit s ha igen (Jókai, Eötvös), megnevezte a színlapon forrását.

3. Az utóbbi eshetőségből folyólag meg épen szükséges e forrástanulmány, mert, fájdalom, épen belső, színészi körökben állandó az a gyanú, hogy Szigligeti a Nemzeti Színházban benyújtott darabokból, melyek nem kerültek színre, írta a magáéit. Pedig vádlónak csak Hiador és Szász Károly jelentkeztek. De az utóbbi a gyanú feltevésénél, hogy *Fattyu Borics*ából írta Szigligeti a *Trónkeresőt*, nem ment tovább, mihelyt megismerte Szigligeti művét. Hiadorral rég tisztában vagyunk.

És most lássuk Szigligeti néhány darabját, melyekhez adatokat sikerült tarlóznunk; adataink azonban mindenesetre csak hozzávetőlegesek.

1. *Gyászvitézek.* (1838.)

Negyedik felvonásában Ákos azzal akarja magáévá tenni Rózáat, hogy atyja életével, mely tőle függ, fenyegeti. A leány végre engedni látszik a rettenetes kényszernek. De áldozata mégsem szükséges, mert utolsó perczen kedvese, illetőleg, mint később kitudódik, testvére, Csanád, beveszi Ákos várát és kimenti Rózáat Ákos kezéből. E helyzet eredetije talán Kotzebue *Montfaucon Johanna* című drámájában lelhető meg. Igaz, hogy akkoriban a színpadon több vért ontottak, többet ostromoltak, fegyverrel többet csörömpöltek, mint az egész középkor csatáiban, s így a fennebbi helyzet másutt is előfordulhatott.¹ Itt azonban mégis meglepő a körülmények hasonlósága. Csak anynyiban van eltérés, hogy Kotzebuenál Lassarra, a kényúr, kinek hatalmába Montfaucon Johanna kerül, erre fiacskájának életével iparkodik hatni. De volt Szigligetinek arra is példája, hogy az erőszak hőse az apa életével fenyegette a nőt, *Zampa*,

¹ Nagyon kedvelt motívum, Kotzebuen kívül számtalan helyen előfordul: *Féher Anna*, *Szeget szeggel* stb.

vagy a márványara cz. operában, mely akkoriban, színészi nyelven szólva, rudasdarab volt. (Szigligeti mint kórista eleget énekelt benne.) Zampa haramiavezér Camillát úgy teszi nejevé, hogy ennek apját elfogja s Camilla beléegyezésétől, hogy neje lesz, teszi függővé az apa életét. Midőn végre Johanna az iszonyú alternatíva közepette meginog, jó a felmentő, a Lassarra várát ostromló férj. A darabot Szigligeti, kire Kotzebue művészileg, bensőbben soha sem hatott, ifjúkorában eleget láthatta, mert nálunk műsoron volt.¹ De Budán is, a *Gyászvitézek* írása előtt pár évvel (1836 jan. 1.) adatott. Gyakori fogás volt akkor az is, hogy a kedves később testvérnek bizonyul, legclassikusabban Grillparzer *Ahnfrau*jában, melyre talán Vörösmarty *Vérnászának* hasonló helyzete is vonatkozatható.

2. *Miczbán családja.* (1840.)

Előzetesen is meg kell jegyeznünk, hogy a *Miczbán*-monda népmeséink között is megvan.² A darab meséjének alapja Budai Ferencz *Polgári Lexikon*ából való. Kedvet és példát azonban, nézetünk szerint, Katona és Kisfaludy Sándor adtak megírására Szigligetinek. Az előbbinek hatása mélyebb, mint az utóbbié. Katonára mutat Petur neve, (Előjáték 3. jel.) továbbá *Miczbán* óhajta, hogy neje ne haljon meg örömeiben, és *Miczbánné*, ki magát tigrisanyának mondja. A dráma megírásának ösztönét talán az az irodalmi esemény adta meg, hogy 1836-ban jelent meg Kisfaludy Sándor munkáinak V. kötete, melyben Szigligeti *Miczbánt* és *Frangepán Erzsébetet* találta. Mivel azonban *Frangepán Erzsébet* már előbb, 1835 október 3-án került először színre, az is valószínű, hogy költőnkre elsőben is Budai Ferencz hatott, kinek munkája valóságos kincseshányója lett drámaírói működésének. Nézetünk szerint egy-egy nyom arra mutat, hogy maga Kisfaludy is Katona példájára írta meg regéjét. II. Endre korába teszi át a mondát, mely Budai szerint IV. Béla idejében esett meg. Végül még Bánkot is fellépteti. Banyának nevezi, mint Katona Simonja, azt az öreg nőt, ki a hat ikret megmenti. *Miczbánnét* keményszívűnek (II. 20.) s hiénánál vadabb anyának (III. 20.) mondja. Hogy Kisfaludynak is Budai szolgáltatta a művészi anyagot, mutatja, hogy nála is, mint Szigligetinél, megvan a felismerési jelenet, melyre az apa a hat fiút egyforma ruhába öltözteti. Továbbá a férj kérdése: Mit érdemel azon anya stb. (III. 18.). Hogy azonban Szigligeti főforrása Budai Ferencz volt, mutatja, hogy a fiúk neveinek írásában ezt és nem Kisfaludyt követi. Kisfaludy Boksát és Dénest ír (III. 8.) Szigligeti Boxát és Dienest, mint Budai. De azért Kisfaludyt

¹ L. Benkő, Magyar Színvilág és Bayer, Drámairodalom Tört. II. 437. lap.

² L. Merényi, Sajóvölgyi népmesék 137. lap: A világlul szaladt szegény ember. Sok közülük azonban nincs egymáshoz.

is olvasta Szigligeti. A felismerés ünnepélyes jelenetében ugyanis Bánk bán így menti Miczbánnét :

Ha kit egy nem követett bűn
Már hét évig kínozott,
Az eleget lakolt érte (III. 27.)
'S ily esetben az Asszonynek
A' férj első bírása (III. 29.)

Szigligetnél »húsz évi szenvedés lerová e bünt... Bírád én vagyok itt.« (Miczbán utolsó szavai.)

Azt ne is kutassuk, melyik darabból vette Szigligeti azon fogását, hogy Miczbán fiát, Györgyöt, álnév alatt küldi mátkanézőbe. Ez akkoriban igen gyakori volt s ősi keletű. Nem is épen valószínűtlen valami; kivált a régi időkben, mikor a magasabb rangúak előre, a felek ismeretlen volta mellett jegyezték el gyermekeiket természetesnek találhatni, hogy ezek kíváncsiak voltak ismeretlen jegyesükre. Gibbon felemlíti Autharis longobard királyt, kinek leányát, Garibald, Bavaria királya, eljegyezte. (584. K. u.) Autharis, midőn jegyeséért ment, elvált kíséretétől s magát önmaga követének adva ki, ismerte ki mátkáját.¹

E forrásokkal való összevetés mutatja, mily önállóan, mily tervszerűleg járt el Szigligeti cselekvénye megalkotásában. Nem fogadta el azt, hogy Miczbán tud a gyermekek elsikkasztásáról. Előjátékában egy Leó nevű görögöt von be a bonyodalomba s az expositiót bizonyos érdekes kulturális magaslatra iparkodik helyezni, mely az ifjú írónak becsületére válik. Látszik, hogy szorgalmasan forgatta a történelmet, mely szenvedélyes olvasmánya, művészetének egyik fő tápláléka volt. A további bizonyítás egy mozzanatot kivéve, teljesen eredeti, s ez az egy mozzanat is, hogy György az őt testvérének felismerő Simont örültnek tartja, Szigligeti idejében, de azóta is igen közönséges fogás volt. (Szigligetire talán Raupach *Lasst die Todten ruhen* cz. darabja hatott.) Nem is lehetett volna egyébként oly kedvelt a darab. A szigorú Bajza nem ok nélkül mondta, hogy »Szigligeti e darabjának szép pszichológiai belseje van.«

3. A szökött katoná. (1843.)

Szigligeti romanticismusáról sok téves nézet járja, s ilyen az, hogy az ő romantikája Hugo hatása alatt áll. Romantikus volt valóban a *Szökött katonáig*, de csak kezdő korában (*Dienes*) hódolt Hugónak, azontúl pedig csak oly romantikus volt, mint lehet a költő a költészet bármely időszakában, mert hiszen az élet sincs romantika nélkül. Épen nem az a költő Szigligeti, ki a romantikával a lélektan elhallgattatására élne. »Azért nem fejezi még be a II. felvonásban darabját, mert hugói megjelölését tartogat a néző számára« — evvel az elcsépelet közhelylyel

¹Gibbon, History of the decline and fall of the Roman empire. V. 14. fejt.

vádolja egyik újabb monographusa, Szentgyörgyi László.¹ Völgyi ezredes szerinte a megkegyelmezés után mindjárt meghardhatná Gergelynek, hogy ő az apja; igaz, de mi lenne akkor a harmadik felvonással? Hugói meglepetés kell. Gyenge kritika! Ezrede városában, katonái között elárulhatja-e Völgyi kilétét, kinek még Montira is tekintettel kell lennie? Bár nem tartozik ide a dráma taglalása, de e megjegyzés elől nem térhettünk ki, mivel Szentgyörgyi a rendes kaptafára vonta Szigligeti működését s szokott kicsinylés közepett Hugo hatása alá állítja. Az általánosítás azonban ezúttal véletlenül haszonnal is jár, melyre a szerző voltaképp nem is vet nagyobb súlyt. Mivel Hugót búvárolta, észrevette, hogy *Borgia Lucretia* azon kiindulója, hogy fiát, ki őt nem ismeri, meglátogatja, s férje féltékenykedik, meg egyezik a *Szökött katonáéval*, hol Kamilla és Gergely viszonya hasonló. Szintígy a másik fő-situatio, midőn apa és anya várják, melyik katona kap kegyelmet, *Tudor Mária* azon jelenetére vall, midőn Mária Fabianóért remeg (Isten add, hogy Fabiano térjen vissza — ne Gilbert t. i.). Ezzel körülbelül meg is van oldva a darab két sarkhelyzetének a forrása. Legalább mi így hiszszük. De nincs egyúttal megoldva magának a szökött katona típusának kérdése, melyben Szigligeti eredetisége keresendő. Mert Szigligeti evvel írta be nevét örök időre a magyar költészet történetébe. Mikor hőse azt énekli, hogy az ég alatt, a föld színén nincsen olyan árva, mint ő, és hogy a szegény legényt kötéllel fogják, a gazdagnak egy fiát is meghagyják, a szegényét mind elviszik: mennyire a nézők szívébe markolhatott ez! A kurucz nóták folytatása volt itt, a mit a magyar megértett; az a bús szépség, mely a nemzetet elbájolta. A *szökött katona* olyan nemzeti típus, mint *Bánk bán* Tiborcza. Hogyne hatott volna korára úgy ez, mint a *Csikós* és társai, melyekben a mély demokratikus és elnyomott nemzeti érzés nem prédikáló tendenciával, hanem színes, átértett cselekvénnyel, nem megszámlálható olvasóknak, hanem nézők tömegének érzületét bilincselte le. Nagyon téved Szentgyörgyi, hogy »Eötvös inkább akart korára hatni, Szigligetire pedig csak inkább kora hatott«, hiszen Szigligeti nemcsak korára, de még Eötvösre is hatott (*Két pisztoly*).

A szökött katona eszméjét Szigligeti talán saját *Rontó Pál*-jából merítette. Rontó Pál Széchy Károly² találó megjegyzése szerint »az első szökött katona a [magyar] irodalomban«. Gvadányi siralomházi jelenete egymagában megkaphatta Szigligetit, s erre ő egy új cselekvényt építhetett. A szökött katonát színlapon Szigligeti már kora gyermekségében láthatta. Ungvári János fordításában szerepelt a következő darab: *A szökött katona*. Egy példa nélkül való fiúi szeretet példája. Vígjáték

¹ Szigligeti népszínművei. Budapest, 1910.

² Gvadányi József életrajza 207. lap.

3 föl. ¹ E műnek a címén kívül aligha van köze Szigligetiével, legalább mellékcíme, a gyermeki szeretet, mást mutat. De ébren tarthatta a költő figyelmét az élet igazsága által. A katonaszökés akkoriban gyakoribb volt, mint ma. Az évtizeden túl nyúló szolgálat megokoltabbá, a hiányos rendőrség, ószerű közlekedés (távirat, vasút nemléte) lehetővé tette. Magunk is emlékszünk, mikor az utcán vasraverve kísérték a szegény szökött katonát, kire iszonyú sors várakozott: legjobb esetben vesszőfutas, később száz bot! Hányszor láthatta ezt Szigligeti már mint ifjú, majd a Nemzeti Színház udvaráról, mikor arra vitték a szegény áldozatot. Ilyenkor Egressy is figyelmeztethette, a miről ő maga is ír (l. életrajzát nálam I. köt. 8.), a kötélfogdosásra.

A másik szökött katona című darab Kotzebueé volt: *Der Deserteur*. Ez azonban egyfelvonásos vígjáték. Itt a nő katonaruhában jut be kedveséhez. Benkő *Színvilágában* még egy *Desertort* is említ. Ez, meglehet, Sedaine francia operájának (zenéje az egykor híres Monsigny-től 1769.) prózában való átdolgozása. Megvallom, ez csak feltevés részemről. Mert a mennyire népszerű volt Monsigny operája külföldön, még Németországban is, annyira nem lehetett ismert nálunk. Mire nálunk operákat adtak, akkorára már Monsignyit elhalaványította Rossini. Zene nélkül azonban, nem lehetetlen, hogy — mint később Meyerbeer híres *Prófétáját* — valamelyik színész átgyúrta prózára. Mert a cselekvény, a szökött katonaság vonzó mozzanataival, érdekes benne. Egy fiatal katona, ki hat éve szolgál, s még csak 14 napja van hátra, hogy kiszabaduljon s rég várt menyasszonyát feleségül vehesse, a földesasszony, egy grófné szeszélye folytán nagy bajba kerül. A grófné ugyanis, miért, nincs érintve, meghagyja a katona, Richard, menyasszonyának, hogy mikor mátkája hazajön, tetesse, mintha épen akkor ment volna férjhez Lukashoz, egy parasztleányhoz. Richard elhiszi ezt, s bűjában szökni akar a katonaságtól, de rajtaérik. Csak fogságában tudja meg a valót, hogy menyasszonya még az övé, csakhogy ő már el van ítélve. Épen akkor jár arra a király. Lujza, a leány, a király lába elé borul, ki kegyelmet ad a fiúnak. Figyelmünket a grófné érthetetlen szeszélye köti le, mely később sincs megmagyarázva, hogy a parasztleánytól kívánja, tetesse, mintha máshoz menne férjhez. Az ember akaratlanul is Kamillára, Szigligeti grófnéjára gondol, de nem jutunk dülőre, mi összefüggésben lehetne Sedaine cselekvényével, feltéve, hogy Szigligeti látta valamikor e darabot. Másik mozzanata, a szerelemföltés, megvan a *Szökött katonában* is.

¹ V. ö. Bayer, Játékszín II. 383. és Drámairod. II. 420. E fordítás az ifj. Stephán bécsi, udvari színész ezen átdolgozása után készült: *Der Deserteur aus Kindesliebe. Ein Schauspiel.* Wien, 1773. stb. Heppner műve alapján közli Zolnai Béla: *Irodalomtörténet* 1913. 337. lap.

Hanem egyre jó ez az operaszöveg.¹ Hires ugyanis Nestroy *Lumpáczi Vagabundus*ának levélolvasó jelenete a bohózat végén. Itt a szabó ugyanis levelet olvasván, a mellette álló kérdéseit összetéveszti a levél menetével, s ebből kapja ki a feleleteket. A *Deserteur* III., 5. jelenetében egy olvasni nem tudó katonának kértére Richard, a címzsereplő, egy papirosról ezt olvassa: Du Schlingel! A katona azt hívén, hogy ezt az olvasó neki mondja, beléköt. Már-már összevesznek, míg a tévedés ki nem derül. Nestroy pompás komikumot vont ki e mozzanatból, melynek eredetiségét a látszat csakúgy neki tulajdonította, mint *Umsonst* cz. bohózatával történt, míg élelmessége napvilágra nem jutott.

Szökött katonát talált még Szigligeti Melesville, Merle és Boirie vaudevillejében: *Le bourgmestre de Sardam, ou le prince charpentier*. Nálunk e vígjáték *Két Péter* cz. adatott (pl. Budán 1835 április 29-én és 1836 júl. 14-én). Nagy Péter adomája van benne dramatizálva, hogy Hollandiában ácslegénykedett. Ugyanazon hajógyárban társa egy Flimann nevű orosz szökött katona. A komikum itt abban érvényesül, hogy Flimannt nézik orosz czárnak. A szerencsétlen azonban egyre szorong, hogy kitudódik szökése. Kínos helyzete megfelel annak, mikor Korpádi Gergely Pesten sunnyog s fölfedeztetésétől kell félnie. Jegyese is van Flimannak, mint Gergelynek. Érdekes, hogy e francia vígjátékból készült Lortzingnak *Czár és ács* cz. operája. Ebben a szökevény kínos aggságoskodása s végül az igazi czár kegyelme még jobban ki van domborítva. Budán, mint láttuk, adták e darabot, Szigligeti akkor már ott volt. Pesten 1841 nov. 4-én került színre — tehát épen két évvel a *Szökött katona* előtt — még pedig, úgy látszik, a *Czár és ács* opera mintájára három felvonásban, holott a francia vígjáték csak két felvonásos. A katonaszökés válságát itt látta Szigligeti legkínosabbnak. A *Szökött katona* harmadik felvonásának helyzete itt van meg Flimann szorongásában, mely a derült légkör ellenére válságos kimenettelivé válhatnék. Míg a többi katonaszökés vígjátékiilag s oly világfelfogással van tárgyalva, melyben az áldozatnak eszébe sem jut veleszületett emberi joga, sőt balgán vétkesnek hiszi magát, a *Sardami polgármester*ben villan meg először az az égbekiáltó igaztalanság, hogy a nép csak emberanyag, melyet a hatalmasok kényük-kedvük szerint használnak fel. Véleményünk szerint az összes dezertor-darabok közül, ha ugyan nem csak hypothesisünk, leginkább ennek volt hatása arra, hogy Szigligeti elhatározására befolyjon. Itt találta a situatiót, mely megfelel műve sorsfordulatának, melyhez kedvet kapott előzményt kigondolni. A Szentgyörgyitől jelzett hugói

¹ Az opera teljes szövege megvan a német zongorakivonatban. (Bartholff Senff, Leipzig.) Ha nálunk adták, csak a német átdolgozás szerint került színre.

hatások után harmadiknak e nyomós situatio-hasonlóságot vehetjük számba.

Végül D'Épagny és Dupin *Dominique, ou le possédé* (Dominique, vagy az ördög cimborája) című darabja, mely nálunk többször adatott, az által nevezetes, hogy ebben is szerepel szökött katona. Sőt ez a darab hőse; a dráma cselekménye Szigligetiétől teljesen elüt, de a szökés eszméje ott lebegett mindvégig költők előtt. Már a színlapon így van jelezve: *deserteur*. Csak abban van némi hasonlóság, hogy a darab elején Dominique anyja felveti a kérdést, vajjon nem kedvéért szökött-e meg fia a katonaságtól.¹

4. *Két pisztoly.* (1844.)

Kiindulójában emlékeztet Kotzebuenak *Die Corsen* cz. színműve expositiójára. E darab nálunk a *Korzikaiak Magyarországon* címmel adatott. Még a németek is reklámkép így címezték: *Die Corsen in Ungarn (Ofner Theater-Taschenbuch 1826. 16. lap.)* Ránk nézve annyiból volt érdekes, hogy a magyar viszonyoknak itt igen vonzó, manapság szinte meglepő, feltűntetésével találkozunk. Pompoliani, korzikai szabadsághős fiával, Félix-szel honából menekülni volt kénytelen. Magyarországra jöttek, hol egy magyar gróf (Kotzebue névtelennek hagyta) fogadja őket házába. Az apa ispánkodik a grófnál. A fiú megmenti a gróf leányának életét, s egymásba szeretnek. A leány találkát ad az ifjúnak, ki végleg távozni készül, szóval nem úgy mint Szigligeti Bájkertije, ki Szirtfoki báró leányával szökni szándékozik. Félix megkapja a leányt, mert kiderül, hogy az ifjú a gróf menyének bátyja. Szigligetinél Bájkerti és Stein testvérek,

¹ Nem hivatkozhattam a szövegben Zolnai Béla terjedelmes tanulmányára (A »Szökött katona« külföldi elemei, EphK. 1914. 2—6. füzet.), mert dolgozatom már nyomdában volt, mikor a tanulmány második s következő részei megjelentek, s így csak pótlólag néhány megjegyzéssel vagyok köteles. A szökött katona típusának hatalmas hagyománya, melyet Zolnai Béla a külföldi irodalom tekintélyes monographiáiból és saját megfigyeléseiből is összegez, nem lehetett ismerős Szigligeti előtt, ki, ismétlem, saját kora műsorából meríthetett csupán. Újból hangsúlyozom, hogy saját *Rontó Páljából* és a *Bourgmestre de Savdamból* kapta a legerősebb ihletet művéhez. Itt is igen helyesen kutat Z. úr subiectiv elemek után, midőn arra jut, hogy Szigligeti Iffland *Játékosában* játszott szerepet. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy Szigligeti, mint a színészek igen gyakran, maga is jó kártyás volt. (L. a *Csikós* mesteri kártyajelenetét és számtalan vonatkozását a kártyázásra. Magam is láttam őt egy kis városligeti korcsmában kártyázni.) A hamis kártyásról jó adattal szolgálhatott neki Parázsó kollégája, a ki mester volt a hamis kártyások leálcározásában. Legnyomósabb s legközvetlenebb kapcsolatban állónak tartom Zolnainak — különben inkább a típus általános körét felölélő vizsgálatában — azt a mozzanatot, melyet Mercier darabjában talál analognak Völgyiéhez, hogy az apa tudtán kívül saját fiát itéli el. (Id. h. 276. l.) Ez arra látszik mutatni, hogy Mercier darabját magyarban látta valamikor Szigligeti. Talán ez az a dezertor-darab, melyet főnnebb Sedaineének gyanítok, s a mely Benkő Szinvilágában szerző, fordító jelzése nélkül fordul elő.

lengyel arisztokraták, kik a 30-iki lengyel forradalom leverése után menekülnek hazánkba. Stein sópénztárnok lesz, Bájkerti pedig Szirtfoki báró leányának zongoramestere. Nem olyan símán lesznek egymáséi, mint Kotzebuenál, mert hiszen itt Szigligeti meseszövvő képességének egyik legnagyobb mesterfogásával állunk szemben. Meglehet különben, hogy Szigligeti a kor eseményeiből merítette tárgyát. Számos emigráns kerülhetett akkoriban hozzánk. Hogy álnév alatt, az természetes, mert az osztrák frigyese volt a győztes oroszoknak. Valószínű azonban, hogy a német darab Katona József-re hatott. Kotzebue egy idegen országot választ arra, hogy a jobbágyság viszonyait fesse s néhol akaratlanul is Tiborcra kell gondolnunk.

A két pisztolyban Szigligeti a kisvárosi, úgyszintén a népelet világából oly gazdagsággal merít, mint talán sehol másutt s itt saját phantasiáján túl alig van mit tovább kutatnunk. Hogy Eötvösre hatott, már említettük.

Azonban jó lenne, ha ismernők azt a *Sobri* darabot, melyről Szuper Károly¹ emlékezik meg, hogy abban lépett fel először. (1838.) E darab még Benkő *Színvilágában* sem fordul elő.

5. *A rab.* (1845.)

Hogy Szigligeti nemcsak az az író volt, a kire mások hatottak, hanem olyan, a ki másra is hatott, azt ez a mély jelentőségű társadalmi drámája mutatja. Hogy egyik fő alakjának a *Két gályarab* című francia melodráma szolgáltatta a mintát, arról már másutt (*Egressy és kora I.*) szóltam. De talán nem tévedek abban, hogy Jósikának a *Gordiusi csomó* cz. regénye, mely 1862-ben jelent meg, feltűnően emlékeztet Poplavec és Kövesdi viszonyára. Igaz ugyan, hogy Jósika még a gályarabságra is visszatér, a mi azt bizonyítaná, hogy reá is az említett francia darab hatott. Azonban nála is megjavul Wanovszky, mint Szigligeti Kövesdije, holott a *Két gályarab* szegény Françoisja talpig derék fiú, ki ártatlanul szenvedett gályarabságot. Így hát Szigligeti darabjára emlékezhetett Jósika.

6. *Pasquil.* (1846.)

E czímen tudomásunk van egy német vígjátékról, melynek Maltitz a szerzője. Fájdalom, erről nem szólhatok, nem férhettem hozzá. A Burgszínházban nem került színre s így nálunk sem szerepelt. Sem Benkő, sem Bayer nem tudnak róla. *Tyrolt*², jeles bécsi színész, emlékirataiban említi, hogy még 1870-ben Olmützben játszott az elavult darabban egy siket rendőrtaná-

¹ Szuper Károly naplója. Budapest, 1889. 4. lap. A szomolnoki színház könyvtárában van Cosmar *Sobri* cz. egyfelv. vígjátéka. Együgyű dolog, melyben csak ál-Sobri szerepel.

² Aus dem Tagebuche eines Wiener Schauspielers 1904. 44. lapon. E könyv reánk nézve azért érdekes, mert szerzője, ki Pozsonyban Szarvas Gábor tanítványa volt, róla érdekes adatokat közöl (15, 18, 19, 263, 295, 304. l.)

csost. Van azonban egy ennél is régibb pasquil-darab, melyre Gálos Rezső¹ figyelmeztet bennünket: *Die schöne Ungarin, oder das Paskill*, 1794. Egy felvonásos vígjáték. E műben is, mint Szigligetinél, egy szép és gazdag nőre írnak pasquilt. De itt a pasquil-írás csak ürügy, csak próba. A pasquil-író egy szegény költő, ki aztán a szép asszony kezét elnyeri. A főmotívum, a nőre való pasquil-írás, megvan Szigligetinél, de csakis ez, s épen azért hihető, hogy, mivel a pasquil-írás, kivált nőre, nálunk akkor szokatlan lett volna a szalonéletben, itt csupán irodalmi hatásról lehet szó. Az itt idézett vígjátékot Szigligeti alig ismerhette, hacsak közvetítés útján nem. A pasquil-író, Firkászi, nála ellenszenves alak és talán a költőnek kritikusaí iránti boszuságából ered, melynek már előbb a *Vándorszínészek* karrikírozott kritikusaiban kifejezést adott.

Szigligeti vígjátékának kiindulója emlékeztet Raupach *Zeitgeist* cz. bohózatára. Itt egy Alp nevű úriember gyámja a gazdag Blumenthal Herthának. Alp szegény volt azelőtt s a gyámságból jól megszedte magát. Főtörekvése, hogy ne kelljen számolnia s hogy a vagyomból tovább is részesedjék; azon van tehát, hogy Hertha az ő tökfilkó fiához menjen feleségül. Persze hoppon marad, mert a leány másba szerelmes, s a csalárd öreg kudarcot vall, egészen úgy, mint Vidray és neje. De csakis ennyiben van némi hasonlóság. Szigligeti a magyar szalonéletből merít s annyira modern, hogy szinte azt hisszük, valami Csiky-darab játszódik le szemünk előtt. A *Pasquil* az első magyar szalon-vígjáték.

7. A csikós. (1847.)

Hogy e népszínmű egyik legjellemzőbb mozzanatát (»Ne bántsa Rózsit!«) Szigligeti Gaalnak *Az úrfi* cz. elbeszéléséből vette, azt Szentgyörgyi (i. m. 30. lap) mutatta ki. Csak azt csudáljuk, hogy ezt mások (pl. Gaal műveinek kiadója) nem vették észre.

Úgy hisszük, hogy Gaal elbeszélése tendenciosusságával, hogy a parasztlány csábítója az úrfi, nem áll magában. Az akkori irodalom alapos búvárlása bizonyára több ily irányzatos műre mutathatna rá. Petőfi *Szilaj Pistájának* is ez a tárgya. E költemény is előbbi keletű a *Csikósnál*. Garay Jánosnak a *Korsóföld* cz. elbeszélése is e típushoz tartozik. Itt egy szegény halászleányt csábít el Salamon királyfi. (Vadász, mint Petőfinél) A történet elején az apa itt is szemben áll (e situatio nincs meg Petőfinél) a csábítóval. A leány itt elbukik. Garay elbeszélése is előbb kelt Szigligeti színművénel. A reformeszmék akkori izzó folyama tette actualissá a költészet részére a társadalmi rend összeütközéseinek e fontos jelenségét. Tendenciáját tekintve előde a *Csikósnak*, csakhogy teljesen elütő mesével,

¹ Magyar vonatkozású német drámák. (Uránia 1912. I. lap.)

Balogh István *Ludas Matyija* (Fazekas verses elbeszélése után). A jobbágyság intézménye, bajai elleni elkeseredés hű kifejezést nyer itt Balogh jóízű humorában és szelíd szatirájában. De a népies rajz is figyelemreméltó. Forrásnak nem vehetjük, legfeljebb olyan műnek, mely Szigligetit arra ösztönözte, hogy az eszmét az újabb viszonyokhoz alakítva, költőibben testesítse meg.

Mivel eddig nem tudunk arról, hogy a fő-situációt Szigligeti mástól vette volna, a mi nála nem is szokott előfordulni, ki kell emelnünk, mily mélyen látott belé Szigligeti a szegény unokabátya és gazdag unokaöcs situációjának perspectivájába. Olyan cselekvényt vont ki belőle, melyet ötvenhárom év múlva a való élet igazolt. Emlékezhetünk rá, hogy 1900-ban egy Papp Béla nevű gavallér ugyanúgy bújtott fel egy juhászt gazdag unokaöcsce ellen s épúgy rajtavesztett, mint Ormódi Bencze. (L. az esküdtszéki tárgyalást a napilapok május 23-iki számában.) Nem oly chablonról van tehát itt szó, mint a milyennek Szentgyörgyi veszi a *Csikóst*: »A mese — ú. m. — egyébként Szigligeti alkotása a *szokott motívumokkal*, intrika, bűntett, egy ártatlan üldözése stb.« (i. m. 30. l.). Mélybevágó pszichológián alapszik itt a cselekvény. Nem is szólva a mű társadalmi jelentőségéről, mely még ma is actualis, mert hisz az úri rend s a nép folyton ellentétben vannak egymással, a költő a magyar népelet legigazibb, legjellemzőbb anyagába markol bele. Andris bojtár durva nemességével olyan örök típus, mint Arany Toldija, melylyel egy évben látott napvilágot; a furfangos Márton csikós, az öreg Benczének szinte egyértékű kiadása. Kis Bálintot, a megkínzott paraszt hatalmas alakját, szépen méltányolja Szentgyörgyi. Hol vannak a többiek, a kik mind Szigligeti megfigyelései! Bármely forrását fedeznők fel is a *Csikósnak*, e színes, németalföldi hűséggel rajzolt alakok kétségtelenné teszik a költő eredetiségét.

Épen ezért Szigligeti költészetének, phantasiájának csorbítása nélkül említhetjük meg, hogy e kiváló alakjának és helyzetének az egykorú repertoireban is van nyoma. A jelenet, midőn Asztouf úrfi a paraszt Rózsit éjjel ennek lakásán várja, emlékeztet Rougemontnak *Híszén csak tréfa* című darabjára.¹ Raymond bérlő (tehát jobbágy, mint Kis Bálint) leánya elrablásáról szintén nem tudva, époly gyanútlanul viselkedik. Raymond alakja valósággal mintája Kis Bálintnak, csak hogy nagyobb szerepe és köre van, és mivel a francia író népe már túl volt a szolgaságon, míg a mienk benne nyögött, még merészebben odamondogtja azt, a mi a lelkén van, holott Kis Bálintban az akkori

¹ Először adatott a N. Sz.-ban 1842. decz. 10. Megjelent az 1843-iki Színházi Zsebkönyvben. Én csak fordítását ismerem. E régi darabok eredetiben, kivéven a lipcei és bielefeldi Théâtre Français-kiadásokat, nehezen hozzáférhetők, mert már nem kaphatók. Egy francia kiadó maga értesít, hogy nem ismeri régi kiadását. Egyébként Szigligeti is valamennyit csak fordításból ismerhette

elnyomottság mérséklete, türelme van művészileg eltalálva. Mondhatjuk, ez az egyetlen igazi jellem és szerep a francia darabban. E reminiscentiához még egy szövetkezett Szigligeti emlékében a *Vasálorcza* című érdekes történeti színműből. Itt, midőn D'Ostandes báró megtudja, hogy leánya, Mária, Gaston kedvese, így fakad ki: »El előlem, méltatlan leány! Ki ne mondd többé az atya nevét, vagy dühömben megsemmisítelek« (II. 10.). Kis Bálint, ki meggyalázva hiszi leányát, így tör ki: »El, el szemem elől gyalázatos leány, ne várd, hogy megátkoz-zalak!«.

8. II. Rákóczi Ferencz fogsága. (1848.)

Szigligeti subiectivitasának, mely fő kútfeje e művének, mint a többinek is, kettős forrását találjuk itt. Az egyik az övé, a másik a lángoló esztendőé, mely reá hatott. A kik e mű 48-as phrasisairól beszélnek, jegyezzék meg, a mit az egykorú kritika ír, melyet épen nem vádolhatni a higgadtság hiányával: »Nem a légből vett ideál, nem kicsikart fantomok, hanem a nép lelkéből támadó igazság van itt a költészet élő alakjával felruházva. Szent hivatása a költőnek a nép szívében oly szenvedélyeket felkölteni, mik ha fölébrednek, nem hálnak el soha, hanem átszállanak apáról fiúra«. (*Életképek* 1848. 20. szám.) Szigligeti épen azért volt kitűnő drámaíró, mert obiectiv tudott maradni. A cselekvényt nem túláradó líraiság hordozójává teszi, mint Petőfi a *Tigris és hyénában*. Jellasich betörése idején, mikor Petőfi már rég kimondta, hogy nincs többé szeretett király, még képes azt mondatni Bercsényivel, hogy nem a király a mi ellenünk, hanem gaz tanácsosai. Subiectivitasa tehát válogató volt a mámor és lát bármily igazolt jelenségei közepett is. A dráma még ma is meg-megjelenik a Nemzeti Színház színpadán, a mi nyilvánvaló bizonyosága, hogy nem a kor phrasisaiban bírja hatása erejét. Az *Életképek* bírálója meg is jósolja ezt. Előadva most is felkölti a hazafiasságnak, mely végre is általános emberi érzés, indulatát. Eltűnt 48, de megvan a nemzet, mely akkor volt.

Rákóczi mai hatását az is megmagyarázza, hogy a költő másik forrása a történelem volt, melyet lehetőleg híven követett. Pedig akkor hol állottunk még kutatás dolgában! De azt is meg kell adni, hogy a mily szerencse volt Katonára nézve Bánk történetének akkori kritikátlan állása, époly kapóra jött Szigligetinek az, hogy nem tudta azt, hogy Rákóczi anyjával felnőtt korában nem találkozott többé. Mert e körülménynek köszönhetjük Zrinyi Ilona szép jelenetét. Tudott-e erről vagy sem, de egy német költő, Halm Frigyes (Münch-Bellinghausen báró) kilencz évvel később e jelenetet újította fel *Der Fechter von Ravenna* című tragédiájában (*A ravennai viador* czímen adatott nálunk). Ha nem tudott, ez még inkább bizonyítja, hogy Szigligeti, mint fennebb a *Csikósnál* láttuk, mily mélyen tudott leszállani a helyzetadta érzelembé és gondolkozásba. Hogy a

jelenetre Sue is befolyással volt, vagy lehetett, azt másutt érinttettem (*Egressy és kora I.*).

Zrinyi Boldizsár alakjának beillesztése Szigligetinek leleménye. Nincs tudomásunk róla, hogy ezen úgyszólván pathologiái jellemképnek drámai mintája lett volna. Ha van cím, mely valamely drámának megfelel, az a *Rákóczié*. Eleitől majdnem végig fogság környékezi. »Csak lánczaim hosszabbodtak« — mondja jellemzően. Mielőtt igazi fogságba kerül, rémképe egy másik fogság, nagybátyjáié, Zrinyi Boldizsáré, kinek jelenetét már a második felvonásban oly művészettel készíti elő, hogy megbizonyítja, mennyit tanult a francziáktól. Midőn végre megjelenik a rémalak, melyet folyton borus felhő takart el addig előlünk, kijő sodrából, elveszti önuralmát, s a tragikai hősök fenséges vaksága lepi meg, midőn az észnek nincs vezére többé. »Oktalanok — mondja elleneire — nyitva hagyják az oroszlán kalitkáját« (III : 6.). Kitűnően van itt megokolva, hogy miért veti el Rákóczi az álarcot s adja magát Longueval kezébe, a miben a történelem semmiféle pszichológiával nem segítette. Megfoghatatlan, hogy később Szigligeti maga kihúzta¹ Zrinyi Boldizsár jelenetét s így a főmotívumot, mely a sorsfordulatot előidézi, megsemmisítette. Magának az alaknak rajzához azonban érdekes mintákat talált Szigligeti mind nálunk, mind másutt. 1847-ben jelent meg Petőfi gyönyörű költeménye *A munkácsi várban*. Utolsó szaka egészen ráillik Zrinyi sorsára :

Föld alól föl halk nyögés jön : mint a
Köszörült kés metszi szívemet,
El, el innen ! fönny vagyok és mégis
Környékez már-már az örület.
Hátha még lenn volnék, hogyha ott lenn
Híznék rajtam testi-lelki féreg !
Bátran tudnék a vérpadra lépni,
Oh de ez a börtön . . . ettől félek.

Petőfire itt kétségtelenül Byron *Chilloni foglya* hatott. Petőfi viszont Szigligeti börtönjelenetére : »Oh, nem borzaszt engem a vérpad, de nagybátyám eltorzított kísértetes arczára megfagy ereimben a vér. Ha itt évek múlva a magány beárnyazza a lelkemet ! . . . Megőrülni !« (IV : 4.)

A költészetben csakúgy van, mint a zenében, hol a legnagyobb alkotók elődüknek egy-egy motívumától nem tudnak

¹ A színi világban azt tartják, hogy ez elhatározás összefügg azon eseménynyel, hogy Szigligeti a Ferencz József-rend keresztjét kapta meg. Valóban azóta húzatta ki e fontos jelenetet darabjából. De ha ez áll, akkor inkább az egész darabot vette volna le a műsorrol. Vagy az indította volna e lépésre, hogy nem volt megelégedve előadóival, kik Tóth József művészetét a nehéz kis szerepben nem bírták megközelíteni ? Vagy talán valami begyes kritikus vagy más tekintély aesthetikai aggodalmat keltett Szigligetiben ? Ez tán a legvalóbbszínű. Azóta a Nemzeti Színház példájára mindenütt kihagyják e jelenetet, mi által, mondhatni, a cselekvény kifejlése tökéletesen érthetetlen.

szabadulni s kiindulónak használják egészen új dolog szerzéséhez.

Aranynak a *Rablekkek* (1848.) cz. költeményében e sorokat olvassuk:

Ah! az égő lángözönhöz	Menjünk vissza börtönünkbe!
Gyenge szemünk nem szokott.	Kedves félhomály van ott.

Szigligetiné: »Oh szemem újra fáj, ez a rossz világ . . . Vigy vissza a sírboltba, ott megjelennek ismét a mosolygó szellemek aranyköntösben« (U. o.) Arany költeménye korábbi (1848. nyarán jelent meg az *Életképekben*, II. 9. f., Szigligetiét novemberben adták először), így valószínű, hogy Szigligeti Aranytól vette e képet. Szigligetire azonkívül hatott a *Vasálorcza* cz. francia darab is. Ebben földalatti börtönt emleget D'Aubigné is (IV : 2.), ki a szerencsétlen Gaston, a vasálarczos, megmentésén fáradozik, noha a vasálarczos nem senyvedett ott. Midőn pillanatra leveszik Gaston fejéről az álarcz-sisakot, így tör ki: »El, el, — nem kell a korona — a fejem fázik . . . Adjátok ide álarczomat« (IV : 15.)¹. A fej a magyar drámában szemre, az álarcz sírra vitetett át. Mert a rab Gaston a Bastilleban már nem ismer rá a hű D'Aubignéra, ki emlékében épen úgy Mária nevével gyujt világot, mint *Rákóczi fogságában* Rákóczi a megháborodott Boldizsár lelki homályát pillanatra Zrinyi Péter nevével oszlatja el. Az a tíz év is, melyet Rákóczi mint Zrinyi fogságának tartamát emleget — bár Zrinyi húsz évig senyvedt a föld alatt — Gaston e mondására vall: »Tíz éve szenvedem e rettenetes gyötrelmet« (IV. 10.). Zrinyiről Rákóczi: »Ajtáját tíz évig nem lépte át. Tíz évig nem látta ő a fénylő nappalt«. Maga a Rákóczi-darab általánosságában is párhuzamba vonható a *Vasálorcza* helyzeteivel. Itt is, ott is folyton kémekről van szó, kik a hőst környezik. A fogság állandó setét felhő mindkét hős felett, Gaston a vasálarczos, mielőtt a Louvrebba csapdába s örökös fogságába kerül, ezt mondja: »El a Louvrebba, hogy tudjam meg jövőm sorsomat« (II : 9.). Rákóczi (Zrinyi Boldizsárra): »Tekints oda! Az én jövőm képe!« (III : 9.)²

Egy darabnak sem állíthatjuk oly biztos hatását Szigligetire, mint a *Vasálorczának*. E dráma sokáig élt emlékezetében. Meg kell jegyeznünk, hogy a színpadon élő íróra sok minden másképp hat, mint arra, a ki csak olvassa, vagy a nézőtérrel látja. Ő a próbákon, előadásokon látván, hallván a művet, ennek egyes mondásait, ezek — sokszor a nem is fontosak a jól, még inkább a rosszul, hamis pathos-szal hangsúlyozó színész kimondásában, szavalatában — mintegy kínálják magukat, hogy alig szabadulhat

¹ Garay fordítása. Ez hatott Szigligetire, nem az eredeti.

² Fényes Samu *Bacsányijában*, mely a Vigszínházban 1903. évi február 5-én adatott először, midőn az I. felv. zárójelenetében a hős apja nem ugyan tébolyodottan, de elcsigázva ugyanoly czélzattal jelenik meg, mondhatni, Boldizsár utánzata.

tőlük. Ezért van, hogy ha most olvassuk a *Vasálorczát*, egyszerűben szemünkbe ötlenek bizonyos vonások, melyeknek hatását Szigligetinéél mind *Rákóczi*jában, mind más műveiben is észrevehetjük. De egyúttal belelátunk az ő felfogó módszerébe is. Ő reá nem nagyobb részek átvételében hatott valamely mű, mint inkább a helyzetek, jellemek általánosságában és egyes mondasokban. Így pl. a *Vasálorcza* III. felvonásában (9. jelenet) van Gastonnak egy nagy monologja, ha nem is börtönben, mint Rákóczinak. A helyzet egészen más, de az indíték hathatott Szigligetire, hogy az ő hőse is egy nagy monologban tépelődjék életkérdése fölött. E magánbeszéd irodalmunknak egyik gyöngye. Megczáfolja azokat, a kik Szigligeti költészetében kétkednek. Gastont a szeretett nő épúgy meglátogatja börtönében, mint Rákóczit, kinél ez történeti tény is. De ha Gaston Máriára ezt mondja: »Istenem, mit látok? Mária? Nem, nem, ez nem csaló-dás: ő az!« — lehetetlen Rákóczira nem gondolnunk. Íme:

Amália. Láthatom őt?

Lehmann. Ő itt van.

Amália. Ő itt? Oh, Istenem!

Rákóczi. Tovább nem állhatok ellent. Oh, Amália!

Gaston így fogadkozik, midőn törét az összeesküvőknek odaveti: »Vegyétek e tört és ha egyet közöleték, ki szükségben van, elhagynék, döfjétek belém!« (II: 5.) Rákóczi (Lehmannhoz): »Ha valaha hallod, hogy önző lettem s hazám ügyét hatalom, kincs, fény vagy bármi áron elárulom: jöjj bátran s döfd át szívemet!« (IV. 4.)

Visszatérve a forrásokra, Lehmann jellemének vizsgálata fontos. Lehmann alakításában Szigligeti eltért a történeti hűség-től, s ez első tekintetre a történeti dráma értékének rovására van. Annyival meglepőbb Szigligeti ez eljárása, mert Lehmann egy-niségére nézve a darab hősen kívül legtöbb adata volt. Igaz, hogy Rákóczi *Confessiones*ét csak egy évtized múlva fedezte fel Párizsban Grisza hazánkfia, ki oda mint emigráns került, de e munka részletei Rákóczi másik művének, a *Histoire des Revolutions*nak, révén ismeretesek voltak a történetirodalomban. Szigligeti Rákóczi szökését, mely oly regényes, hogy Hugo Viktorék sem csinálhatták volna különben, híven e történeti hagyomány szerint adja. Jósika is az ő forrásából merített *II. Rákóczi cz.* regényéhez. Szigligetinek drámai okból kellett Lehmannra nézve kivételesen eljárni. Ő Lehmann-t Rákóczi ifjúkori barátjának tette meg. Már a kolostorban együtt voltak, s mivel itt is Rákóczi kémeül használták, ily módon, miután katonává lett, börtönö-re lesz, hogy titkait kivegye belőle. Ha Szigligeti szorosán követi a történelmet, ha Lehmann csak ott ismerkedik meg Rákóczival, ha a történelem szerint haszonlesésből és nem barátságból lesz megmentőjévé: semmi esetre sem válik oly közvetlenné a börtön-jelenet. Az ifjak már az I. felvonásban örök barátságot esküdtek

egymásnak, s így Lehmann fogadását pecsételi meg önfeláldozásával. Ez oly drámai motivum, hogy ennek talán elnézhetjük azt a merészséget, hogy a porosz származású, lutheránus Lehmann, mint jezsuita növendék, társa Rákóczinak. Hogy Szigligeti ily viszonyba hozta drámája két főalakját egymással, az sem igen lehetett meg minta nélkül. A régi romantikus drámában elég gyakori volt az önfeláldozó barátok s erepeltetése. Hisz ez visszanyúlik Posa és Don Carlos barátságáig. Megint csak a *Vasálorczá*-val kell előhozakodnunk. Itt Gastonnak a hű D'Aubigné születésétől fogva holtáig őrangyala. Vannak helyzetei, melyek hasonlók Lehmannéhoz, sőt egyenesen ezekre hatottak. Midőn az ő huguenotta-összeesküvésének felfedeztetésétől tart, mondja: »Hideg vér, barátim« (II. 6.) »Hideg vér«, mondja Lehmann ugyanoly helyzetben, mikor látja, hogy cselét felfedezték (IV. 10). Gastont is meglátogatja fogságában kedvese, mint Rákóczit neje, Amália. Amazokat D'Aubigné, Lehmann modellje, így inti: »Drága minden percz, csak egyet is elveszítve mindnyájan elveszünk« (IV. 11.) Lehmann: »Kópognak, válniok kell! Távozzál, barátom, sietve át kell öltöznöd, az óra közelg.« (IV. 8.) A helyzetek, a szereplők érdekeltsége (itt is, ott is a megmentő is veszélyben van) ugyanaz. Előadva ez még feltűnőbb lehetett *Rákóczi* írója számára, mint nekünk olvasva.

Amália szerelme Szigligetinél Rákóczi akkori idejében történehető. Az is igaz (l. R. önéletrajzát), hogy fogoly férjéhez parasztmenyecskének öltözve osont be. Hogy továbbad megmagyarosítja Sz., ez olyatén stilizálás, mint Arany balladájában látjuk: drámailag mindenesetre hatásos. Károly hesseni fejedelemnek csak neve történeti. Róla semmit sem tudunk. De a költő felfogta, hogy mit mondasson ez alakjával oly helyzetben, midőn a császári ház régi ellenének fiához adja leányát. Époly kedélyes, mint mély érzésű, méltóságos alak. Szigligeti nem vihette Rákócziját a rajnai hadsereghez, mint a történelemben látjuk. Neki Bécsben kellett lejártszatnia az eljegyzést, mert egy felvonásba kellett belevinnie az udvar tiltakozását is Rákóczi házassága ellen. A II. felvonás diplomatai jellegű történeti mozzanatain Szigligeti valódi francia könnyedséggel s menten minden unalomtól siklik el. A történeti vigjátékok élen, melyek ebbeli routineját kétségtelenül fejlesztették, Bayard *La reine de seize ans* cz. kedves darabja áll, színházunknak a maga idejében műsordarabja. Bercsényit is kissé reformálta a költő, még pedig drámája előnyére. Ő nem írt regényt, melyben vadászatokra lehetett volna tartogatni Bercsényinek Rákóczira való honfűi befolyását. Szigligetinél hatásosan Bercsényi is azon hazafiak képviselője, a kik Rákócziban csalódní vélnék. Barátságát megcserélte Lehmannéval, mert ezt drámája érdeke így kívánta. De meg így Bercsényi jelleme sokkal sarkastikusabb lett. Nem tudva a nagy kurucz-hazafi levélstílu-

sáról, Szigligeti akaratlanul is eltalálta közmondást kedvelő, lakonikus modorát. Elkerülte azt is, hogy Petur utánzásába essék. Bercsényije egészen sajtászerű alakunk.

Meglepő, hogy azon korban, Pákozdi és Schwechat után, mily tárgyilagos Szigligeti az ellentábor, a németek rajzolásában. Nemcsak hogy Kollonics, Buccellini, Solari (az utóbbi még némi élczzel is) méltóságos alakok, hanem a kaszárnya- és a börtönélet kis emberei sem gyűlöletes torzképek, hanem a kötelességtudás általános emberi tulajdonával jellemzetesek, mint Shakespeare emberies börtönőreiről tanulhatta. Jakabja pedig, Lehmann szolgája, legkedvesebb drámai típusaink közé tartozik, mely még gyengébb színész alakításában is egyszerre derűt áraszt a börtön rémes homálya fölé. Jakab úr humorának, melylyel Amáliát, a szemrevaló menyecskét »császárok markotánnyosnőjévé« nevezik ki, kurucz és labancz egyformán tapsolhat.

Szigligeti iparkodik megközelíteni a történeti dráma ideális föladatát. Személyeivel olyanokat mondat, a mik az illető korban napi események voltak s közbeszéd tárgyául szolgálhattak.

A mit olvasott, azt felhasználta mind lelki motívumul, mind személyei társalgásában. Hogy a jezsuiták papságra unszolták Rákóczit, azt nemcsak Horváth Mihály, de újabban Márki is bizonyítja (*Rákóczi* I. 98. lap); javaira a jezsuiták valóban áhítottak (Thaly, *Rákóczi ifjusága* és Márki i. m. I. 106.); s hogy Rákóczi a lengyel koronát hazafiúságból utasítja el, az megfelel kora történeti tudásának (u. o. I. 310. lap). A dialogok történeti vonatkozása is alapos. A 10.000 magyar, kiknek felbérlésével Rákóczit vádolják, történeti adat, (Márki I. 185.) szintűgy, mikor Lehmann elmondja, hogy Kinszky és Kollonics nincsenek egy nézetben (I. 156.). Történeti tény, ha Szigligetinél az áruló Longuevalt így biztatják: Ön báró lesz, ezredet kap, szerezzon több tanut. (L. Márkinál I. 207. lap.) Ezt csak legújabbban czáfolják, tehát akkoriban Szigligeti jó-hiszeműleg mondathatta Longuevalhoz.

A költő nem kaphatja dialogjait a múltból. Ezeket neki kell a múlt szellemében elképzelnie. Nem vádolhatjuk Szigligetit, hogy nem mélyedt el a múlt lelkületébe, sőt ihletét meglepőnek kell találnunk. Történeti gondolkozásra vall pl., midőn Károly, a hesszeni fejedelem leányát ily történeti szellemű intelemmel bízza Rákóczi kezére: »Lassan hanyatlott hazád, lassan is kell emelkednie«. Közel 400 éve hazánk bel- és külföldi félénk jóakaróinak jelszava! Ezzel szemben a másik, melyet Zrinyi Ilona ajkáról hallunk: »Ha a király Budára jön lakni, dugd hüvelybe kardodat. A trón előtt hajolj meg, de Bécs előtt soha!«¹ 400 év óta valamennyi következetes

¹ E mondatok hiányoznak a nyomtatott kiadásból, mely az 1863-ban elkobzott nyomás alapján készült. A sűgőpéldányokban azonban benn vannak, s hallhatjuk a színész nő szavalatában.

magyar politikus csak ezt vallja. Nem akarjuk apróra venni Szigligeti dialogjait, de elfogulatlanul állíthatjuk, hogy beleélté magát a történelem szellemébe, a hogy embereit beszélteti. Ha Zrinyi Ilona, fia tettetett kifogására, hogy Zrinyi Péter párttűző volt a császár ellen, így szól: »Ne káromold szerencsétlen! A ki nevét kimondja, imádkozik« — ez bizonyára nemcsak költői, de korfestő is. Mily humoros, hangulatkeltő, ha Rákóczi szolgálja, Kristóf, azzal dicsekszik, hogy ő nem hiába szolgálta Heister generálist. Szállóigévé vált az öreg Bálint mondása, mely minden idők lelkesedését fejezi ki: »Az én lóczámra ült!« (Rákóczi t. i.)

Hogy Rákóczi Szigligeti drámájának elején néhány évvel kelleténél idősebb és felszenteltetése küszöbén áll, holott már 16 éves korában, gimnáziumi tanulmányai után elhagyta a jezsuita-kolostort, ez is költői szabadságszamba mehet. Rákóczi önéletrajza szerint jól érezte magát a jezsuita-klastromban s nem szól arról ellenszenvesen. Mintha arra is volna adat, hogy a jezsuiták elősegítették szökését. (Márki i. m. II. 401.) De ha közvetlenül nem is volt alkalma érezni ellenséges indulatukat (hisz volt arra gondjuk, hogy ne érezze), történeti tény, hogy ellene dolgoztak (Márki II. 402.), s ő erélyesen lépett fel ellenök. Még Rodostóban is jezsuita volt az udvartól Rákóczi kikémlésére rendelve. (Márki III. 611.) Szigligeti tehát épen nem került ellentétbe a történelemmel, ha a jezsuitákat ellenszenvesen festi. Annak a viszonynak, melyben Rákóczi a jezsuita-szerzettel állt, élő személyben kifejezést kellett adnia, a mi nélkül a Rákóczi-dráma nem is volna teljes. Szigligetinek volt tapintata, hogy a merő gyűlöletességet mellőzve, sötét árnyékolás helyett a költői lelemény mindent megvilágító és senkit sem bántó eszközével, a humorral végezze el a jellemzést. Ezért alkotta meg Pater Knitteliust, ki fejedelmi egyén a magyar dráma humoros alakjai között. Erre még a pap sem haragudhatik. A mi benne ellenszenves, az a renhez való fanatikus és köteles hűsége — de jezsuitát máskép bajos jellemezni. A hogy megfestette, az is arra vall, hogy Sz. valahol a klastromi élet és tanítás jó forrására bukkant rá. Hogy Knittelius megőrül Lehmann azon állításának, hogy Rákóczi dominikánus lesz, ha nem veszik be jezsuitának, ez kulturtörténeti igazság. Jezsuita és dominikánus torzsalkodtak egymással, ez külön fejezet a jezsuiták történetében.¹ Kulturtörténeti alapja van a Lulliana-féle tannak is, melyről az I. felvonásban szó van. Bethlen Miklósnál ezt olvassuk: »A Lullianát nem tudom, azok csak bolondságoknak bolondságai (Szigligetinél Rákóczi: 'S ily ostobaságokkal gyötrik eszünket' I. 1.), nemcsak hiábavalóságoknak hiábavalóságai. Olvassa el valaki Raimundus

¹ L. Henne am Rhyn, Die Jesuiten 1894. 23. lap.

Lullist, kivált cum iconibus, elfakad nevetve rajta.«¹ Nagyon figyelembe veendő az ily korjellemező vonatkozások oly íróval szemben, kit a fölületes kritika annyiszor vádolt a történeti alap hiányáról. Szigligeti bizonyára valami jezsuita történeti művet forgatott s abból vette a fönnebbieket. De, mint már másutt (*Egressy Gábor és kora* cz. művemben) kifejeztem nézetemet, a kornak egy sensatiós olvasmánya teljesen menti jezsuita-ellenszenvét. A jezsuita-gyűlölet nem magyar termék. A hol a jezsuiták az irodalmi élet élén állva egy Pázmányt, egy Faludit, egy Prayt, egy Katona Istvánt, egy Rájnist, egy B. Szabó Dávidot, egy Sajnovitsot adtak a hazának, csak időleges lehetett a jezsuiták iránti ellenszenv, melyet nálunk Sue *Bolygó zsidó*ja tett csupán divatossá. Úgy látszik, mintha Szigligeti is inkább e regényből, mint a történelemből (melyben akkor még nem talált rá utalást) vette volna azt a motívumot, hogy a jezsuiták Rákóczi javaira vágynak. Szigligeti elolvasta a *Bolygó zsidót*, mint kora oly nevezetes regényét. *Pasquill* cz. vígjátékában Vidrayné saját cselszövő képességére hivatkozva így szól: »Rodin iskolásgyermek hozzám képest, ha én fogok hozzá.« (I. 3.) Rodin ugyanis Sue regényének rettegetes jezsuitája. De Szigligeti művészi mérséklettel nem vette át Rodint, hanem Knittelius alakjában humoros oldaláról fogta fel az ármánykodást.

Pater Knittelius humora, jelleme Szigligeti leleményének jókedvű szülötte, helyzete és alakja azonban nincs modell nélkül. Másutt² fölemlítettem már, hogy eredetije a *Vasálorcza* Audoin paterében található meg. De hatott rá még más darab is. Az *Ördög része* cz. operának, melynek szövegét Scribe, zenéjét Auber szerző, Gil Vargasa is rokon-alak. Az opera szövegét Egressy Béni 1846-ban fordította magyarra, s a kedves zenéjű dalmű épen *Rákóczi* megírása előtt két évvel adatott először. Annyi benne a próza, hogy vidéken csak épen a főbb dalokkal, az ensemble-zene nélkül mint vaudeville-t adták. Jellemei majdnem vígjátéki számba mennek. Gil Vargas a darab egyik főszereplőjének, Rafael d'Estunigának, a nevelője. Rafael épen úgy nyög a tanulmányok alatt, mint Rákóczi és Lehmann. »Nem akarok többé szent tudományt tanulni«, mondja Rafael. (I. 1.) »Őn nagybátyja — mondja Vargas — (III. 3.) meghalt a nélkül, hogy összes javait a titkos tanácsnak (inquisitio) hagyta volna«. Knitteliusnak is örökké azon jár az esze, hogy Rákóczi javait a jezsuiták kapják. »Az a sok szép jószág«, — sóhajtja, midőn reménye füstbe megy. Különösen a II. felvonásban találunk analógiákat, midőn Rákóczi, később az udvaroncok ingerkednek a kedélyes paterrel. »Hogyan professor úr, hát ön, a ki átkokat szórt a pokolra, most testét,

¹ Bethlen Miklós önéletírása. Kiadta Szalay László 218. lap.

² Szigligeti élete és költészete. 1901.

lelkét az ördögnek adja?« Knittelius meg előbb azt tanította, hogy az ördögnek van fölöttünk hatalma, később tagadja. Szigligeti megfordította e helyzetet, melynek komikumum így is, úgy is az ellenmondásban áll. Rafael azt hiszi, az ördögnek enged, ha szeretné nőül veszi. Rákóczi Knittelius előtt szintén az ördöggel mentegetődzik s Asmodira hivatkozik, mint Rafael. A francia dráma II. felv. 15. jelenetében az eretnek megégetése szintén komikailag van karrikírozva, a mint Rákóczi is inquisitíóval fenyegetia patert. Midőn Rafael Vargasnak megvallja szerelmét, ez a helyzet nagyon hasonló ahhoz, a hogyan Knittelius szörnyűlködik Rákóczi vallomásán. A II. felv. 4. jelenete lebeghetett Szigligeti előtt, hol Vargas a tisztekkel játékba elegendik. Ez adhatott eszmét a Knittelius és az udvaroncok közötti nyereszkedő tréfára.

Meg kell jegyeznünk, hogy a XIX. század első felének francia vígjátékában gyakori a *mentor-komikum*. Így e darabokban: *Nevelő ezer baj között*, *Letorières vicomte*, *A két nevelő*, vagy *asinus asinum fricat*. Az elsőben Lassenius, a másodikban Pomponius félszeg, de kedves, jószágos komikai alakok. A harmadik darabban az álnevelő, úgyszintén Decourcelle *Nevelő keresztetik* cz. vígjátékában a mentor alapja a komikai helyzetnek. Változata ezeknek a kém-mentor, mint feljebb Vargasban és Audoinban (az utóbbi jezsuita is) láttuk. Ezeknek tökéletesen újjáalkotása a sokszínű Knittelius. Még mintha Knittelius főnökének, Kollonicsnak, halvány mintája is ott volna az *Ördög része* Don Antoniójában, az inquisitio elnökében. Ennek egy jelenete, midőn a bevádolt Rafael mint vádlott előtte merészen székbe veti magát s Vargas megdöbbenve jegyzi meg: »Hát ön nincs fogházban?« emlékeztet arra, mikor Rákóczi Kollonics (mint Scribenél don Antonio) előtt büszkén leül, s ezen Kollonics megütközik. A történelem szerint Rákóczi nem tehetett így. De a német vígjátéknak is megvolt a maga mentor-komikumum, melyet Szigligeti a magyar előadásokból ismerhetett. Így Raupachnak *Korszellem* cz. nem minden szellem nélküli bohózata, mely gyermekességével, de egyúttal mélyreható gúnyával Vörösmartyt annyira mulattatta. Ebben szerepel Nebel, Gáspár úrfi nevelője. Ennek urasága, Alp, parancsa szerint az úrfit korlátoltan kellett nevelnie s úgy beszél, mintha csak Knitteliust hallanók, midőn Kollonics előtt számot ad: »Diese Politik gelang über Erwarten, und im Folgenden entwickelte sich mein System immer mehr, bis ich ihn fand, und Er (Nebel, kihez beszél) mir das angefangene Werk vollständig ausbilden half«. Nebel így felel Alpnak: »Ja, wir haben es in den zehn Jahren so wacker ausgebildet, dass den Alten (a falu vénei), wenn ich ihnen aus der Zeitung vorlese, was der heillose Zeitgeist wieder angerichtet hat, die Haare zu Berge stehen etc.« (V. ö. Knittelius: »A fiú oly együgyű, oly korlátolt elméjű, hogy öröm ránézni.«)

RAKODCZAY PÁL.

ADATTÁR.

SZABÓ KÁROLY LEVELEI GYULAI PÁLHOZ.

(Harmadik és befejező közlemény.)

19.

Kolozsvár január 29. 1864.

Kedves barátom!

A minap vettem Benkő Károly özvegye s egyszersmind Szeremley Lajos ügyére vonatkozó leveledet, tegnap pedig b. Bánfi Dezső által a Torma Károlynak elküldendő anyasált köveket. Tudósítottam Benkő Farkast az ügy állásáról, ki anyjával együtt úgy hiszem szorongva várja a segélypénzt. Azt írtad, hogy a 100 frtot jan. 6-dikán utnak indítjátok gr. Mikóhoz, minthogy az özvegy címét nem tudjátok: de bizony a gróf még a minap, mikor beszéltem vele, a pénzt nem kapta. Azon felette csudálkoztam, hogy Benkóné címét nem tudtátok: hát nem kívántad-é fel tőlem az özvegy címét, lakását, életkora, gyermekei száma, életideje stb. táblás kimutatását. Én ezt nagy bajjal megszereztem M. Vásárhelyről, felküldtem, de úgy látom elhányódott. Tehát megírom még egyszer röviden: *Özv. B. Kné. szül. Medgyes Zsuzsánna* lakik *Maros-Szent-Királyon, Maros-Vásárhely tőzszomszédságában*. — Szeremley ügyében csak egy pár nappal ezelőtt írtam Bozónak; az efféle levél hatásában én nem sokat hiszek. — Az úr a gazdatiszt követelését nem igen szokta igaznak hinni s örömet soha sem téríti meg. Generositas pedig efféle ügyben a mai korban fehér holló. Azonban megírtam ez ügyben a mit írhattam. Ha Bozó Szeremleyt kielégíti, vagy segíti, az én levelem nélkül is megtette volna; ha másként gondolkozott, úgy hiszem az én levelem nem változtatja meg szándékát.

Torma Károlynak a római köveket postán kiküldtem, s így a teendőket mind eligazítottam.

Rég szándékoztam neked írni s neved napját előre köszönteni: de annyi volt a bajom, hogy a legsürgetősebb levelek megírására is alig gondolhattam. Fogadd hát szívesen utólagos jó kívánataimat.

Rám nézve ez év keservesen kezdődött. Nőm jan. 7. éjjel váratlanul lebetegedvén 8-dikán reggel egy fiút szült, ki aligha volt több idős 8 hónaposnál. Ida dec. végén s jan. elején többször átfázott, félbeteg lett; s ennek tulajdonítható szerencsétlen esete. A gyermek, kit Dezsőnek

kereszteltettünk, elég kifejtett, nagy s különösen igen szép arczu volt, de nem volt életre születve. Szüntelen aludt, soha nem szopott s 16.-dikán estve 2 napi kínlődás után kimult. Negyedfél hónap alatt második fiunkat temettük egyazon sírba. — Ida a szülés után egy pár nappal roppant fogfájást kapott; inye feldagadt stb. s miután hitte s utóbb tudta, hogy a gyermek bizonyosan meghal, rendkívül keserves lelki állapotban volt. Magam is mily keserves helyzetben lehettem, a cselédeken kívül házamban senki sem lévén segítségemre, elgondolhatod. — Most már Ida félig meddig magához kezd jönni, vágyik el Kolozsvárról, magammal együtt. — Itt igazán kevés örömöt, annál több keserűséget éreztünk. — Ez a kolozsvári élet engem is megtört testileg lelkileg. — Talán majd praedestinált öt évem lejár, s aztán jön másik öt, másutt, a hová a sors keze hányvet. — Hiszem hogy Erdélyben e néhány évet nem éltem hijában, hasztalan: de nem érezhetem magam *honn*. — Nem itt születtem én, e zordon ég alatt! — De hagyjuk el; te itt születted s még is elköltöztél; úgy hiszem, jól tetted.

Látom, hogy roppantot bírsz dolgozni; irigyellek. Én itt mechanikus, lélekölő, fárasztó, egyhangú munkával terhelve, szellemi dermedtségbe kezdek esni.

A mult hónapok valamelyikén olvastam egy kis emlékbeszédet a múzeumi ülésben Benkő Károly felett; Csengerynek szántam; nem tehetem hogy felküldjem; muzeumi tisztviselő vagyok; erdélyi hazafinak kell lennem; a cikknek sorsa az, hogy eltemessem a legjobb esetben jövő évre megjelenendő muzeumi évkönyv unicumszerű ritkaságú lapjaiba. Pedig mikor felolvastam, egyik erdélyi magyar lap sem emlékezett meg róla egy betűvel sem.

Mikor fogsz a népdalok szerkesztéséhez. Hiszem hogy ezt a terhet nyakadba róják, s gondolom, hogy ha a székelýföldről az újabb időben annyit bírtak közölni, te is csak tudnál Magyarországról valamit producálni.

Vágyom látni a Thaly Kálmán régi dal-gyűjteményét, melyért az Akadémia őt taggá választotta a történeti szakosztályba. — Valami rendkívűlinek kell lenni e gyűjteményben. De még sem gondolom, hogy nagyon sokkal súlyosabb lenne tudományos tekintetben, mint péld. Kőváry munkáinak tömege, kinek neve a választáskor az Akademiában még csak szóba sem jött (?).

Kazinczy G. akad. emlékbeszédében rendkívül gyönyörködöm. Alig várom hogy végét olvashassam.

A Koszorút az idén könyvtárunk kapja; a tavalyi második fél-évet, melyet nem kaptunk, kérném utólagosan, ha lehetne. — A febr. 15.-kén tartandó muzeumi közgyűlés után azonnal dolgozok bele egy pár rövid cikket régi m. irodalmi könyvkincseinkről. Ebből azt hiszem kevés is sok lesz; ha egy pár cikket felküldök, tudósítatok minél előbb, használható lesz-é s kell-é belőle több? Sok, tudom, a mi publicumunknak nem kell; az archaeológiának talán lehet keletet csinálni köztünk nagybajjal; a magyar bibliographiának még nem jött el az ideje.

A fenéki kikapadt s mint sejtem örökös aszkórában sínlelő muzeumi pénztár várja s epedve várja valahára talán megkezdhető gyűjtői munkásságod kézzel fogható eredményét. Nagy szárazság idején a haratcseppek is sokat érnek.

Mikor ültök be a m. akademia fényes palotájába? Az öreg Brassai bácsit aligha látjátok meg benne. Úgy sejtem nagyon megrestelte akadémiai tagságát. Ezt még most csak neked írom; majd kimondja az öreg annak idejében, mit gondol.

A lengyel-ügyről szóló cikkemet, mint Nagy Miklós írja, talán a B. P. Szemle felveszi; nem lesz-e nagyon késő s korszerűtlen? — Csak Isten erőt egészséget adjon, folytatom a Szemlében a vezérek korát; a nyáron Taks korát, mely azt hiszem a többinél jóval érdekesebb lesz, sok új adatom s új kombinációm lévén, Csengery *bizonyosan* adhatja; egy-két hét alatt úgy hiszem kiépülök testi s lelki bágyadtságomból, (néhány nappal ezelőtt torokfájásban lázas álmokkal vesződtem) s akkor ha a sors nyugton enged dolgoznom, munkához látok; megkísértem mit bírok. Csak volna, a mi Erdélyben lelkemet emelné, ne nyomná! — De tavasszal, ha alkalom lesz rá, elmegyek a debreczeni prot. írói gyűlésre; ott uj levegőt szívok.

Attila-mondámat kinyomatta Pfeifer Emichnél úgy, hogy csak a Geibel-féle Esztergomban nyomott Attila lehet nála ocsmányabb. Lelkemre mondom, szegyenlek belőlök Parisba Thierrynek egy-egy példányt küldeni. — S ti a Koszoróban a kiállítást még csak meg sem róttátok! Fatumom van nekem e fordításaimmal. De csak adná ki Thierry munkája 2-dik javított kiadását; akkor az egészet lefordítva talán tisztességesebb kiállításban tenném közzé, ha ugyan akadna rá kiadóm, s a kiadónak lenne kilátása a közönség pártolására (?).

Látod mennyit összeírok én, ha egyszer valahára elszántam magamat a levélírára; kövesd jó példámat s örvendeztess meg ha csak ritkán is, egy egy nem éppen rövid leveleddel.

Nőmmel együtt, ki most már bár gyengén de fenvan, magadat, nőddel együtt szívesen köszöntve s családodban minél több örömet kívánva maradok

igaz barátod
Szabó Károly mk.

20.

Kolozsvár jan. 17. 1865.

Kedves barátom!

Rég vártam és várom válaszodat hozzád, ha jól emlékszem, nov. végéről, vagy dec. elejéről írt levelemre, az írói segélyegyleti ügyre nézve. Hallgatásodat nem tudom mire magyarázni. Csak talán nem neheztelsz rám a Brassai bácsi nótája miatt? Mikor ő ennek másolatát tőlem el kérte, nem is tudtam, mire akarja használni. Azt se hiszem, hogy bosszantásnak vetted volna, hogy e nótát, Lupuj vajda énekével együtt, gyűjteményed számára megküldtem? Hogy roppant sok dolgozod van, azt hiszem sőt tudom: de azt nem hihetem, hogy ha igazán akarsz, néhány percet ne szakaszthass arra, hogy a hozzád intézett egy pár kérdésre,

— gr. Mikónak is volt hozzád kérése, melynek megírását rám bízta —
egy pár sorral a lehető legrövidebben válaszolj.

Igy vagytok ti boldog büszke pestiek! A fővárosi élet zajában a szegény vidéki ember alkalmatlan zörgését a fűetek mellett eresztitek el; még szóba állni is resteltek velünk. De tréfa a mi tréfa, eddigi hallgatásodat veszem és magyarázom úgy a hogy akarod; de ha még tovább is hallgatsz, hallgatásodat értem úgy, a hogy értenem kell, és soha többé nem alkalmatlankodom nálad.

Az írói segélyegylet részére teendő alapítvány ügye nagyon is érdekel; mert anyám, kivel ez ügyben a múlt nyáron beszéltem, azt gondolhatja, hogy én e szándékomról, melylyel szegény atyám ohajtását akarnám teljesíteni, csak a levegőbe beszéltem. — Azért légy szíves az ez ügyben teendők iránt előbbi levelem értelmében tájékozni.

Még egy kérésem van hozzád. Csengerynek szánt cikkem végső átdolgozását és letisztázását sok más közbejött bajom miatt e hónap közepére el nem végezhettem. A cikk »Taks kora« sokkal hosszabbra ütött ki, mint eleinte gondoltam. Csak e hónap végével küldhetem fel. A hivatalommal járó szünteleni zaklatás miatt csak éjjel dolgozhatom, s tudod, hogy én nem tudok s nem akarok sebesen dolgozni. A cikk egy részét, a 954-diki németországi hadjáratot s az augsburgi csatát, a múlt héten felolvastam mutatványúl a muzeum tudom. ülésén. A közönségnek tetszett; magam is meg vagyok vele elégedve. De sokat is ráspolyoztam rajta. Kérd meg nevemben Csengeryt csak egy pár heti szíves türelemre. Februárius első napjaiban a cikk — 3—4 nyomtatott ívnyi — Pesten lesz.

Ne vedd rossz neven alkalmatlankodásomat és zsémbelésemet. Nekem az esik rosszul, olykor fűnek fának, ismerősnek ismeretlennek, kell hivatalosan kutatnom, olykor egész napokat elvesztegetnem, s neked csak egy szavad sincs hozzám, még mint könyvtárnokhoz sem.

Válaszodat szívesen kérve s úgy szólván erőszakolva magadnak s családodnak minden jót kívánva maradok

régi jó barátod
Szabó Károly mk.

21.

Kolozsvár oct. 25. 1867.

Kedves barátom!

Azt hiszem érdekelni fog tudni, mint mennek nálunk a választási mozgalmak, azért röviden tudósítlak az eddig történekről.

Vasárnap a baloldal, — melynek hívei régebben Sámit hosszasan erőltették a föllépésre, ki mindig határozottan ellentmondott követte jelöltetésének, — értekezletet tartván, Sámit meghívta gyűlésbe s elnökké kiáltotta. Az értekezlet állott mintegy 25—30 választóból és egykét száz fiatal emberből. Itt elhatározták, hogy a párt igyekezzék baloldali követet választani, jeiöltül tüzték ki ifj. Kossuth Lajost, s csütörtökre általános választói értekezlet összehívásában állapodtak meg.

Tegnap d. u. ezen értekezlet megtartott. A redout-termét egy órával elébb elfoglalta s csaknem egészen tele ülte a lyceumi s aka-

démiai s egyéb ifjúság. Választó aligha lehetett 70—80 körül s ezek közt baloldali bizonyosan a kisebb rész. Mikor én a gyűlésbe kissé későn megérkeztem, már akkor Pozsgai vezérszónok indítványára meg volt híva a gyűlés elnökül Bernát ugyancsak Pozsgai által vezetett deputatio által. Beléptemkor Pozsgai declamált Kossuth az apa s a fiú mellett, iszonyú nevetséges pathoszszal, fej- és lábregésekkel; egyes mondatokra mondva csinált óriási ordítózó éljenzés; alak, szónoklat valódi comicum volt. Ezután handabandázott egy Zöld nevű jogász, Csiszár kapitány fáklyás zenéjének utcai szónoka; soha annyi zöldet, értelmetlen gallimathiaszt életemben nem hallottam, de azért egy egy sületlen phrasíra volt iszonyú ordítás, tombolás, zaj, közbe közbe egy Dézsi nevű utcai s kocsmai kortes vad bivaly bőgéséhez hasonló bömbölése. A comicum gyakran tetőpontot ért; maga az elnök épen a gyűlés modorához illő tapintatossággal járt el, midőn a választók folytonos mély hallgatása után declarálta, hogy nincs mit csinálni az értekezletnek, mert a választók egy értelemmel az ifj. Kossuth mellett vannak.

Természetes, hogy ebben a conventiculumban a választó magát otthon nem érezvén mind hallgatott, a comoediát nevette, fölkeltünk és mentünk. Ekkor lépett fel Sámi, s a grádiacról visszatértünk. Hosszas beszéd után, melyben Kossuth érdemeit elismerte, de jelenre s jövőre mint a békés fejlődés embere nyilatkozott, az elnököt felszólította, mondja meg, elfogadja-e ifj. K. L. a jelöltséget. Lőn kiabálás: igen, igen, itt a telegramm. Az elnök nagyvontatva kihuzza zsebéből a telegrammot, de ő, ugymond, nem tudja, mi van benne; mert olaszul van, a ki érti, olvassa. Uj comicum, hosszas csendesség, senki nem akarja magyarázni. Végre Finály odalépvén, elolvassa elébb olaszul, azután magyarul. Értelme röviden az, hogy örvend rajta, h. Erdély fővárosa a teljes 1848 mellett van, de ő mig 1848. teljesen vissza nincs állítva, a követséget nem fogadhatja el. De azért csak kiabálják, hogy éljen. Sámi kérdi, pusztá demonstratiót akar-e a közönség a ministerium ellen, melyet véd azért, hogy rögtön mindent nem tehet, stb. Kérdi ki ismeri az ifj. K. elveit; ő apa érdemeiért fiút meg nem választ; ő elv mellett harcol, nem személyért, nem tüntet stb. Ő ha más párton van is, Kolozsvárnak érett eszű, önálló gondolkozású polgárait nem kárhoztatja, ha mint eddig úgy ezután 4-edszer vagy ötödször is jobb oldali követet küldenek, igaz, hogy ő ha nem nyilván, de magánosan egyes őt megkérdező polgárok-nak jobb oldali követet ajánlott stb.

Sámi beszéde közben mikor fordítani akart a dolgon, Zöld declamálni akart, félbe akarta szakasztani; én voltam kénytelen, mikor már nem állhattam, közbe kiáltva a vélemény nyilvánítás szabadsága mellett felszólani s Sámit a folytatásra felkérni; Zöld később ujra ágálni kezdvén, megkérdeztem tőle, a kolozsv. választók gyűlése-e ez; ő azt mondta, hogy ez népgyűlés, mi ellen tiltakoztam; a zaj nagy volt, Zöld kiabálta, hogy Sámi kétkulacos stb. Az elnök végre is kimondván, hogy (csak azért is) *éljen*, részint boszankodva részint nevetve eloszlottunk.

Hogy a te neved itt elő nem fordult, nézetem szerint jól történt; lett volna még nagyobb zaj s bizonyos scandalum. Szász Gerő volt

megbízva, hogy szóljon és ajánljon, de ő megtudván, mi foly az ifjúság, sőt talán a külvárosi nép közt, Sáminak előre levelet írt, hogy válasszának más tekintélyesebb ajánlót, mert ő, a dolgok jelen állásában, neked nem használhat, magát pedig tönkre tenné.

Ebben a gyűlésben okos ember nem szólhatott. Sámi gyomrából megundorodott a baloldal kolozsvári repraesentansaitól és a szabadelvűséget ordítózó türelmetlen ifjúságtól.

Még egyet jó tudni. Az ifjúságot, mit bizonyosan tudtam néhány tanulótlól még délelőtt, Kőváry rendelte fel, hogy jókor jelenjen meg s fogjon helyet. Ezt akkor nem értettem. Csak a gyűlés után tudtam meg, hogy ő magát akarta ajánlatni s velők éljeneztetni; Kovács Anti lett volna az ajánló; de mint a te pártod, úgy ő is jobbnak látta hallgatni.

Az ifjúság, mint mondják, az estve klubbozott és ivott Biasinínál, ki így akar bejutni a centumpaterek közzé, lévén még vagy 7—8 üres hely. Himmelstein kávéháza, ki a városi tisztválasztáson is 10—20 részeges mesterember s utczataposó kortesével nagyban bujtogatott az együgyü külvárosi nép közt, mindent el fog követni, a mit kiabálással és bujtogatással lehet: de a szavazásnál még sem hiszem, hogy győzhessenek. Az értelmiség, a vagyonos közép osztály, a mesteremberek czéhei csaknem kivétel nélkül ellene vannak az üres és haszontalan demonstratióknak; a tudatlan népről nem mernék jót állni, hogy nem izgatják-é fel az óriás torkú és itató kortesek. Azt mondják, pénz is van, ha kell, Biasinínál, Izainál, Himmelsteinnél stb. Gyönyörű baloldal!

A jobb oldal az igaz, hogy lassú és még eddig tevékenytelen; de úgy látom bízik magában a szavazásnál. Nem is hiszem, hogy Csernátonyt fogjunk.

Isten megáldjon!

Igaz barátod
Szabó Károly mk.

NB. Ezt csak a te tájékoztatásodra írtam; majd írnak *publice* a kolozsvári lapok.

U. I. A baloldali ifjúság meghevesítésére sokat tett a pesti lapok határozott nyilatkozata, hogy Sámi *visszalépett*, hogy a te választatásod *bizonyos*. — A magok lábán akarnak járni, mint Bernát elnök mondá.

22.

Kolozsvár febr. 16. 1871.

Édes barátom!

Hidd el, tudtam volna felelni bosszantani akaró sürgönyödre, mely, minthogy éjfél után vertek föl velem az ágyból, mikor éppen a kéziratárban történt áthülésem után magamat jól kiizzasztottam, szerencsére csak egy pár heti köhögésembe került: de nekem az efféle multságban nem telik örööm.

Tudom, hogy legügyesebben megfeleltem sürgönyödre, ha mint eddig, úgy ezután is folyvást hallgatok: azonban nem akartalak végkép megfosztani attól az örömtől, hogy meg légy győződve sürgönyöd hatásáról, a mennyiben láthatod, hogy még néhány hónap mulva is reflectálok rá.

Most már elérkezettnek láttam az időt, melyben sürgős kérdésre határozott választ tudok adni, hogy t. i. sem te, sem én nem érzük meg (de még a jövő nemzedék is örüljön, ha megéri), hogy az erd. muzeumi könyvtár catalogusa az olv. szoba asztalán nyomtatásban heverjen. Oka igen egyszerű. 1871-diki évi költségvetésünk kézzelfogható s elvitathatatlan deficitet mutat, jöllehet minden levonást megtettünk; a könyvtár évi átalányát 1000 frtról 500-ra, a régiség- és éremtárát 100 frtra szállítottuk s a természetiek tására kevesebbet vettünk föl, mint a mennyit a megvásárolt Herbich- és Bielz-féle gyűjtemények árából (ha ezek 5600 frt árát 6 évre fölosztva fizetnők is, holott még ezen a tavaszon mind ki kell fizetnünk) 1871-re fizetni tartoznánk.

Brassai végképen lemondott, lemondását írásban beadta; április 2-dikán (mert 1-sején nem indul) itt hagyja Kolozsvárt. A helybeli s ezek után a pesti és bécsi hírlapok közleményei hatottak rá: Én csak azt mondom, hogy, ha az öreg elmegy, lesz abban a muzeumkertben olyan amabilis confusio, olyan fejetlenlábság, a milyen az öreg idejében nem volt.

Egyébiránt Hermann is készül elhagyni intézetünket, csak az a baja, hogy 600 ft előleggel pénztárunknak adós; de ha ezt lefizetheti, július 1-sején, a mint mondja, távozik.

Herbich 800 frtra s 200 ft szálláspénzre emelendő fizetéssel (eddig neki 400 ftot adtunk, s Brassai adott a magáéból 300 ftot és ingyen szállást) megmarad ugyan nálunk, de minthogy ebből nagy családjával lehetetlen megélnie, oly feltétellel marad meg, hogy a m. földtani társulatnak is dolgozik Erdély geológiai fölvételében, azaz, tavasztól őszig vidéken lesz.

No már most ki lesz felelős az összes természetiek táráról, ki ügyel fel a kertre, s ha Brassai és Hermann elmegy, hol kapunk mi 1000 és 800 frta szaktudósokat s munkás embereket?

Az igaz, hogy a mostani közgyűlésnek éppen Nagy Péter másod alelnökünk indítványa folytán elő lesz terjesztve, hogy a muzeum-egyesület 11 év eltelte után igyekezzék, úgy a hogy lehet, megalakulásakor nyomtatásban közzétett ígéretét beváltani, melyről eddig soha senki egy szóval sem emlékezett, hogy t. i. az 1859-ben megállapított fizetést csak ideiglenesnek tekintti, s mihelyt módjában lesz megjavítja. Most tehát, fizetés felemelésről, alap hiányában, szó sem lehetvén, az indítvány szerint legalább drágasági pótlékot kellene adni a közgyűlésnek 20 százalékot, s ezt is csak a főtisztviselőknek. No ez az indítvány éppen a legjobbkor jó, mikor intézetünk a mindennapi kiadást sem képes fedezni s a deficit a napnál világosabb.

Reménykedhetünk mi, hogy az országgyűlés, a kormány majd talán valahára kiségit bennünket a bajból: de ezzel a reménnyel bizony meg nem élünk. Én legalább, a mint az ország dolgai most folynak, erre az orsz. segélyre gondolni sem tudok, s ezért az egész reménységért nem adnék egy pipa dohányt.

Hogy ily körülmények közt magam is meddig bírom a kitarást az erd. Muzeum mellett, az »az istenek térdein fekszik«, mint Homérosz

mondja. De annyi bizonyos, hogy nem ok nélkül félek attól, hogy végtére is az egyszerű cigány lovának sorsára találok jutni.

Mind ezeket nem azért írom, hogy újságba tedd, mint Szász Béla tette, ki a Kelet újdonságaiban már Pestre költözködtetett. Csak meg akartalak győzni arról, hogy a nyomtatott catalogust akár tőlem akár az erd. Muzeumegyesülettől híjában várod. Nem éred azt meg hajasan, kopaszon is bajosan!

Ha te a catalogust várod, én is várom a Kisfaludy-társaság népdalgyűjteményt, melyben azt hiszem gyönyörűségemet fogom találni.

Azt hiszem, hogy az írói segélyegylet pénztárába befizetted helyettem 1870-re járó 10 ft tartozásomat, legalább engem mint hátralékost nem sürgettek meg érte. Ha megtetted, szívesen köszönöm, s örvendek, ha ez a népdalok honorariumából is kitelik.

Olvasom, hogy a Kisfaludy társaság lakomáján vígan voltatok; bizony pedig nem tudom, hogy a magyar irodalom embereinek éppen most mi okuk lehet az örvendezésre. Azt azonban megengedem, hogy a bor hevít s a feketét is rózsaszínben láttatja. Magam részéről se nemzetiségünk se irodalmunk jelenét és jövőjét nem bírom rózsaszínben látni; kezdek ebben a mi alkotmányos világunkban jövőnk iránt mind inkább pessimista lenni. Olykor olykor elgondolom, hogy talán nem ártana ennek a mi fajunknak, hogy ha a német nem nagyokosan, szép módjával, szép szóval, vinne bennünket oda a hova ő akarja, hanem directe támadná meg nemzetiségünket és jogainkat. Na de talán még ez is nem mult el örökre. A dicsőségétől bőrébe nem férő nagy culturnemzettől még sokat megérhetünk. Terjeszteni kell a Bismarck féle német civilizációt a Duna völgyén le a Fekete tengerig.

Tudom, hogy nagyon rossz levelező vagy, s így megsugom, hogy semmivel sem leprél meg inkább, mint ha levelemre — ha nem depeschben is — válaszolni találnál.

De azért jó barátok maradhatunk.

régi barátod
Szabó Károly mk.

23.

Kolozsvár jul. 21. 1873.

Kedves barátom!

Vártam, hogy Erdélyben a nyáron találkozzunk; most már tudom, hogy ebből mostanában semmi sem lesz. Azért e néhány sorral megkereslek.

Nem tudom, hogy az írói segélyegylet részére 200 ftos alapítványom kamatjával csak a jelen évre vagy a multra is vagyok-e adós? Légy szíves ennek utánna nézni s nekem megírni. Ha elébb nem, sept 1-jén, ha Nyitrára elmehetek, a hátralékot le szándékozom fizetni.

Bátyám még májusban Pesten jártom előtt megbízott, tudjam meg tőled, kaptad-e s használhatod-e valami fordításait Bürger költeményeiből; én biz ezt akkor megkérdezni elfelejtettem. Igen megköszönöm, ha erről is írsz akár nekem akár neki egy pár sort.

Nálunk a cholera tartja a várost és a vidéket levertségben s egyetemi tanártársaink »nagyságos« ügye a sajtót és közönséget izgalomban.

Képzelem, mennyit nevensz e comicus, de valósággal egyetemünkre igen sajnós, sőt botrányos casuson. Mi a kik hallgatunk s hallgatva kiáltunk, ártatlanok volnánk a dologban; (mi is húszan vagyunk mint declarans collegáink) de mit tegyünk? hagyjuk lezajlani ezt a nevetséges zivatart; ha felszólalnánk, csak olajat öntenénk a tűzre. — Az egészben az lenne a legszomorúbb, s egyetemünk különben biztos jövőjére nézve az lenne valóságos csapás, ha éppen ezen hitvány kérdés miatt személyes meghasonlás és pártoskodás fejlődne ki a tanári karban. — Bár nagy eszmékért, nagy elvekért küzdenénk! de ilyen semmiségért harcolni szégyenletes multság. De ha az illetők nem tudták hallgatni, vagy higgadtan komolyan beszélni, most már nincs egyéb hátra, mint Kolozsvár, Pest, Bécs s a külföld hírlapjainak szitkát, mocskát szenvedni. A kinek nem inge, nem veszi magára.

Isten minden jóval áldjon meg!

igaz barátod
Szabó Károly mk.

24.

Kolozsvár 1877. febr. 22.

Kedves barátom!

Közelebről vett leveledben néhány kérdést intéztél hozzám, melyekre ezennel válaszolok.

Pestre a szünidő előtt és így júliusig nem szándékozom felmenni. A husvétii szünidőt, mintegy 10 napot, Brassóban szeretném tölteni, az ottani levéltár székelv okleveleit másolva. Azután június végéig az egyetemen és a tanári vizsgákkal leszek elfoglalva. Azt hiszem, hogy Pestre csak a tört. társulat kirándulása alkalmával, augusztusban mehetek fel.

A gr. Teleki D. sajtó alatt lévő munkájából eddig 10—11 ív van kiszedve, gondolom martius vége felé megjelenhetik a könyv. Azontúl a tavasszal júliusig a könyvtár dolga nagyon elfoglal, s bibliogr. munkám correcturájával lesz sok dolgom; úgy hogy én a gr. Teleki D. kiadandó munkáival csak a szünidőben foglalkozhatom, annyival is inkább, mert a kéziratok még mind Gernyeszegen vannak, s azokat a grófné egy általa készítettendő szekrényben csak egy két hónap mulva küldeti be az erd. Muzeumba. Én egyébiránt sem vagyok értesülve, hogy a család tagjai a válogatott munkák kiadását igen sürgetnék és siettetni kívánnák.

Ha tervedet e kiadás iránt megírod, azzal igen le fogsz kötelezni.

Mint Fraknai levéléből tudom, munkám nyomatását az Akadémia már elrendelte s talán még e hónap végén kapok is correcturát. Szeretném, ha ezen a munkán néhány hónap alatt áteshetném s egyébre fordíthatnám, a mi kis szabad időm lesz. Ha minden hónapban 5—6 ívet nyomnának, öszre az egész megjelenhetnék. Ennek különösen az irodalomtörténet tanárai és művelői s a könyvtárnokok vehetik majd hasznát. A könyv az Akadémiának sokba fog kerülni a költséges kiállítás miatt; nagy keletre nem számíthatni: de azt hiszem, még sem vesz kárba a kiadott pénz.

Szívesen köszönt s minden jót kíván

barátod
Szabó Károly mk.

25.

Kolozsvár 1877. marc. 20.

Kedves barátom!

Ma küldtem vissza a gr. Teleki Domokos munkája két utolsó ívének correcturáját, a címlappal és az Olvasóhoz általam intézett néhány sorral.

Minthogy én szombaton, 24-dikén, ha valami akadály nem gátol, Brassóba szándékozom a levéltárban székely okleveleket másolni, s addig a 2 utolsó ív correcturáját (valamint a címlapét és előszóét) aligha kaphatom meg; Brassóból pedig csak april. 2. 3. körül érkezem vissza: kérek, hogy ha a munka megjelenését siettetni jónak látod, légy szíves a 2 utolsó ív, a címlap és előszó legutolsó *revisióját* megtenni, s ez esetben intézkedjél az írói segélyegylet érdekében a további teendőkről.

Hogy a borítékra a könyv ára, s a cél, melyre a jövedelem fordítatik, hogy és mint legyen kitéve, abban nem avatkozom; én az előszóban röviden megemlítettem, hogy az egész bejövendő összeg az írói segélyegyletnek van följánlva.

Ha hazajöveletem megvárni nem tartod későnek, intézkedjél úgy, hogy az utolsó *revisiót* aprilis 3-dikán küldjék le hozzám a nyomdából.

Akkorra talán a »Régi magyar könyvtár« correcturájából is megkaphatom az első ívet.

Ezt már igazán régóta várom; bár a nyomtatás, ha egyszer megindulhat, gyorsan haladhatna.

Légy olyan jó, nézz utánna ennek az ügynek is, s indítsd a dolgot kerékvágásba. A betük öntésén kívül más akadályt gondolni sem tudok.

Szívesen köszönt

régí barátod

Szabó Károly mk.

Siettesd munkám nyomtatását, hogy septemberre, a tanév megnyíltára, megjelenhessék. Hiszem, hogy régi irodalmi tanulmányaid közben te is gyakran hasznát veheted.

Sz. K.

26.

Kolozsvár 1877. ápr. 4.

Kedves barátom!

Tegnap jöttem vissza Brassóból s ma küldtem vissza a nyomdába gr. Teleki Domokos munkájából a címlap s az olvasóhoz intézett előszó *revisióját*.

E szerint a munka a címlap s a boríték kinyomása után egy pár nap múlva megjelenhetik.

Hogy a borítékra az ár kitéssék-é, hogy a példányok kezelése s eladása hogy és mint történjék, ez iránt, mint az írói segélyegylet titkára, légy szíves az intézkedéseket megtenni, valamint a grófi család számára küldendő példányokat is rendeltetésök helyére juttatni.

Hogy a példányok elkeljenek s az írói segélyegylet jelentékenyebb összeghez juthasson, arra nézve a bizományos könyvtáros ügyessége s a lapokban megjelenendő ismertetések sokat tehetnek. Mi e tekintetben a teendő, ezt te bizonyosan jobban tudod, mint én.

Könyvészeti munkámból az első ív correcturáját mind hijában várom. — Mi lehet az akadály, képzelnem sem tudom. Kérlek, nézz utána a dolognak. Ohajtanám, hogy e munka őszre megjelenhetnék. Kilencz hónapja, hogy a kéziratot a nyomdába letettem, s még csak az első betű sem született meg belőle.

A tört. társulat vidéki gyűlése alkalmával felmegyek Pestre (hihetőleg augusztusban); akkorra ohajtanám, hogy a munkának legalább fele ki lenne szedve.

Isten minden jóval áldjon meg!

igaz barátod
Szabó Károly mk.

27.

Kolozsvár 1877. máj. 30.

Kedves barátom!

Sok dolgom miatt eddig elfelejtkeztem a gr. Teleki Domokos munkája ügyében egy pár sort írni.

Egy pár héttel ezelőtt Gálfi Sándor, a grófi család praefectusa, arra kért, írjak neked, hogy küldess Gernyeszegre a grófnénak 20 példányt, hogy a rokonoknak elajándékozza. Az egész kiállítási költséget a grófné fizette; ez a kívánsága nagyon is méltányos. Azt hiszem ezóta meg is történt az elküldés; ha a grófné példányokat nem kapott volna, légy szíves minél előbb küldetni.

Továbbá a grófné kívánja, hogy a pesti és kolozsvári lapok szerkesztői kapjanak példányokat, hogy a munkát ismertessék. Ez magának az írói segélyegyletnek is érdekében áll. Szilágyi Sándor tegnapi leveléből látom, hogy ő mint a Századok szerkesztője még példányt nem kapott. Pedig ő ingyen hirdetné a nagyon is olvasott Századokban. Légy olyan jó, tésd meg az intézkedéseket, különben a sajtó tudomást sem vesz a könyvről. Az *Ébredés* szerkesztője a grófnétől kérte el saját példányát s írt valamit lapjában róla, de a mint hallom (nem olvastam) a néhai gróf szellemét félre értve.

Munkám nyomtatásának megkezdését minden nap várom. Miért halad... nem tudhatom.

Az egyházkerületi közgyűlés alatt igen sok dolgom van; e néhány sort is alig érkezem írni.

Isten megáldjon!

régi barátod
Szabó Károly mk.

Közli: VÉRTESY JENŐ.

HÁROM ISMERETLEN SÁROSPATAKI ISKOLAI VÍGJÁTÉK.

A sárospataki prot. iskolai drámák közül eddig csupán csak öt volt ismeretes. Hármat¹ Bernáth Lajos adott ki *Prot. iskoladrámák* című, 1903-ban Budapesten megjelent kötetében; egyet² Szilády

¹ *Szathmári Paks Sámuel*: Phaedrának szomorú története. 1772—3. — Pandorának históriája. 1773—4. — *Ákáb István*: Eneás és Didó. 1784.

² *Láczai József*: Lapsus protoplastae 1788.

Áron e folyóirat 1905-iki ; egyet¹ pedig Molnár János szintén e folyóirat 1909-iki évfolyamában. Ezek számát ez alkalommal hárommal fogom szaporítani. Mindháromat a sárospataki főiskolai énekhar 1911-ben általam fölfedezett eddig ismert legrégebb, 1787—1792-ből való Szkárosy-féle kótatárában (Melodiarium)² találtam. Mindegyik darab vígjáték. Az első: *Lusus de 8 partibus orationis*, a 8r. alakú kötet 194—200 ; a második: *Lusus scholasticus pro capessendo cursu scholastico*, a 410—422 ; a harmadik pedig: *Lusus ad alliciendos Musas futuros*, a 426—433. lapjain található. Az első célja a latin nyelv megkedveltetése az ifjúsággal s igazolása annak, hogy e nyelvnél nincs kellemesebb, s hogy ennél se a német, se más nyelv nem becsesebb. A másodikat az új tanév kezdetén adták elő. Célja: meggyőzni a szüléket arról, hogy gyermekeiket már idejekorán iskolába kell járatni, hogy ott a jó tanítók kegyességre és jó erkölcsökre tanítsák őket. A harmadik szintén a szülékhez szól. Célja, lényegében, azonos a másodikkal. Azt igyekszik ugyanis bebizonyítani, hogy nincs szebb dolog, mint a gyermeket iskolába járatni már gyenge korában. Buzdít a gyermekek iskoláztatására. Egy iskolába járni szerető, szorgalmas gyermek képében példát is mutat erre a szerző.

A vígjátékbeli elemet mindhárom darabban egy álarczos bohóc (Larvatus) képviseli, akinek az a szerepe, hivatása, hogy mondókáival, közbeszólásaival mosolyra derítse, vagy kacajra fakaszsa a hallgatóságot. Szerepében, a 2-ik és 3-ik színjátékban, illetlen, sőt trágár szavai is vannak. A 2-ik darabban a bohóc mellett cigány is szerepel (Zingara), akinek szerepeltetése abban a korban, amelyből e darabok valók, még ritka.

Mindhárom darabból visszatükröződik szerzőiknek a népieségre való törekvésük.

Mindhárom vígjáték egy és ugyanazon kéz írása, t. i. a Melodiarium első tulajdonosáé: a Szkárosy Istváné, a ki 1785. febr. 3-án subscribált (Steph. Szkárosi. — R.-Almás. — Filius Magistri mpr.) a sárospataki főiskolában. Azonban Szkárosy csak a leíró s nem a szerző is egyszersmind. Szkárosy 1787—1792-ig volt az énekhar tagja s e darabokat ez idő alatt írta le.

A 2-ik és 3-ik darab szerkezetéből, szereplőiből, céljából azt következtetnem, hogy a kettőnek szerzője egy és ugyanaz az író. Az 1-ső valamely más író munkája.

Figyelemreméltó jelenség, hogy az eddig ismert sárospataki iskolai drámák szerzői (Szathmari Paksi Sámuel,³ Ákáb István,⁴

¹ *Garas István*: Embert utáló Timon. 1786. Átdolgozta *Édes Gergely*.

² Ezt a Melodiariumot zenei szempontból *Kacsóh Pongrácz* ismertette a Magyar Figyelő 1911. (I. évf.) 17. és 19. számaiban »A pataki énekes-codex« címmel. Dallamai, *Hodossy Béla* megfejtésében, megjelentek az Ethnographia 1913. 5., 6. füzetében.

³ 1771—1773-ban a *poéták* osztályának publicus praeceptor.

⁴ 1783—1784-ben a *poéták* osztályának publicus praeceptor. 1785 első felében pedig a logicusoké.

Garas István,¹ Lácza József²) *kivétel nélkül a poéták osztályának publicus praeceptorai*, a miből egészen jogosan lehet azt következtetni, hogy az említett osztály tanítóinak épúgy kötelességükké volt téve az iskolai drámák írása, mint a főiskolai énekkar elnökének az alkalmi énekek szövegéről való gondoskodás. Ezeket figyelembe véve, minden valószínűség a mellett szól, hogy az alábbi három, eddig ismeretlen színjáték szerzői is a poéták osztályának praeceptorai voltak, és pedig az 1787—1792. évekből. Talán éppen Garas, Ákáb, vagy Lácza. A darabok hű másolatban így következnek:

I.

Lusus de 8. partibus Orationis.

Prologus. Egy kis tsendességet instállok töletek
 Uraim! adjátok parolás kezetek
 Mig a' Deák nyelvet vennék a' Mustrára
 Hogy miként tapodtunk köszvényes nyakára
 Le festyük melly kevés volt ez eleinte
 Mig nem a' Furia közzé tömjént hinte
 De osztán lett annyi apró ága buga
 Hogy Bucefalus-is tám annyit nem ruga.
Larvatus. Ha én Király vonám, túrós béles enném
 Jó Tokai kávé mellett meg innám
 A'mint hallok ezek a' Diák Királyok
 Mér nem raktok tojást kőtni alájok
 Egy kitsit Deákul én is talám tudok
 De ne gondollyátok épen hogy hazudok
 Est mihi pariter eqvus, erat colorem scitui
 Inclytus Vice Comitatus parpa, [paripa?] qui mihi
 illum inseruit dabo ipsi spendito
 Tsak azt bánom német instructorom hogy vót
 Hogy ette volna meg az idélen tsikót
Furia. Felsőleges Királyok engedelmet kérek
 Hogy palotátokba illy bátran bé térek
Nomen. Hozott a' szerentse ha igaz magyar vagy
 Külömben ha szemed³ nézzük, van elég nagy
Furia. Az én Atyám igaz magyar születés volt
 Mellyet meg bizonyitt a Duna mellett Solt
Nomen. Hát édes barátom mi újságot hozol
 Ha bárány kép alatt farkast nem hordozol
Furia. Nem illenek ez egy Magyar Gavallérhoz
 Nem fér a' színesség a' magyar gallérhoz
 Én hogy az igazat adjam tudtotokra
 Nem terjeszkedem ki sok féle dolgokra
 Hanem az igazat igazán ki mondom
 El vonván a' költött rosz hírektől gondom:
 Én Eliziumban jártam mostanába
 A' hol ez a' betses hír foly divattyába
 Hogy a' Deák nyelvnel nints kellemetesebb
 Se Német se más nyelv ennél nem nemesebb

¹ 1785—86-ban (első félév) a *poéták*, 1786-ban II-ik és 1787-ben I-ső felében a rhetorok osztályában tanít.

² 1787—1788-ban a *poéták* osztályának publ. praeceptor.

³ E szó helyén előbb *bajszod* volt.

Mellynek hogy végire járjak valójában
 Ném akartam lenni rest ezen munkában
 Úgy igazgatának pediglen engemet
 Hogy Felségeteknél el-érem végemet
 Hadd legyenek hát méltó azon gratiára
 Hogy Deák szót hallyak fülem hallattára
 És tudjam meg hogy mi teszi azt betsessé
 Az Eliziumi völgyön is híressé ¹
Lar. Az Eliziumi szín láttzik képeden
 De vagy is Ördög vagy, vagy az ül szemeden
N. Nos sumus Latinae Lingvae tamquam fomes
 Nomen Verbum atque Particula Comes
 Nobis debet Solum suam Originem
 Haec Lingva, ex nobis haurit sanguinem
 Atque ego Nomen Musas declinare
 Per genus movere atque comparare
 Doceo, jaciant ut sic fundamenta
 In hac lingva, atque sciant rudimenta.
 A'mellyet így adok teneked eszedre
 Ha még a' Deák szó nintsen értésedre :
 Mi Nomen és Verbum a' Particulával
 Bírunk ama híres Deák nyelv ponttpával
 — Egyedül mi tőlünk véssen eredetet
 Egyedül mi bennünk talál végezetet
 És én a' Musákat Declinatio
 A' Motióra és Comparatióra
 Tanítom, mellyekbe ha sarkok megvetik
 Bóldogulásokat könnyen reménylhetik.
Verb. Conjugationem ego Musis trado
 Per Tempora Modos et Personas vado
 Actiones atque Passiones rado
 Hominum, et saepe in neutra cado
 Én az embereknek cselekedeteket
 Külömb külömb féle sok szenyvedéseket
 Azoknak módjokat rendes idejeket
 Tanítom, oktassam hogy a 'gyermekeket
Particula. Quae Nomen et Verbum pandunt simpliciter
 Ea ego reddo cum licet svaviter
 Aut augendo, aut minuendo
 Aut ubi patet defectus supplendo.
 A'miket a' Nomen 's Verbum magánosan
 Ad elől, azokat ha szükség tsinosan
 Vagy kissébbé tévén, én ki pallérozom
 Vagy nagyobbá, vagy ha hijjános tóldozom
Furia. Szív tsiklandoztató a' Deák nyelvetek
 Szép dolgok körül jár kötelességetek
 Úgy hogy hamarjába nem tudom mondani
 Mellyiteket lehet nagyobbra tartani
 De tsak ugyan még is én úgy judicálok
 Hogy Felségedbe leg több virtust talállok
V. Lódully bárány bőrbé bút ördög előlem
 Mindjárt kontzrul kontzra vagdaltatol tőlem
 Hát te vagy é Nomen én nállam az elsőbb
 Te vagy é a' Deák beszédbe a' felsőbb
 Nesze az elsőség hasznát veszed ennek
 A' te belőled ki vágott Pronomennek.

E szó helyett előbb *kedvessé* volt írva.

- N. Tsak hogy egy vágással nyakamra nem hágtál
 Ha te én belőlem már Pronoment vágtaal
 Itt vagyon a' költsön fogat fogért vegyél
 Párticipium ez hogy magad ne legyél
Fraj. [=Fräulein.] Kintsem kis aszszonykám láttam egy ujságot
 A' midőn a' kerbe kötőznék virágot
Dom. [=Domina.] Mond el tsak szaporán hadd hallom mi lehet
Fraj. Két vitéz királyok egy másba kapának
 'S a' midőn ott nézném úgy öszve tsapának
 Hogy egy másból olyan darab húst vágának
 Hogy két Tótnak elég lenne vatsorának
D. Vallyon lehetne é még valamit látni
Fraj. Ha úgy tettik gyerünk vissza még a' kerbe
D. De engedj tsak frissen hívd el a' Hajdút is
Fraj. János a' kis aszszony hivattya kelmedet
Hajdu. Tessék parantsolni a' kis aszszonykának
D. A' virágos kerbe kísérj ki bennünket
 Hogy valami veszély ne érje fejünket
Hajdu. Szívesen tselekszem parantsolatyára
 Kész vagyok mindenkor oltalmazására
D. Gyerünk hát, te pedig szolgáló itthon légy
 Lássál a' konyhához a' tűzhöz vizet tégy
Anc. [=Ancilla.] Értem kis aszszonykám kötelességemet
 Véghez viszem, hogy bú ne érje fejemet
Fraj. Jaj még is ott vagynak és most is tivódnak
D. Hadd nézem. juj juj juj ugyan min kotzódnak.
Part. Ugyan mért nem tudtok magatok rangjával
 Meg elégedni mint kell annak módjával
 Egy máshoz mért vagytok olly pujka méreggel
Larv. (Hát a' hideg öszve fér é a' meleggel)
 A' matska álmokba meg kartzolta reggel.¹
Part. A' bolond beszédet lám én fel se veszem
 Jobb addig ha alszom halgatok vagy eszem
V. Tsak olyan ötödik kerekske ökeme
 Még is miként fel nyílt ellenünk a' szeme
 Minket akar mint fő inteni dorgálni
 Holott nálunk nélkül nem lehet használni
 Üssük ki a' piszkot a' pisze orrábul
 Fijtsük forgassuk ki minden kis rántzábúl
 Hogy többé ne légyen emlékezete is
 Veszszen el magával együtt a' neve is
 Ne neked e' tsapás Adverbium lészen
 A' melly többé rajtad segitést nem tészen
N. Itt a' második is e' Coniunctio lesz
 Még tsak a' Deák nyelv örökre el nem vesz
V. Itt a' harmadik is e' praepositio
Larv. Nints jobb bor kortsoja egy egy mint a' dió
N. Ez a' leg utolsó már Interiectio
 Ezen végeződjön az insurrectio
Larv. Ha ha ha ha! nintsen többé particula!
 A' kinek hasa fáj kell annak pilula
 Nekem a' hasam fáj pilulára valót
 Adjatok hát, nektek hogy kívánhassak jót

¹ *Larvatus* e két sora helyén eredetileg e sor állott:
 Azért hogy az ágybúl ma köttek fel s . . . l; [ezt azután így igazították:
 Mert a hideg együtt nem fér a' meleggel [utolsó alakja lett aztán a
 fenti két sor].

Epilog. Láttjátok Uraim! hogy a' Deák szónak

Volt tsak három része, de miként a' hónap

Mikor a' földre száll a' téli napokba

Láttzik a' formája apró darabokba :

A' viadal után el oszlott 8 részre

Igy a' Deák nyelv is még pedig egészre

Hát még a' 8 résznek mennyi rintze rántza

De ez már az egész seregnek a' tántza.

Finis

[Sárospataki főiskolai kótatár. 1787—92-ből. 194—200. lap.]

II.

Lusus Scholasticus pro capessendo cursu scholastico.

1°. *Praecursor.*

Jó napot ez Háznak 's valakik ez Házra vigyáznak

Adjon Halbikter a' bajuszos Jupiter.

* * *

Én vagyok Pallásnak a' Kengyel futója

Minerva Istennek leg jobb szószólója

A' ki azt akarom adni tudtotokra

Ha nem lennék véle boszszantásotokra

Hogy akarja Pallas Saturnus szájától

Mindent meg-emésztő éhel holt hasától

Meg-tartani kedves Músa gyermekeit

Két tsetsén fel nevelt gyenge kisdedeit.

De hogy ezt egészen által érthessétek

Avagy tsak bővebben eszre vehessétek

Mindjárt jön utánam egy vén öreg atya

A'ki a' fiait puttonba hordattya

A szolgálójával a' Pallás házába

A' bõltesség tejét adó oskolába.

A'kit egynehány szép Nymfák is kísérnek.

Ha hát házatokhoz majd ezek el érnek

Fogadjátok őket mindnyájan szívesen

Él se botsássátok tőletek üressen

Nekem pedig a' Mars a' szomszédba vagyom

Kívánom veletek az Isten maradjon.

2°. *Larvatus in itinere.*

Ki a' Legény kis Várdába

Had nézek szeme gombjába

Igaz magyar fitzko vagyok reám ugy nézzetek

Familiam nemzetemre bár¹ figyelmezzetek

Bizonyos Apám volt kiról anyám így szolt

Aratáskor a' jég alatt meg-holt.

Eszem iszom Vármegyéből származtak eleim

A kortsmákon bizonyittyák adós leveleim

Apám akár hol járt a' vízbe nem tett kárt

Evett ivott sok kínálást nem várt

Melly törsöknek hogy én vagyok egy jó igaz ága

Bizonyittyá száraz torkom gyakor' szomjusága

Ihatnám mindenkor reggel és éjjélkor

Tsak kaphassam mindenkor jó a' bor

Édes anyám előtt lettem e' világra

Mindég fájt a' hasam a' katonaságra

¹ E szó helyett előbb *úgy* volt írva.

De már most el értem vagyok egy Gavallér
 Egyik sebembe-is másba-is husz tallér
 A'ki még nem látott nézzen a' szemembe
 Hogyha rajtam nem kap bujjon a' s be
 Hopp hopp hopp hajja hess, be hegyes mint a kis lipám
 k ja.
 Haj rósám Susikám kellemetes Musikám
 Be szépen mosolyog fogom a' tsetsit ugyan lógg.
in Domo.

Isten gyo nap szép aszszonykám
 Nyalom a' szád galambotskám
 Be régen keresek ilyen tsinos házat
 Még nints észteje tám hogy kapott mázat
 Már itt pihentetem Músa seregemet
 A'kik mint Hadnagyot követnek engemet
 Ugyé bizony barna bajszos legény vagyok

3°. Zingara.

Ollyan barna a' bajszod mint a' tavasz buza szíp piros. Urfi
 egy kis buza viaszkot adník rá ha szükség vulna.

Larvatus.

Hát te farahó fajtája hol vetted magadat
 Hóhér seprűzze meg a' füstös jukadat
 Úgye galambotskám nem kell ennek suartz
 Mert suvitzk nélkül is es ist riktig sén svartz
 Németül is tudtam már én egy keveset
 De már a' német szón rajta van az eset
 Nekem sem kell többé a' lántz teregette
 Egye meg a medve azt a' ki szerzette
 Magyar vagyok magyar nyelvet-is szeretek
 De már Deákul-is egy két szót tehetek
 Sing. Nom. Haec puella ez a' lágy párna
 Genit. hujus puellae be szeretnék fekünni mellé
 Hát még majd ha többet tanúlok. dejszen eleget tudnak már
 ezek a' másák mert ma faunusok is van. kezdjétek tsak el
 mit tudtok.

4°. Introitus Musarum.

Meg pendittyük tinéktek hárfánkat
 Meg zendittyük musikánkat
 A' mellyel virtusunkat mutattyuk
 Szivességtek tapogattyuk
 Légyen azért kedves kérünk itt lételünk
 Míg egyet kettőt felelünk.

Larvatus. Ejnye parantsolták többet tudtok nállam
 De azért nem kopik még ám fel az állam
 Mert arany bányára az a' személy talál
 A' ki Tseresei Urfival vele hál. ez az én nevem.
 Meg tévett Húgom aszszony mikor ötözött a' buffannyát
 előre kötötte. De a'mint látom fázik a lába ugorjunk
 majd meg-melegszik.

5°. *Deiopeja.* Mi vagyunk a' Pallás nevendék plántái
 A' Minerva Isten aszszonynak Nymfái
 Az Apolló kedves szerelmes Musái
 Az oskola ki nyilt szép piros rósái
 A' mi leg-főbb tzélunk az hogy a' számunkat
 Szaporítsuk, 's fogyni ne hagyuk magunkat

Félbe ne szakassuk szép virágzásunkat
 Folytassuk tovább is tanítatásunkat
 Mellyre nézve ha van cbbe a' szobába
 Ollyan fiu vagy lyány a' ki már magában
 Járkálni tud ; adják fel az oskolába
 Hogy ithon köszvényes ne legyen a' lába
 A' mely dologra hogy jobban rá léphessünk
 És instantziánkért ki ne nevetessünk
 Ollyan útat módot tsinállyunk s' keressünk
 A' melly által erre mindent rá vehessünk
 Kezd el azért Clio folytasd beszédedet
 Indítsd a' szóllásra szaporán nyelvedet
 Beszéld el mi bántya szerelmes szívedet
 Miért hajtod ollyan búnak a' fejedet.
Larvatus. Azon búsúl hogy a' mészáros kuttyája egy szál
 gyertyát el nyelt igyál ki a' s bül

6°. *Clio.* Egy szükséges dolog a' kis gyermekeket
 Mihelyt a' szóllásra indítyák nyelveket
 Olly módon nevelni hogy gycngé eszket
 A' Tudományokra adják s' értelmeket
 Ahoz képest mindjárt Scholába járatni
 A' jó tanítókkal híven taníttatni
 Kegyességre 's a' jó erköltsre szoktatni
 Mihelyt valami kis eszket láthatni

Larvatus. Nem szoktatni hanem szoptatni

Clio. Igaz hogy sok jó szülék élnek olly órában

Hogy nem jártathattyák fiokat scholában
 De ha nem volnának restek e' munkában
 Lehetne meg tettzik a' mint e' példában

Larvatus. Mi tettzik a' désába hiszen nem üthettz ki a'
 nyers fába¹

Clio. Vala egy Saturnus Király régenében

A' ki hogy fiai királyi székében

Ne üllyenek mindjárt éltek kezdetében

El nyelte éhel holt gyomra üregében

Melly dolognak midőn kedves felesége

Mind halálíg volna dühös ellensége

Hogy már egy fiának lehetne mentsége

Mire viszi ötét gondos eszesége

Tudnillik a' midőn Jupitert el szülte

E szülött magzattyát annyira bctszülte

Hogy addig nem vala se nyugta se ülte

Mig kedves szülöttét szemlélte körülte

Hanem mig az Ura járta az országot

Visgálta szemlélte a' széles világot

Hogy már meg tarthassa ezt a' kis virágot

Addig othon tsinált illyen tsalárdságot

Larvatus. Boszorkányságot

Clio. Hogy egy darab követ szépen be polázott

A' mint tsak lehetett gyoltsal fel ruházott

Kendővel kötővel ingel ki tzifrázott

Pántlikával 's mással ki tarka barkázott

S' a' midőn az Ura haza jött úttyából

Viszsa tért sokáig tartó futásából

Mivel még fel nem költ a' gyermek ágyából

Ezt vetette néki enni haragjából

¹ E sor eredetileg így hangzott: Mi tettzik a' gatyában hiszen
 nints neked gatyád.

- Azomban a' fiút más felé iktatta
 Az óriásokkal erdőben tartotta
 Kikkel a' dobokat mindég ropogtatta
 Mikor a' kis gyermek az annyát siratta
 Azért hogy Saturnus a gyermek sirását
 Meg halván más felé a' gondolkozását
 Ne venné, s' ekképen annak maradását
 Ki tsinálná 's látná élte ragyogását
 E bádjaztya az én szomorú szívemet
 Ez epeszi búval mind a' két szememet
 Ki ne szánna azért most méltán engemet
 Ki ne halgatná meg gyászos beszédemet
Larvatus. Be nagy panaszod van tám fejrhez [így] mehetnél¹
 7^a *Calliope.* Már én tudom hová tzéloznak szavaid
 Mit akarnak szólni gyenge ajakaid
 Mi dolgon hánykódnak gondolkozásaid
 Mitsoda árbotz fát mozgatnak vállaid.
 Tzélozás van a' te sima beszédedbe
 Más dolog nem a' mit beszélsz van eszedbe
 De igen frissen foly a' pulsus testedbe
 Midőn illy dolog van igyekezetedbe
 Tudnillik Saturnus neked időt tészén
 A' melly minden dolgot megemészt egészen
 E lesz hát értelme mesédnek egészen
 Ha talám beszédem unalmas nem lészén
Larvatus. Tsak az ebet el ne ereszd a' lántzáról deakúl
 el-ne f... d magad
 8^a *Mnemosine.* Mond el galambom mond mit akarsz mondani
 Szólly ha szerettz engem és akarsz szóllani
Larvatus. Oh édes galambom tapogasd meg a' tzombom
 jobb ám ez a' nyúl husnál, majd én is viszsza adom a kőttsönt.
 Dulcius est melle pectus tractare puellae
 Édesebb a méznél szép lyán tsetsit fogni
Zingara. Kődökin ?
 Derekalynak volna az jó piros Urfi
Larvatus. Igaz é a' hugám aszszony
Calliope. Már tsak el végezem a' mihez kezdettem
 Félbe nem szakasztom a' mit számra vettem
 Én a' példázathoz illy formán vetettem
 Ha a' Clio szavát helyesen értettem
Larvatus. Ne fély ne ha el akadsz majd én is segítlek ütni
Mnemosine. Igen jól kezdetted a' magyarázatot
 A'mellyre akárki ha reá halgatott
 Nem tehet ellene egy tsep kifogást is
 A' mi hát hátra van végezd el még azt is
Larvatus. Úgy úgy biztasd a' kutya-is jobban ugat ha huszittyák.
Calliope. A' Saturnus a' ki gyermekit meg-ette
 Kedves felesége mihelyt el-szülhette
 A' mostani idő a' veszett születte
 Melly szük volta mia eztet tselekedte
 Hogy az Oskolától sok szép gyermekeket
 Kik othon heverve töltik idejeket
 El-rekesztett, 's mint egy megette ezeket
 Hogy nem folytathatták lelki életeket
Larvatus. Ejnye be találtad szarva közt a' tőgyit
 Harapnád ki a' kis kutya tőki vőgit

¹ Eredetileg: Be nagy panaszod van tám nem ropog a t... d vagy fel akadt a' vized, vágass arany eret majd el indul.

Tudnak-is ám azok a' lelki élethez
 Mint a' vén¹ kotlós tyúk a' gatyá ülethez
 9^a *Euphrosine*. Mind igen igazak a' te beszédeid
 Nem tők észtl jöttek szép feleleteid
 Igen meszsze látók két szőke szemeid
Larvatus. Mint a' füles bagolynak a' melly éjtzaka jár.
Euphrosine. Jó tsetset fogdosnak valaha kezeid
Larvatus. Azt azt már azt magam-is szeretném fogdosni kívált
 ha valami domború farú Lyán volna
Euphrosine. Mert a' szükség miá sok szegény atyáknak
 Úgy hasonlóképen sok jámbor anyáknak
 Nem volt abba modjok hogy tsak 10 petáknak
 Fülét fogták volna (nem hogy aranykáknak)
 A' mellyen fioknak egy pár tsizmátskára
 (Minthogy még tél-is volt) vagy egy sipkátskára
 Szert tehettek volna hogy így Oskalára
 Fel küldhették volna a' magok javára.
 De már ez a' kérdés hogy kell orvosolni
 Ezt a' fogyatkozást, 's hogy kell ki gondolni
 Azt a' módot ; (valymi illő meg-fontolni
 Mivel ebből igen nehéz kigázolni)
 Hogy miként járjanak el sok fiak scholába
 Az időnek ilyen szörnyű szűk voltába
 A' midőn sem padon sem a' kamarába
 Nintsen mit vetniek az éh tarisznyába
Larvatus. Nyallya a' talpát mint a' medve télben nem éhezikmeg.
 10^a *Climene*. Igen jó az öreg mindenkor a' háznál
Larvatus. Ha egy tsepp esze sints is
Climene. Leg alább többet ér egy akasztott váznál
 Bizzuk azért eztet az öreg apóstra
 Mint már az illetén bajba járatosra
Larvatus. Hol van kend öreg Apó égetni viszik kendet
Climene. No öreg Apótskám mit vethet a' fontra
 11^a *Pater*. Ne bizzátok már azt ilyen aggott tsontra
 Ti még Ifjak vagytok frissen foly véretek
 Én már az illyekről szólni se szeretek
Larvatus. A' vén ketske-is meg-nyallya a' sót
Climene. De mi mint apánktól tsak kelmedtől várunk
 Feleletet, tudjuk benne nem lesz kárunk
Pater. No majd meg mutatom a' magam fiain
 Az eb ágyából lett hunder gaz fattyain.
 Igaz a' Saturnus okos felesége
 A' kinek igen nagy vala eszessége
 Egy kis útát nékünk már ebbe mutatott
 A' melly által a' ki akart tanulhatott
 De nékünk tsak ugyan egy kitsit más képen
 Kell a' gyermekünket meg-tartani épen
 Az az hogy a' lelki éltek meg-maradjon
 A' szűk idő miá melly most rajtunk vagyon
 Vessünk mi is követ e' sovány időnek
 Miként Saturnusné a' meg őszült főnek
 Az az fel se vegyük az idő szűk voltát
 Hanem gondollyuk meg az Isten jóvoltát
 A' verebeket is a' ki úgy táplállya
 Hogy azt a' természet bámúlva tsudállya
 A' midőn azok sem szántanak sem vetnek
 Még is az Istentől meg elégítettnek

¹ E szó helyén előbb *rosz* állottt.

Bízzuk azért mi-is Istenre magunkat
 Fiainkat 's minden némű jószágunkat
 Zörgessünk a' jókért néki könyörgéssel
 Keressük szent színét szívbeli kéréssel
 Így el jártathattjuk kedves magzatinkat
 Az Oskolába, mint legjobb jószáginkat.
 No édes fiaim álljatok már elől
 Egyitek jobb kezem másitok bal felől
 Ha már fel-köttetek mindjárt meg-mosdjatok
 Meg-fésülködjetek s' úgy imádkozzatok
Larvatus. Be szent az öreg a' boros kantsó mellett
 Addig addig nyögött, egy egeret ellet
 12^a *Filii* 1. Meg-is fésülködtünk már meg-is mosdottunk
 Már Miatyánkot-is az elébb mondottunk
Pater. Mennyetek fiaim hát már Oskolába
 Ne[sz]tek egy kis kenyér az éh tarisznyába
 13^a *Filii* 2. Hogy mennyünk el- mikor meg-fázik a lábunk
 Se szűrünk se tsizmánk se pedig nadrágunk
Larvatus. Epen ma vette el két lónak a' szarvát a' hideg
Pater. Tavasz van már mezitlább-is el-mehettek
 De nekem biz itthon nem-is korhelykedtek
Filii 1. Istenem hogy mennyünk mezitt lábba a' sárba
 Hiszem majd rá érünk még az egész nyárba
Larvatus. Majd el-visz a' szolgáló a' puttonba hogy a' lábatok
 meg ne sárosodjék.
Pater. Nem kutya születtk nekem most mennyetek
 A' mint parantsolom úgy tselekedjete
Filii 2. Jajj jajj Apám Uram itthon hadd maradjunk
 Mert ki tsúfolnak hogy illy rongyosok vagyunk
Pater. Nem kurvazanyátok, ott egy mást gúnyolni
 Nem szabad annyival inkább meg tsúfolni
 Azért van a' Mester hogy azt ne engedje
 Hanem az ollyakat meg-verje meg-fedje
Filii 1. Bizony de minket-is ha panaszra megyünk
 Kegyetlenül meg-vér; ugyan hát mit tegyünk
Larvatus. Hazudtok üssön meg a' kő benneteket
 Ki tsábitott immár ezzel el-titeket
 Ne higye kend apó hazud a' ki mondja
 Matska lába közzül szabadúlt bolondja
 A' jég hátán soha ollyan ember nem kell
 Mint a' mi Mesterünk úgy hidje kend ezt el
 kivált mikor alszik
Pater. Nem kurvazanyátok ha jók lesztek nem bánt
 Ha meg-vér-is árkot hátatokon nem szánt
 Hozd elő szolgáló a' puttont tedd bele
 Őket. 's oskolába egybe lódully vele
 Puttonba mennyetek szaporán hunderek
 Mert a' nadrág szíjjal egybe rátok verek.

Valedictio.

Meg engedjete már ha vétettünk
 Ellenetek ha mit tettünk
 Köszönnyük mi-is szívességeteket
 Isten szeressen titeket
 Minden jóval e' Világi éltetekbe
 Végre vigyen a' Mennyekbe.

Finis.

III.

Lusus ad alliciendos Musas futuros.

Praecursor.

Ellyetek egyenként sok időig az Urba fejenként
Légyen az Úr veletek tartsa kezén fejetek

* * *

Én vagyok a' Músák hír mondó követtyek
A' kiknek általam ez az izenettyek
Hogy mindjárt meg-fognak jelenni nálatok
Nem vonogattyátok ha tóllök vállatok
Kérnek hát előre általam titeket
Vegyétek kedvesen az ő személyeket
Én pedig maradok hűséges szolgátok
Vigyázzon tovább is az Úr ti reátok.

* * *

in itinere

Larvatus.

Az én kintsem arany töke
Szebb a' barna mint a szőke
A szókétől veszek vámot
A barnára tartok számot
De én tellyes életemben
Nem háltam barna személlyel.

O. mihi praeteritos referat si Jupiter annos
Meg-érem még azt az időt
Könnyű kapni só töröt
Hajja tzitza kukoritza édes lelkem Katitza
Dinom dánom káka tő koró billentyűje¹
Az orrodnak kis Katinál vagyon a' kesztyűje
Esurio mendikas ha meg szorul tormát ás
Ampulla tsets amuletum kulats hopp hopp

in Domo.

Akaka bakaka trüts komám aszszony
Ik vok mox stindirindi konklajo
Kis ház mellett nad ház,
benne lakik ed kis Lán,
nem az a' piszkos, nem az a' motskos,
az szeretik én.
Soha se láttam szebb musikát mint a kulats kotyogás
Jó duda a' betegesnek a hortyogás
Teritted alám a' nyeged ha nincs majd leszsz meleged.
Majd el is felejtem húzd rá musikus hopp hopp..
Ide tekints nem oda nézd e Legényt kitsoda
Húgom aszszony talám Venussal határos
Olyan piros mint az új hús garajtzáros
Hogy hamarébb eszre nem vettem be káros
Ha hármas a' tántz úgy jó a' tsók ha páros

Pro salute.

O! sempiterne Bacche qui humanam societatem in bibendo constituisti, ad sis nobis propitius, ut quae capita hesterna computatione ad gravabantur hodierna leventur per pocula poculorum.

A' köpötzi pohár, a kröppöly vakaró
A' fogat piszkálni igen jó a' karó

¹ E dal dallama megjelent az Ethnographia 1913. 295. lapján.

Prosit.

Száz esztendő's kan verebnek hadrul a s . . . e
igyal belöle.

Introitus ad not. Belgrad etc.

Víg nótára musák indullyatok
Arra az időre jutottatok
Mellybe tábort járhattok
Sereget újjat verbuválhattok
Tegyünk próbát itten is
Seregünkel gyerünk el ezenn is
Ez Háznak lakosi tölletek pardont kérünk
Tudjuk meg is nyerjük mert ollyaknak esmérünk
Kikbe a' szeretet Hadnagy nagy nagy —

Dux.

Mi végre kívántunk bé jönni hozzátok
Nem kétlem jó szülék hogy már ne tudnátok
De még is hogy újra jobban meg tudjátok
Imé rövideden el-mondom, halljátok.
Kisded seregünket mi szaporítani
Egy két új másával akarjuk toldani
Kérünk azért hogy ha nem fogunk ártani
Ne tiltsátok közzénk fiatok állani
Jósi Pista Jankó parolát tsapjátok
Szűz markomba, osztán oskolát járjatok
A' suton az üstbe ne kandikályatok
Meg köszvényesedik itthon a' lábatok
Nints szebb dolog semmi mint az oskolába
Járni a' gyermeknek még gyenge korába
Mert osztán olly serény leszen e' munkába
Hogy még éjjel is azt tselkeszi álmába
Larv. A' Disznó is makkal álmodik.
Mater. Nézzed tsak te Leány a' kert ajtajából
Jönnék é a' fiuk már az oskolából
Ancill. A'mint hallom nekik épen most tsengetnek
Larv. Könnyen gyógyúl a' kit borral kenegetnek
Píped támadt, mutasd, le veszem én szépen.
Mater. Jaj te mit adjak hát a' fiamnak enni
Nem tudtál a' tűzhöz egy kis vizet tenni
Tudod hogy mihelyt jön azt mondja ehetnék
Nintsen pedig a' mit fogára vethetnék
Ancill. Míg készül valami vára kozzon ő is
Larv. Tubákolsz? van nekem pixisem kettő is
Puer. Bonam precor Matri Dominae vesperam
Édes anyám aszszony ehetném ihatnám
Mater. Igyál fiam ott van a' víz a' korsóba
Puer. Ugy de ehetném is sz . . . m az orsóba
Mér nem teszi kend le mikor haza jöttem
Déltől fogva ételt tudja kend nem ettem
Mater. Eb ágyábúl esett hát még ollyan rútat
Mondasz? mindjárt egybe ki adom az útat
Puer. Oh Istenem mikor én igen ehetném
Bárcsak egyszeribe a számba tehetném
Larv. Edd meg a' négy lábú halat a'melly ugat
Mater. Mindjárt fiam mindjárt, vára kozz egy kitsit
Anc. Agygyék az aszszonyom neki egy kis tsitsit
Puer. Né ugass ennéd meg a' matska takartat
Larv. Martad

- Mater.* Mindjárt az apád is hazajön majd eszel
Addig el készítem azután le fekszel
- Pater.* Feleségem egy kis lőrét be meg innám
- Puer.* Bonam precor Patri Domino vesperam
- Pater.* Sokáig ilyl fiam hozd el tsak a kantsót
- Mater.* Hallottad é fiam apád mit parantsót?
- Puer.* Fogja Apám Uram köppentsen kend bele
Azután hadd hozza ez a dajna tele
- Pater.* Hát egy kis ételed van é feleségem
Hadd eszem az után alvás leszsz a' végem
- Mater.* Már tálalom, hogy ez a' hunder gyerek is
Ne nyifogjon ; alig várhattam eddig is
- Mendicus.* Szerentsés jó napot kívánom kigyelmeteknek, a' mivel az Ūr Isten meg áldotta Kigyelmeteket segítse meg kigyelmetek a' szegény világtalant a' ki sem eget sem földet nem tapogat. Istentől veszik kigyelmetek mind ezen a' világon mind a' másikon jutalmát.
- Músa 1.* Fogja meg kend öreg ezt a' fejár garast
- Mend.* Fizesse meg az Isten mind ezen a' világon, mind a' másikon, legyen el tett kintse meg terített asztala.
- Larv. 2.* Ugyan öreg apó hány az esztendeje
Nem mostani lehet mert turhos a' feje
- Mend.* Edd meg tsak azt, a' mit én eddig meg ettem
Pilátus matskája leszsz majd mellettem
- Larv. 2.* El hiszem, de még is kend lenne a' kannya
1. Majd le esik kennek kintsem a' buffannya
- Puer.* Már bizony jól laktam de majd is tanúlok
Azután a' meleg ágyba le vonúlok
In necessarium malum te szolgáló
- Larv.* Kösse be a s . . . d j . . á t a' pók háló.
- Puer.* Da huc meum librum, elébb hova tetted
Az asztalt szuszogva mikor terítetted ?
Hic est hic est itt van hadd kereseim tsak meg
A' letzkémet, no te liber most tsak bak meg
Ancilla roszz villa, hagena nyakba kötő orvosság, ájtova
víz innom bor
- Laudatrix.* Sok kén ilyen derék szorgalmatos gyerek
Mellybe illyet találly ritka az a' berek
- Musa 2.* Mind illyen az a' ki a' mi sergünkbe
Be áll mert azt tartjuk mi a' mi keblünkbe
- Laudatrix.* Ha tudnám hogy az én fiam illyen lenne
Nem nyugodnám míg a' Scholába nem menne
- Caminarius foris.* Hej guzlina tsi matze komenz matatz.
in Domo. Hát én mi meg vagyom nízik ken szemembe
Minek van ez a' vas az enyim kezembe
Lábtom meg támasztom meg vakarom fejit
Tsinosan meg seprem odalát tetejit
Mindjárt olyan bölts leszsz olyan szorgalmatos
Nem leszsz makats-mérges, nem leszsz akaratos¹
- Larv.* Vakarnád meg a' ló s . . . t az orrodal
Tüzes nyárs dámázzon a' kormos faroddal
- Cam. elat*
- Puer.* Már tudom a' letzkém, el megyek tsutsúlni.
Majd reggel még jobban meg fogom tanúlni ;
De aszszony anyámtól még egyet instálok
Tudniillik, ha méllyen aludni találók
Kóttson fel a' kakas második szavára
Hogy Jósinak bot ne szállyon a' hátára

¹ Eredetileg: Nem leszsz mint úkeme olyan akaratos.

- Mater.* Jó lesz édes fiam, fel fogunk költeni
Ha el nem talállyuk alva felejteni
- Puev.* Nojszen tsak engemet ötkor köttsenek fel
Tudom a' Precesről úgy nem maradok el
- Laud.* Tsak ritkán láttam még ilyen jó gyereket
Ez úgy tartom szopott vénusi tsetseket
Hogy ilyen nagy kedve van az Oskolához
- Larv.* A' borjú örömet fut maga annyához
- Mnemosine.* A' kiket én tartok két gyenge tetsemen
'S nevelek ama szép zöld Pimpla Hegyemen
Azok nem felejtnek soha el engemet
Mindenben keresik énnékem kedvemet
- Larv.* Szeretnék kedvedbe én is babám lenni
Veled egy tál túrós derejéből enni
Kukurikó, kukorikó, etc.
- Puev.* Édes anyám aszszony hallok a' kakas szót
Köttse fel, hadd gyújtson gyertyát a' szolgálot
Hadd ötözzem én fel 's mennyek oskolába
Nem szeretnék botot kapni bolondjába
- Pater.* Ej fiam a' kakas most elő álomra
Szóllott, még van időnk a' nyugalomra
Majd fel kötelek én téged öt óraker
Ha akkor kelsz is fel fel mehetsz még jókor
- Mnemosine.* Ha én nevelhetném sok aszszony magzattyát
Édesdeden enné mindenki falattyát
- Larv.* Nyalom az ajakad le folyó harmattyát
Én is meg tudnám már az ollyat betsülni
A' ki sírás nélkül az ölbe tud ülni
- Vigil.* Ötöt ütött már az óra
Gazda hallgass ezen szóra
Két óra múlva hajnallik
Már én többet nem talpallik
- Larv.* Nem ellett még borjút ez a szürke nyeged¹
Jó szerentséd hogy új-helybe nem vót veled
- Puev.* Jaj már a' Bakter is kiált öt órára
Majd oskolába nem érek akkorára
Mikorra precesre fongak énekelni
Istenem mit fogok már én majd mívelni
- Pater.* Oh fiam ne búsúly még addig kétszeris
El érsz könnyen, alszik még most a' Mesteris
Gyújtsd meg te szolgáló a' gyertyát szaporán
Hadd kellyen fel Jósi 's mehessen fel korán
- Puev.* Adjál vizet Ersza hadd mosdjam meg szépen
Hogy piszok ne lássék ezen a' szép képen
Én fel köttem én ágyambúl mint én testi koporsómból
nem a' nagyszemű Jupiternek nevében
Édes anyám aszszony már egy kis kenyeret
Adjon tarisznyámba ha engemet szeret
De még valamit is adasson melléje
- Mater.* Jó leszsz egy kis vajat tétetek beléje
Eredj te szolgáló hozz egy kanál vajat
De a' deubenbe ne hullassad a' haját
- Ancill.* Itt van már a' vaj is, meg éred é vele
- Puev.* Add hamar hadd tesztem tarisznyámba bele.
- Musa 3.* Mind ilyen az a' ki mi közinkbe be áll
Ha a' szülék esze kárt benne nem tsináll
Ne féllyetek tehát idadni magzattok
Ha van, de ha nintsen úgy meg botsássatok

¹ E szó helyén eredetileg *köpenyeg* állott.

Concl. ad Már Belgrád etc.

Meg nyertük mit akartunk
 És már attól sem tartunk
 Hogyha valamit vétettünk
 Mellyel ártalomra lettünk
 Meg engedtek.

[Sárospataki főiskolai énekkari kótatár 1787—1792-ből. 426—433. lap.]

HARSÁNYI ISTVÁN.

ORMÓS LÁSZLÓ ÖNÉLETRAJZA.

Csicseri Ormós László (1814—1844), az Athenaeum körének egyik fiatalon elhunyt költője, különösen Sárospataknak a harminczas években élénk irodalmi életében játszott nagy szerepet.¹ Ő szerkesztette a Parthenont, melyben Erdélyi János első munkája, a *Derse cz.* költői elbeszélés is megjelent; Szemere Bertalan után pedig 1833-ban personalisa volt a Nándori táblának² s ő szerezhetette azokat a distichonokat, mikkel az ifjúság Szemere Bertalan érdemeit akarta megörökíteni.³ Tagja volt a *Nyelvmívi Társaságnak* is.⁴ Már ez időben összeköttetésben állt Bajzával⁵ és fölkereste levelével Kölcseyt is.⁶ Ügyvédi vizsgáját 1838 szeptemberében kitűnő eredménnyel tette le⁷ és csakhamar feltűnt költeményeivel Patak-nál távolibb körökben is. Így ismerhette meg Ormós Zsigmond, távoli rokona, a ki ez időben egy kiadandó regényéhez előfizetőket gyűjtván, levélben őt is megkérte ilyenek szerzésére. Ormós László válasza azért érdekes, mert a költő önéletrajzát közli benne; ezért közöljük egész terjedelmében. Bevezetésül még csak arra a kegyeletre utalunk, melylyel fiatalon elhunyt költőtársa iránt Tompa Mihály, Kerényi Frigyes és Berecz Károly is viseltetett.⁸ Költészetének méltatása e helyen nem feladatunk.

Az önéletrajzot is tartalmazó levél a Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeum-Társ. tulajdona.

Sárospatak. 20^k Május. 1840.

Kedves Sigmondom,

Folyó holnap' 10^{kén} költ, 's hozzám intézett atyafiságos leveled, szokatlan örömmel, ritkán élvezhető kedves érzéssel lepett meg. Egy új bizonyosságát látám e' levelben feltűnve az emberi természet indulatai' legnemesbikének, a' szeretetnek, 's ezzel közvetlen kapcsolatban álló bizodalomnak, — melly minden anyagi érdek,

¹ Rövid életrajzát l. Szinnyei, Magyar Irók, 9: 1381—1382. h.

² Sárospataki Füzetek (szerk Horváth Cyrill) II: 222. l.

³ Közölve Sp. Füz. II: 223. l.

⁴ Nagy Sándor, Tompa isk. pályája. IK. 1908. 298. l.

⁵ L. Bajza összes művei (Badics) VI. 473. l.

⁶ Kölcsey munkái (Angyal) X. k.

⁷ IK. 1901. 208. l.

⁸ L. Váczy, Tompa Mihály életrajza. 44. l.

minden érintkezés, 's legtöbbször személyes ismeretség nélkül is kifejti önható munkássága által szellemvilági viszonyait, kimagyarázhatlan titkos vonsszalom' erejével egybe-hozza távolbul is a' rokon lelkeket, — 's az élet' legfőbb boldogságának, vagy is azon benső öntudatnak, — hogy nemes szövődésű egyesülés által, az emberiségnek, mint egésznek általános böcsét neveltük, hatalmát nagyobbítottuk, körét szebbítettük, — teszen bennünket részeseivé. Őszinte nyilatkozásod, — melyet ama' szeretethű, amaz atyafiságos hang nálam kétszeresen érdemesít, — biztosíthatlak, nem ütközött hideg kebelbe. Mert szavaidra melegen dobogott szívem; és büszke, és elégült, és exaltált valék a' gondolat által, hogy benned nemcsak egy vérszerinti atyafit, nemcsak egy szívszerinti barátot, — de egyszersmind egy tudomány- 's művészetkedvelőt, egy bár kezdő de hivatásának már eddig is jeles bizonyságait nyújtott író, pályámnak egy munkatársat, — 's mi rám nézve szinte nem csekély gyönyör, ösrégi családunk hajdani fényének felderítésében, a' legdíszesebb, s' legczélosabb úton, a' lelki műveltség' útján fáradozó ivadékokt ölelhetek. — Azért légy üdvöz tölem kedves rokon, és áldott a' küszdés' ösvényének kezdetén! — Sok baj, sok kedvetlenség várakozik reád, fáradozásaid' jutalmai mellett. Tövis nélkül nem kerekedik koszorú. De te maradj szilárd és álhatatos; soha fél nem hevülve véredben, soha meg nem szűnve szorgalmadban. És én ezt nem hízélgésből mondom. Hízélgésből, még ez időig csak egyszer sem szóltam senkihez is. — Tőled a' tehetséget egy hozzá értő ember sem tagadhatja meg. — Azonban te se tagadd meg tenmagadtól az igyekezetet, — az elkezdett legszorosabb studiumot. — Álhatatosság és szorgalom, még akkor is, ha középszerű elmével párosúlt, nagy dolgokat vihet végbe; 's a' nagy szorgalom, már maga fél genie.

Felszólításod' következtében, bennem helyezett bizalmadat köszönve ígérem, — hogy új regényed' kijövetelének előfizetési úton leendő elősegítése, ha földieimnek 's ismerőseimnek részvételenségökön nem, az én szíves készségemen és iparomon bizonyosan nem fog mulni. — De véleményem szerint, nem lenne czéltalan dolog mindeneknek előtte, ha műveidből egy vagy két szakaszt, mutatóványúl, a' darab szellemének, inventióinak, s' nyelvének ismertetése végett az Athenaeumban, vagy akármely jobb hitelű lapban közlenél. — Illy mutatóványi közlések rendesen figyelmet szoktak ébreszteni, 's megteszik az olvasó publicumnál az első informatiót; minél fogva úgy kezdő, mint már koszorús vagy praescriptus íróra nézve egyiránt szükségesek és hasznosak.

*

Írád leveledben, hogy kívánnál bővebben értesülni születésem, állapotom, s' egyéb személyes viszonyaim felől. Kívánságodat őszintén teljesítem; — 's ha nálad bár mi részben is érdekes lehet, vedd ím életképem' rövid vázolatát.

Én 1814-ben September 15^{kén}, itt Sárospatakon születtem; 's e' szerint jelenleg életem 26^k évét töltöm. — Atyám, ugyancsak László, több nemes megye' táblabírája, Györgynek és Tolvaj Susánnának fija, Mihálynak és csepei Zoltán Erzsébetnek unokája, Berczelen Szabolcs megyében született, 's lakott mind addig, mig elsőbb hitvese ragyóczi Csoma Erzsébet (: kitől Erzsébet leánya, testvérem, most Bodrog-Keresztúrbán lakó táblabíró váradi Inczedy József hitvese származott :) — elhúnyván, másodszori házasságra lépett az én anyámmal szentgyörgyi Szentgyörgyi Susánnával, néhai sárospataki nagy híri 's tudományú philosophice professor Szentgyörgyi István', és ladányi Chontó Eszter' egyetlenegy, 's azon időben nem megvetendő vagyonú leányával, — egy régi, 's kivált hazánk' háborúsabb koraiban sok vitéz férfakkal díszlett főnemes magyar ház' utolsó sarjadékával; melly házassági összeköttetés után, lakását ide Sárospatakra, Anyám' jószágába vette által Berczelről. — Azonban atyám csak hamar, életének 44^k évében, 's így még a' legvirágzóbb férfikorban elhúnyt, — anyámat özvegyen, engemet (: ki eltemettetése után tizenöt héttel születtem :) még anyám' méhében árván, — a' házi 's gazdasági körületeket pedig sok bajban, és rendtelenségben hagyva. — Mind e' mellett anyám, ki maga is a' legnemesebb nevelés által szerencsésülve, elmebeli tehetségei, értelmi műveltsége, szívjósága, 's fedhetetlen pályája tekintetéből, ismerőinek körükben, mai napig mint az aszszonyi erények' ritka példánya tiszteltetik, — semmit el nem mulatott, semmi költséget és áldozatot nem kímélt, mivel csak lelki erőim' kifejlését, és testi és lelki kiképződésemet előmozdíthatá. E' végett az ismeretek' mezejébe tudós és derék tanítók által vezetettet be; a' szoros értelemben vett erkölcsi nevelés' munkáját pedig maga végzé körülem, — s' boldog önérzettel, hálás elismeréssel teszem bár ki előtt is azon vallást: hogy ha mi jóra és igazra áhítózás, ha mi emberiség lakik bennem, — ha mi fel fogást bírok az életről, 's ha mi eszmét az élet' céljáról, mind azt majd csaknem kizárólag e' bölcs és jó aszszonynak, ez érdemes anyának köszönöm.

Tanulópályámat, s' ezen mind gymnasialis, mind academicus futásomat a' sárospataki főiskolában végeztem, — melly iskolának megtámadott ügye mellett, nem régen a' Társalkodó lapjain, amaz általad is olvastathatott »Szózatot« emelém. — Nem átalom előtted, mint irántam annyi részvétet mutató atyafi és barát előtt híven elmondani, miképen tizenhárom iskolaéveim alatt, és így az ABC-től kezdve a' politikáig 's honi törvényig, nyolczvan, száz, 's néha több iskolatársaim között is mindig első valék a' kitetszésben; miért is mind az igazgató előljároság, mind a' tanítókar, ritka figyelmet 's becsülő megkülönböztetést éreztetett velem; — mit árva s elhagyatott létemre, senki pártfogása vagy recommendatioja által nem, — egyedül csak öntörekedésem, 's erkölcsöm által érdekelheték. — Egy gyermek lévén, anyám soha sem akart magától

meszsze bocsátani; 's így még a' német nyelvet is csak háznál tanulám meg. — 1830-ig alig vala kezemben olvasás végett magyar könyv, — de annyival több időt tölték el a' görög és deák classicusok' forgatásában; 's bár ki mint gondolkodjék, — én egész életemen keresztül hálás lekötelezettséget érezendek magamban a' gondviselés iránt, hogy olly időszakban engedé gyermekségemet, 's gyöngébb ifjúságomat eltöltenem, mellyben még az iskolák is több gondot fordítának a' hajdankori mívelt nemzetek' literatúráira, — 's a' régi classicusok studiuma, nem tekinteték a' többség által úgy, mint már csak egy tízed után ma is, vagy felesleges tanulmányoknak, vagy éppen pedantériának. — 1831^{ben} kezdék legelőször magyarul írogatni, — s első művem egy prosában írt rege volt, — mellyet (: most már későn bánva :) az 1832^{ki} Felső-Magyar-Országi Minerva 1-⁶ kötetében közöltem. Ezt követé több verszet, 's apróság. — 1832^{ben} a' Sárospataki főiskola ifjai között egy kis társaság keletkezett, melly valamint szemléletileg, úgy gyakorlatilag a' nemzeti nyelvben, és annak literatúrájában való előmenetelt tűzé ki munkacéljául. — Ezen társaságnak én is tagja, 's utóbb titoknoka valék. Ennek körében adám magamat nagyobb szorgalommal költészeti és aetheticai tanulmányokra. 'S bár 1833-ban bevégzém is a' hazai törvényből adott examennel iskolai futásomat (: minthogy patvariát helyben választottam magamnak, egy mívelt, tudós, 's nagy hírű prokátor — Tóth Pápay Sigmond — oldala mellett :), — a' társaságot nem hagyám el egészen 1838-ig. 'S így lett, hogy ennek Zsebkönyvében az 1834-diki Parthenonban több darabjaim jelentek meg, — az 1837-diki kötetet pedig nagy részint magam írtam, — 's magam neve alatt szerkesztettem. — Az iskolából kikerülve, bár, — mint említém, 's mintegy két évig, a' törvény' gyakorlati megtanulásában is fáradoztam, — de célom nem vala nyilvános pályára, annyival inkább valamely hivatalba lépni, mit mások az én akkori elvonultságomnak 's cynicus természetemnek tulajdonítának, — enmagam pedig egyedül a' velem született 's nevelkedett függetlenség' és szabadság' szeretetéből, valamint a' Horácz által is annyira magasaltat privat élet' csöndes boldogságairai vágyakodásomból következtettem. Itthon éltém azért kedvem szerinti magányban négy évig, — melly idő alatt, iskolában szerzett ismereteimet több oldalúlag öregbítve, — 's 'számos derék honfival, ezek között pedig kitűnőleg Kölcseyvel és Szemere Pállal szorosabb viszonyt, ismeretséget és barátságot kötve, — de mindenek felett halhatatlan nagy mesteremnek prof. Nyíry Istvánnak mindennapi benső legmeghittebb társasága 's philosophiai és természettani magányos oktatásai által szerencsésülve, — e' négy évet nem csak elveszettnek nem mondhatom sőt inkább életem' legszebb, legsikerhezőbb szakának mind végig csak ezt fogom nevezhetni. — 1837-ben barátim 's jó akaróim unszolásainak tovább ellent nem állhatván, elhatároztam magamat, hogy privat körömből, a' nagy világba, a' negotiumok' világába is kilépjek, — 's

jövendőre valamely hivatali pályát is válaszszak; mellyért ugyanazon évben Pestre menék, hol az advocatialis Censurát csakhamar letettem, — 's erről egy *külnös* oklevelet kapva azonnal ismét penateseimhez tértem. — Azolta újra folyvást itthon vagyok mint ügyvéd, — és már most táblabíró, 's több familiák' fiskálisa; egyébként még mindig nőtelenül, — 's legfőbb örömemet abbanelve: hogy 68 éves tisztos öreg anyámnak, ki részint az atyám által hagyott terhek, részint az én költséges neveltetésem miatt hajdani vagyonosságából csaknem egészen kifordult, szolgálatjára, 's végpillanatiban ápolására lehetek. — Illy körülmények közt most az idő nagy részét hivatalos dolgaim veszik tőlem el. Üresebb óráimat pedig inkább physical és philosophiai, vagy históriai és politikai vizsgálatokra szentelem, mint költészetre és szépliteratúrára. — Ha akadályaim nem lesznek, egy már több év olta készülő, 's mintegy 60 ívre menő emlékiratomat szándékozom sajtó alá adni ily czímmel: »*Sárospatak, természeti, polgári, és tudományi tekintetben.*« — De ennyi most legyen elég magamról, 's viszonyaimról.

Többek elmondását más alkalomra tartom, most pedig öelve és csókolva maradok, szerető atyafi barátod

Ormós László.

U. I. Kiadandó regényed' címét, nagyon szeretném, ha megváltoztatnád. Az a' »Véres Boszú« cím, nem fog szülni kellemes, érzést, a' vértől már mostanában nagyon iszonyodni kezdő publicum gyomrában.

U. I. Ha nem tévedek, úgy hiszem, te Ormós Antalnak vagy unokája, — ki itt Zemplényben Agárdon lakott, — s' kinek szinte ott lakó özvegyét, — véleményem szerint — tisztelt nagy anyádat, kihez kivált annak előtte, itt Patakon több ízben vala szerencsénk házunknál, igen jól ismerem. — Az én nagy apámnak Györgynek is volt Agárdon ősi birtoka, de ez osztály szerint atyám idősb testvérenek Jánosnak jutott, — kinek íjja ugyancsak János (: a' debreczeni districtualis táblánál prokátor :), azt mai napig is bírja.

Közli: DR. GÁLOS REZSÓ.

LEVELEK DEGRÉ ALAJOSHOZ.

Degré Miklós dr., kúriai bíró, Degré Alajos fia, az atyja hagyatékában levő kéziratokat és leveleket irodalmi felhasználás czéljából szíves barátsággal rendelkezésemre bocsátotta. A hagyaték mind irodalom-, mind nemzeti történetünk szempontjából igen becses, mert magában foglalja Degré *Gyármunkás* cz. drámáját, az alább következő leveleket, Türr Istvánnak — mint ő maga nevezi magát: Kóbor Pistának — önéletrajzserű, 16 oktáv levélpapírra terjedő visszaemlékezését (eredetileg 20 levél volt, de a 7—10. számuk elvesztek) és

Zámbelly Lajosnak hét teljes ívre terjedő, Görgey Arthúrra vonatkozó, németül írt megjegyzéseit.¹

Az itt közölt levelekből különösen Kemény Zsigmondé emelkedik ki, mert nemes egyéniségére élesen rávilágít.

1. Kemény Zsigmond levele Degréhez.

Pest 19-kén.

Édes barátom!

Emichkel beszéltem. Ő örömmel egyezkedik veled regény- és úti képekre.

Ha szives volnál akár holnap 10 óráig, akár holnapután bármikor a' boltjában vele találkozni, megkötheted az alkut.

Javaslanám, hogy ígérj egy két kötetes regényt, mely a' Jókayé után rögtön indíttassék a tárczában meg. És ígérj utiképeket három vagy négy tárczára valót havonként, a' míg uton leszel.²

Ő alkunni szokott: *ezt notabeneül.*

Ha megállapottatok az öszletben, kérj előlegezéseként tán 150 pengőt.

Véletlen haláloed esetében mi reméllem meg nem történik — mind a' 150 pengőt, mind pedig e' válolataidra történendő utóbbi előlegezéseket fedem én az *ő irányában*; szintúgy akkor is, ha véletlen (áthuzva) betegség miatt a' határozott időben nem tehetvén kötelezettségednek elegend, azért Emich mástól volna kénytelen regényt és tárczát venni. Ezt azért emlitem, mert Emich fősvény, ily aprólékos prücskökkel van teli,

barátod
Kemény.

(Cím magán a levélpapír be nem írt lapján: Degré Alajos urnak [3 koronautcza] Nro. 26. [v. 28.] Dátum sehol; az összehajtogatott levél alakja kis quart. Látszik rajta a pecsét nyoma is, melyet ujjával szárogatott meg az író. — A címlapon eső és penész nyoma.)

2. Arany János levele Degréhez.

Kedves Barátom!

Érdekes novellettáért, mely lapomban $\frac{3}{4}$ ívet foglal el, a tőlem kitelhető legnagyobb díjt, 30 frtot, köszönettel idezárva küldöm. Jól esett, hogy oly hamar siettél megfelelni felszólításomnak, ezentúl is elvárlak és szívesen fogadom műveidet.

Légy megüdvözölve forró csókkal ott a távolban!

Pest, márcz. 8. 1863.

igaz barátod
Arany J.

(E levél egy oktáv levélpapír első lapján van. A boríték hiányzik.)

¹ Türr I. visszaemlékezései 1857 márczius 26-ával Konstantinápolyból indulnak meg. — Zámbelly az ő kuszált német megjegyzéseit 1893 júl. 2-án küldte el D.-nek Tétényből Vácra. — Az utóbbi kiadásának kora még nem érkezett el.

² Degré A. 1856-ban indult külföldre.

3. Reményi Ede levele Degréhez.

Reményi Károly 28/10. 64.

ügyvéd

Pest, régi posta-utca 2. sz.

(Domborított nyomás.)

Kedves Lojzím.

Igazán sajnálom, hogy adott szavamat be nem válthatom. De a legjobb akarattal sem czirkalmazhatom ki időből azt a pár órát, melyeket kedves körötökben tölteni szándékoztam, és így meg vagyunk *lőve* — akarom mondani *lőve*.

Ezt akarám veled tudatni, és az a sajnos az egészben, hogy *ma* már az ilyenféle levél a harmadik, a melyekben mindig csak azt kell írnom, hogy bizon barátom *A.B.C.* — kikoptam az időből — és így *aus* mit der multság — neked pedig azt írom, hogy barátom *D.* alias Lojzókám — *nem* jöhettek, és annak 999 *okája* van. 1mo mert *lehetetlen 2-szor* — no a többire nincs szükség *megelégszel* te már az első fontos *okval* is, és így nem marad más hátra, mint — minekutánna az *hegedős* nem mehet *az poétához* — jöjjön az poeta az *hegedőshöz* és rándulj le *Vaaczró Pöstre* az én szívemnek legnagyobb *gyenyeresigire*. Ezt tedd meg és ölelni fog barátod Reményi Ede.

Csókolom a piczikét és kezeit (törölve) kedves nőd kezeit meg kedves anyósodét.

(Kis oktáv levélpapíron. Boríték hiányzik.)

4. Gyulai Pál Degré Alajoshoz.

Pest, decz. 20. 862.

Kedves barátom!

Köszönjük mind az alapítványt, mind a novellát, amazt a pénztárnok kezébe juttattam, a hivatalos jelentés decz. hónapról szolgáljon nyugtatványul, emezt pedig a jövő héten szedésbe adom és kérek, hogy a »Részvét könyve« jövő évi folyamára is terjeszd ki részvétedet s küldj ennél háromszorta hosszabbat is. A jövő évi folyam már junius felé vagy legfeljebb júliusban sajtó alá megy, hogy szeptemberre vagy az októberi vásárra megjelenhessék s így karácsonyi és újévi ajándokul szolgálhasson. Még egyszer kérek igyekezzél addig valami hosszabb novellát írni.

A jelen évi folyamban nagyobb művek a következő íróktól fognak megjelenni: Jókai-, Eötvös-, Pálfi-, Bérczy-, Arany-, Szász-, Szigligeti-, Jósikától és tőled. A tiszteletdíjra nézve a könyv kijöttekor szíveskedjél rendelkezni, ird meg, hogy hová küldjem. Egyébiránt, ha úgy tetszik, alapítványod kamatait fizetem ki velük, (törölve, fölül: vele) néhány évre.

Nőd kezeit csókolva maradtam

barátod

Gyulai Pál.

(Sándor utca 17. sz.)

(Kis oktáv levélpapíros első oldalán igen apró betűkkel. A boríték hiányzik.)

5. *Tóth Kálmánné, Majthényi Flóra levele Degréhez.*

Tisztelt barátom!

Kálmánt holnap születés napjára legkellemesebben vélem meglephetni, ha néhányat legjobb barátai közül egy kis barátságos theára megkérek. Azért szabadjon reménylenem, hogy e körből ön sem fog hiányzani.
Pest Márcz. 29-én.

szives üdvözlettel
Flóra.

(Oktáv levélpapíros első lapján. — A levél összehajtogatva, hátán a következő cím: T. cz. D. A. úrnak Pesten.)

6. *Bulyovszky Lilla színművésznő levele Degré A-hoz.*

Tisztelt Degré Úr!

Igen szerencsétlen vagyok, miolta sejtem a történetedeket. Titokban írom e sorokat.

Mindenre kérem önt vigye ki, hogy bár a legvégső ponton is barátságos kiegyenlítés vessen véget a dolognak. Nem ismerem gyávanak férjemet s nem is akarnám, hogy annak lássék, de mily keserves vége lenne az ügynek mindkét esetben; férjem sebe rossz esetben szerencsétlenné tehet egy családot, ha pedig ő ad, ez pályámra hozhatna kimagadhatatlan rossz következményeket, örökös gyűlölséget.

Egyedüli megnyugvásomat és reményemet ön barátságától és higgadt belátásától várom; az esetre, ha megnyugtató sorait várhatnám, kérem azt úgy intézni, hogy férjem, vagy más kezeibe ne kerüljön, például estve a páholyba.

Sőt talán legjobb lenne, ha ön személyesen felfáradna.

Okt. 7. 855. Tisztelője
Bulyovszky Lilla.

(Oktáv levélpapíron; háromrétbe hajtott hátlapján a következő cím: T. cz. D. A. úrnak Helyben.)

Közli: PITROFF PÁL.

KÖLCSEY FERENCZ ISMERETLEN AKADÉMIAI DOLGOZATAI.

(Má-odik közlemény.)

A' gyermekek is különféleképen mulatnak. Azonban Tarczal megjön Sárdal; hírt hozván hogy oroszok gyülekeznek a' magyarok ellen Susdalban. Másnap halászat. Árpád az Orosz felől tanácskozik. Ogmánd jön. A' bolgár tábort négy napi távolban mondja lenni, 's hogy a' Bolgárok várják Lebedet 's a' Bessenyoieket. Készület. Áldozat. Estve Árpád engedelmeiből tárogató:

— — — — tárogató szava szívrehatólag
Itt, megered, 's hol az érzeteket zendíti, hol édes,
Álmodozásba merít. Ott csöndes hangu furuglyás
Andalog, elméjét jártatván kedvese képén.
Más kobzon játszik, más timbora hurjain őrlő
Tévedésekkel kikeletnek pöngeti bájját. 320. 1.

Almos éneket parancsol Atádnak. Ez búcsut énekel az elhagyott földnek.

X. Könyv. Bolgár készület. Horgán' vezére Kuvrat siettet harczot Lebed nélkül. Dorongó ellentmond. Kuvrat tanácsa győz. Árpád népét négy osztályba rendeli. Csörsz az elősereggel egy Bolgárt elfog 's Árpádhoz küld. Az hírt mond a' bolgár hadról. Árpád e' szerént intézi a' hadat. Uszubu Kuvratra akad. Kuvrat Veleket megnyomja, de később elesik. Horgán jön. Huba megöli. Győzelem. Árpád Horgánnak halotti tisztiséget ad. Nyugvás. Murom (a bolgár fejedeleonné laka) megvéteket. Zsák-mány. Drongó elesik. Horka Drongót megöli, öldököl; Etét, ki szerelme kínjaiban halni akart, a' holttak közül kivonja; anyjától és Kuldinától kér segédet. Ete eped a' forrásnál sebeiben.

Hány, ki haláltul fél, 's panaszokkal telve sovárog,
Hosszabb élet után? hívom én, és elkerül engem,
Horka miért jöttél, hogy megtarts? láttam, örömmel
Vesztem elejbe megyek, 's nem mostan utálok az éltet,
Nem mostan! Kuldína mivel rég verte föl elmém.
E' bús testi hüvelyt leteszem, 's elköltözöm innen;
Könnyebb ez, mint szüntelenül harczolni magamban,
Most, Ete, légy bátor, kezdettél halni; egészen
Végezd el, Kuldináért szép halni Etének. 335—336. 1.

Feltépi sebeit. Kuldína 's Horka kihallgatták; szerelme világos és megvigasztaltatik a' lány' anyja által. Susdaltól tova a' hét magyar öszvesereglik. Árpád szoll helybenhagyást a' tettekért; inti őket Pannonia felé menni.

Igy szállván ada jelt Lélnék. Lél kúrtye hasítá
A' levegőt. Topog a' csödrök sokasága: nyerítnek
A' paripák. Főlemelte Berend a' nemzeti zászlót
És vidon induinak. 338. 1.

Susdali ostrom; a' város megadja magát kegyelemre. Árpád enged. Áldomás Susdalban. Árpád tíz nap mulva megy. Lebed jön, de Horgán' estét halván, megáll 's Lebed országot fundálja. Bogor, Lebed, Metigán (Bessnyó fejedelem) tanácsot forralnak 's ingerlik a' kunokat is. Árpád megy. Borisztán' bal partján Oleg, Kijó' fejedelme, 's a' Kunok haddal várják. Csata. Berend a' nemzeti zászlót elveszti. Bogár visszanyeri.

Bulcsu apja Bogár. Gyerek éveit hősi gyakorlás,
Terhemelés 's gyöngébb erejét gyarapítani korával
Foglalták 's mire fölserdült, és pölyhök az állán
Itt ott sárgultak: trufa volt birakozni bikával
Néki, 's kemény csontú szaruát kitekerni tövéből.
És ha futó paripát farkánál fogva kapott meg:
Az markába szakadt, és ő nem mozdula nyombul.
Körme között legerősb paizsok pattogtanak izre
És patkók; 's a' kópja nyelet két újja töré el.
Bulcsu apja Bogár ilyen volt. 346. 1.

Árpád győz. Békekövetek Olegtől 's a' Kunoktól. Oleg békét nyer. Kunok magyarral egyesülnek. Gyűlés. Berend ítélet alá vonatván, gyalázzal száműzetik. Bogár veszi a' zászlót. Berend szökevény magyarokat

szedvén föl, országot alkot. Oleg igyekszik Árpádot szép színnel tovább küldeni. Ez érti a' ravaszt. Kalauzokat 's napszámókat kíván, 's Lodomért szállja meg. A' lodoméri vezér hódol, Árpád kegyel fogadja. Menetel Halicsba; hasonló hódolás. Árpád katonákat 's napszámókat parancsol. Indulni akar, midőn egy szerencsétlen öreg magyar, Poszadnik orosz főúr' embere előáll.

— Torda Erdelből — panasolja, hogy hazájából Geló Blakh fejedelmtől száműzetett; Halicsban pedig Poszadniktól nyomorgattatik. Árpád igazat tesz. Tatúr meghal. Temetés. Főpap lesz Divék. Lebed 's társai fornak 's a' görög császár' segédével akarnak Árpádra rantani.

XI. Könyv. Áltjövétel a' Beszkédi tetőken. Árpád szoll:

— — — Magyarok föltárva előttünk
 Mellyért izzadozunk, örökünk Pannonia síkja
 Hol sok szittya vitéz eldült, a' szent Haza. Széllyel
 Élnek ugyan Magyarok, de nem is, lappanganak ottan
 A' baromőrök közt 's szolgálnak döflős uraknak.
 Mint szeme' zápori közt vén Torda beszéltte Halicsnál
 És mások kiket indíték Csabakulcsbul az ország
 Nemzeteit kémlelni 's kapus kővárai fektét.
 'S már, hallom, feledik vendégért nemzeti nyelvünk.
 Így legyen ez mindég? Magyar ottan szolgál maradjon?
 Szolga Oláh, Marahán és Bolgár kőcznak alatta? —
 Jertek alá, folytassuk utunk: vet véget Etelvár
 Birtoka munkánknak. — Te dücső fejedelme az égi
 Fényeknek, szíveink a' véres harcokon éleszd.

Áldomás Beszkéden. Krobotok hódolnak. Árpád őket népével egyesíti. Indulás délre Ungban. Ung ostromoltatik. Laborcz, Zalán' várnagya szökik. Uszubu elfogatván felakasztatja. Ung megnyílik. Árpádtól kegyelem. Ete gondban van, mert Tuhutum vőjének Galemért jelelte ki. Horka kikél Ete mellett. Tuhutum tétováz. Kuldína bánkodik. Indulás Zalán ellen, ki a' magyarokat előbb büszkén fenyegeti, majd Sajóig oda engedi a' földet. Árpád terjed tovább, tovább. Zalán harczot izen. Ütközet. Zalán fut Nándorba. Nándori vezér Simon ellen harcz. Győzelem. Simon által-szalad Iszteren. Zsákmányosztás. Árpád a' zsákmánybol magának semmit sem vesz. Körtvélytön gyűlés. Törvény.

— — — — Árpád' fejedelmi személye az első
 Hadban, békében. Nem téssen senkit elejbe,
 Mig maradéka leend, a' nemzet. Néki, hol inkább
 Tetszeni fog, részvéte legyen. Ki mit érdemel a' had
 Véremezején közülök, fekvőben nyerje jutalmát
 'S birtoka sérthetlen, míg tart ivadáka, ki hajlik
 Pártra, fejére halál. Ki magyart megtámad oroszva
 Vagy nyilvános erőszakkal, leszen élete vesztett.
 Az, ki mikor fejedelme körüljárattya hazánkban
 A' véres kardot, bujkál 's föl nem kel az ország
 Védelmére ki van nemesink közül irtva tövistül
 És szolgál rabul ő, 's minden fajzattya világig.
 A ki szökik harczrul: Ki legyen szollítva vitézeink
 Rendébül. Ki felestársot hoz nem magyar ágybul
 Szolga leend, valamint rablányt ágyába ki fektet. 378. 1.

Ete megtudja, mint szándékozik Tuhutum Kuldinával. Gelemérről bajt vív 's győz. Szabolcs elválasztja őket. Gelemér Szabolcsra megharagudván Uszubuhoz adá seregét.

— -- 's vitt véle vitézül

Míg Beszprémi gerely holtakhoz nem teszi őtet.

Tuhutum Etének ígéri a' leányt. Azonban Uszubu és Velek Marót' országát felkérni, Biharba indulnak. Ez büszkén felel. De megijesztetvén fut Nyírségbe. Tuhutum más felől megy Bellard felé, hol a' Bolgárt megveri. Bihart beveszi. Marót túszul adja leányát, ki Csepelbe küldetik 's Árpád Zsoltnak szánja hölgyül 's Marótot holtig birtokában hagyja. Erdél. Székely követek jönnek Tuhutumhoz, ki őket Árpádhoz küldi Zagyva mellé. Árpád izeen Tuhutumnak.

Irtsa ki a' Blákhót 's birodalmát tartsa sajátul. Tuhutum kémlelteti Erdélyt. Horka elől Etével. Gelóval ütköznek. Ete megöli. Blákhok hódolnak esküvessel Esklón. Tuhutum Etét fogadja vőjének. Tarczal várakat épít Bodrogtünél. Bors építi Borsodot. Tuhutum, Taks, Szabolcs táboroznak az orosz nép ellen. Almos meghal a' Zagyvai síkon, 's halála miatt nagy tor adatik. Huba küldetik Geramon túl a' Csehek ellen. Nyitrai vezér Czobor ellenáll 's meggyőzetik. Árpád seregét Etelvár felé vezeti, 's a' Duna' szigetén, melly Csepeltől a' fejedelmi fölövásztól veszen nevet, építéseket parancsol; más felől pedig túl a' Maroson Galád ellen sereget küld. Meggyőzetnek a' ráczok Zárd és Kadosa vezérsége alatt, 's hódolnak; midőn Czigla, a' szép rácz leány Zárdot szerelemre hevíti; 's ez házasságot forgatván eszében Kadocsa által megintetik; 's mindketten visszálkodásra hevülnek. Az alatt Lebed és Metigán Moldva' szélén megjelennek, 's várják Bogort ki tengeren jó, de hajós serege szélvészben elvész. Gyanítja a' veszélyt Metigán 's Lebedet visszatérésre inti, de ez nem engedvén, tőle elvál; és Bolgár Simon' részét választja. Metigán és Simon Lebedet megütik; e' harczban vesznek Metigán, Lebed és Leventa. Erdélyben Ete menyegzőjét üli. Éjjel ott terem Simon. Tuhutum lóra kap. Etére és Kuldinára üt az ellenség; Kuldinát rabolni akarja. Horka előrohan. Véres csata. Ete a' lyányragadót megöli. Győzelem. Reggel látszik a' nagy veszteség. Míg ezek Erdélyben történnek, Duna mellett Százhalomnál egybegyűjti Árpád a' Kunokat. Küld hadat Dráva felé. Az olasz Bonnachio ellen harcz. Baranya elfoglaltatik. Bonnachio hódol. Zágrábi fejedelem Zwonimir későn jön az olasz' segédére, 's kelepczébe csalotván, meggyőzetik 's hal. Ete és Bojta közt Árpád elosztja Baranyát. Árpád küldi Uszubút, Széchennel 's többekkel Beszprémre. Harcz. Gelemér elhull. Beszprém, Vasvár bevétetnek. Menetel Balaton felé. Tihany bevétetik fegyverrel. Uszubu nyeri Beszprémet.

XII. Könyv. Svetopulk a' Maratami fejedelem aggódik. Győrt erősíti; fiai harcra tüzei, 's kémet küld, kit Uszubu elfog 's felköttet. Árpád' kémei Kusid és Ogmund mindent megvisznek Árpádnak. Ez Rákoson táborba száll, 's népének mutatja Etelvárt; izeen Uszubunak, hogy a' Bakonyt vágja keresztül, 's várjon parancsot. Vadászat. Árpád e'közben kergetvén egy szarvast romra talál, 's a' romban remetére, ki az avarok

közül maradt keresztyén vala, 's Árpádnak a' keresztyénségről homályos intést ad. Hévíz nyár és aszály áll be 's az e' miatt panaszkodó sereget Árpád biztatással igyekszik lecsendesíteni. Indulás Svetopul'k hada ellen. Ütközet változó szerencsével, Uszubu Megyérnél egyik szemét elveszti. Árpád Svetopul'kot megveri, ez elszalad. Bregetionnál győz Svetopul'k egyik fija Mojimir, hol Verbölcs sebet kap. De azért a' magyarok' szerencséje nem hátráltatik; mert Bregetiont ostrom alá veszik; mitől Svetopul'k megijedvén elfut; 's Czoborhegyen remeteségre adván magát, többé nem láttatik. Az ostrom foly, és folytában Staroduk Bregetioni várnagy elesik. Bregetion megvétetik, Mojimir Árpád kezétől meghal, 's a' vert had hódol. Győr áll még, Dobrov és Uszubu ostromolják. Svendibál Svetopul'k másik fija erősen tartja magát; de népei Bregetion estét hallván, futnak. Fut ő is. Uszubu berohan, ellent nem léli, csak elcsigázott magyar rabokat. Dobrov Svendibálnak élébe kerül. Csata; a' Szláv előszer győz, de Uszubu hátulról megrohanja és Svendibált levágja. Győzelem. Árpád Bregetionból indul Győr felé. Keteltől várat építtetni rendel a' Vág' és Duna' összefolyásánál. Uszubu Árpád élébe megyen 's beszéli a' csatát. A' rabmagyarok Széchenre bizatnak, ki kapja Győrt. Dobrov építi Oroszvárt, mellé Védeny rendtetik. Ezek után Árpád Pannonhalmára indítja népét, hol a' hegy' egyik oldalában a' keresztyén Rajmund remetéskedik, másikon pedig Smeragla, bálvány' papnéja lakozik vala. Árpád meglepedik a' halomnál; beszédet tart seregeinek 's készül Etelvár felé. Rajmund meglátogattatik, kit az őt ölni akaró Uszubu ellen Árpád pártfogol. De meglátogattatik Szemárgla is, ki Uszubunak kardja által elvész. Innen indulnak Fehérvárnak, melyet Árpád magának lakul szán. Végre Rákoson, hol minden vezérek Tuhutumon kívül megjelennek, nagy gyűlés tartatik, Etelvár, melyet a' római futó had széllyelrontott, romaiból kitisztítottatik. Azonközben oltárt állítanak fel 's áldozat tétetvén, Árpád beszédet tart; melyre fija Zsolt a' fejedelemségben örökösnek elválasztatik. Most már nincs egyéb hátra, mint Etelvárba bemenni, 's a' visszanyert hazában nyugodni.

Es mentek. Hatvan pártás kun lányka virágbul
 Fontt koszorút lebeget. Hatvan magyar ifju nyitá meg
 A' díszes menetelt. Lobogós nyelvü kopja kezekben;
 Hátaikon tegez és csontíj félvállra akasztva;
 Mentéjek lefolyó: darutoll kalpagjokon ingott;
 (A' mese így főté a' tündérvári királynak
 Halhatlan seregét) Árpádnak előtte Bogár megy,
 A' zászlót viselő: a' kürtös Lél is előtte;
 Zsolt fia oldalrul. Edelin és hölgye követték.
 A' főbbek, Huba, Kont és Taks és apja Etének
 'S szöszke Szabolcs azután léptetnek, és Huba bátor
 Gyermeke és Gapson 's Uszubu a' félszemü, Tarczal,
 Réde, Szalók, Velek is, Verbölcs deli termetü Ester,
 Gelzse, Kusid, Bunker, Kölpön, Csörsz, Kölcse Mikével,
 Bojta, Gerend, Edömér, Bulcsú, a' kún Ete, és Ed,
 'S többen is, a' vas üdö neveket már kiknek elette.
 A' fejedelmi Magyart fogadá e'képpen Etelvár
 'S fásasztó viadalnak után ada néki nyugalmat. 462. l.

Kölcsey Ferencz.

Késztelen, hogy nagyon részletes, túlságosan bő szemelvényekkel van ellátva a kivonat, s mivel mások is, még kevésbé jelentékeny műnéi is, ly részletes kivonatot adtak, a kelletténél sokkal több anyag gyülemlett fel a kiadandó folyóirat számára, úgyhogy midőn Kazinczy Szalay *Bimbók* cz. költeményeit hasonló terjedelmesen tárgyalta, Vörösmarty kezdeményezésére elhatározta a kisgyűlés, hogy kivonatok csak értékes művekről és lehető röviden készítenők. A már meglevő kivonatokat pedig (1832 és 226 p.) újra átvizsgálták s ekkor a fenti kivonatot visszaküldötték Kölcsynek megfelelő átdolgozásra. Kölcsy e felhívásnak megfelelt s az *Összes munkái* 3. kiadásában (1886) olvasható kivonatot küldte be.

2. Miskoltzy *A férjfiu és asszonyi Praktika* cz. kiadásra benyújtott vígjátékaról írt jelentése már nem kivonat, hanem bírálat. Véleménye alapján a Társaság a vígjátékot kiadásra nem fogadta el (1832. nagygyűlés 61. sz.). Kölcsy bírálat¹ így szól:

Vélemény a' férjfiu és asszonyi Praktika című vígjáték feől.

Különbég van a' két kérdés között: valamely műv a' kritikai kívánatoknak megfelel e? és, valamely műv érdemes e a' M. T. Társaság költségén kinyomtatatni? Ha a' Társaságnak egyedül classicusi lélekkel és kézzel írt munkákat kellene és lehetne elfogadni: félo, hogy évtizedeken keresztül is alig nyujthatna valamit a' hazának; mellynek literaturája most még csak kezdetben, 's nyelve most még csak forrásban vagyon. Állapotunkhoz képest az is érdem, ha az író a' grammatikai szabályokat ismeri, ha gondolatait logikai sorban írja le, 's több illy egyetemi kívánatok, mik nélkül másutt írói pályára a' kezdő sem lép, 's mik nélkül nálunk sok régtől fogva írogatók folyvást autoroskodnak.

Ez okfőt azért állítám fel magam előtt, nehogy kísértetbe jöjek az előmbbe adott vígjátékot kritikus szemöldökkel tekinteni. Erősen feltettem magamban, hogy ha legkisebbet találok abban a' mi az olvasó közönség valamely részének időtöltést szerezhet, szeliden viselem a' bírói pálczát, 's a' kéziratot ajánlani fogom. Olvasám tehát a' vígjátékot minék első jelenésében a' személyek *kimondhatatlannul nagyon kacagnak*, végsője ismét *szörnyű neveltséggel* záratik be; de megvallom, én mind ezen rettenetes neveltségek között is sem nevetni, sem csak vidámodni is nem tudtam. Mint kritikus nem tartottam volna érdemesnek a' kéziratrol csak szóllani is; mint az előbbi okfő' követője pedig kimondom:

Néhány év előtt, Pesten, a' szénégető piacon, bizonyos deszka-épületben, napvilágnál láttam vígjátékokat, mik bizonyos osztályu népet hahotákra ragadtak. Azon vígjátékok, mint e' kézalatti, művészség nélkül, pillantatnyi gondolal, trágársággal tömve, a' legalsóbb lépcsőju emberek módja és nyelve szerént készültek. 'S mivel nevetőket, tehát gyönyörködőket, még is találtak: bizonyosan van olyan néposztály, mi e' jelen vígjátékban is gyönyörködni *hangosan* fogna. De ezen néposztálynak a' M. T. Társaság bizonyosan soha sem nyomtatatt; azért szükséges lenne azt azon nyomtató műhelybe utasítani, honan az *ebben az esztendőben* dátum alatt álló munkák világ elébe terjesztetni szoktanak.

Kölcsy Ferencz.

¹ Főtitkári iratok 1832. év 173. sz.

Az 1832. évi első felében (mert ekkor készültek a fenti jelentései) elég sok dolga volt Kölcseynek. De nem minden tag vette a munkát oly komolyan, mint Kölcsey. Sokan elmaradtak, s ezért a titoknok javaslatára a közgyűlés utján a tagok felszólítást kaptak a kiszabott munkálatok beküldésére. Természetes, hogy ez az intézkedés a buzgóbb tagokat érintette leginkább. Ezt láthatjuk Kölcseynek a felszólításra Döbrentei titoknokhoz küldött következő leveléből: ¹

3.

N. Károl, Julius 4 d. 1832.

Tekintetes Titoknok Ur,

Szerencsés vagyok bejelenteni, hogy mind a' M. T. Társaság' oklevele, mind a' Majus 21 diki héti ülés végzései kezemhez jutottak.

Az elsőt illetőleg, nem szükség magyaráznom az érzéseket, mik között azt vevém. De fáj, hogy e' szép kötelességnek, mire a' Társaságba lett meghívatas utasít, mind eddig igen parányi mértékben teheték eleget. Mert vallást kell tennem: a' Majusi felszollításra igenlő feleletet nem adhatok. Sem szavaim öszveirva nincsenek; sem értekezésem az évkönyv' számára készen nem áll. Nekem a' mult év' lefolyta alatt súlyos munka jutott osztályrészü; midőn megyei hivatalomnál fogva, a' rendszeres munkák' nyolcz köteteit keresztül tanulnom, és feldolgoznom kellett. Titoknok Ur kegyes leszen e' környülményt figyelembe venni, 's a' legközelebbi héti ülésen tisztításomra bemutatni. Én kérem a' sorsot jövendőben nem csak több ürességért, de több léleknyugalomért is, hogy literaturai dolgozásaimat újra kezdhessem. Isten áldja meg Kegyedet; virágoztassa pedig Társaságunkat, tagjait megajándékozván nem csak munkaszeretettel, de nagy mértékü lelkesedéssel is!

Kölcsey Ferencz.

A levelet a titoknok valóban bemutatta (1832. év 358. p.), s ennek következtében Kölcsey kivonatozásra egyáltalán és bírálatra egyideig nem is kapott munkákat.

4—5. A legközelebbi mű, a melyet Kölcsey bírálatra kapott 1836-ban, Guzmics fordítása: Sophokles *Oidipusa* s vele Szabó Dávid egy eredeti drámája. Ajánlatára a fordítás (1836. év 129. p.) kiadásra elfogadtatott s meg is jelent a Hellén klasszikusok cz. akadémiái vállalatban első műként.

Vélemény ²

1. a' Guzmics Iszidor által Sophoklesből fordított *Oidipus, a' király* címü szinműröl, és 2. a' Szabó Dávid által írt *a' Muhi sirhalmok* címü szomorújátékrol.

1. *Oidipus, a' király.*

Sophoklesnek e' műve sokaktól, 's közöttök a' Magyar Fordítóól is a' nagy Görög' minden művei között legjobbnak tartatik. De ha a' pálmát az *Οιδιπος επι Κολωνω* címü tragoediának adnók is: a' fordító még

¹ Főtitkári iratok 1832. év 103. sz.

² Főtitkári iratok 1836. év 62. sz.

sem tett hálátlan munkát. Mert ohajtható, hogy Sophokles' minden megmaradt művei magyarra fordíttassanak.

A' jelen fordítást az eredetivel összevetvén: azt elég hívnek találtam, mind értelemre, mind verselésre. Nem merném ugyan állítani, hogy a' hellén művész' magas szépségü nyelve teljesen elérve van; a' beszéd-részek' elhányása pedig (például az illyekben: *száműzve embert vagy, halállal vagy halált törülve* st. ismét: a' *házbán, szabadban lelte, vagy Laios halálát föl?*) olykor, olykor fület sérteni látszik: még is e' fordítást a magyar literaturára nézve valóságos és nem kicsiny nyereségnek lenni egész meggyőződéssel hiszem 's jelenleg nem ismerek senkit, ki a' kéz alatti művet nagyobb ügyességgel adni képes lenne.

A' függelékét a' mi illeti, annak kritikai részében nem érzettem magamat kielégítve; mert a' nagy hellen költő a' tizenkilencz éves Voltaire gáncsai ellen védelmeztetvén, ennélfogva nagyon szűk körben, 's nem eléggé magas szempontból vétetik föl. Lessing és Schlegel W. magasb néző pontokat mutattak ki, 's ezek nyomán sokkal több tanúságot lehetne mondani. Azonban nem czélom a' függelékét kárhoztatni. Magyarázati tekintetben minden esetre hasznos az; 's a' fordítás' nem tudós olvasóinak kikerülhetetlenül szükséges.

2. A' *Muhi Sir halmok.*

Ezen szomorújáték' fabulája nem olly szerű, hogy szívhez és értelemhez szolljon. Egy leány ki holttnak vélt jegyesét nagy declaratióval siratja, kevés pillantatok után másnak ad szerelmet; majd megtudván hogy a' jegyes még él, szemrehányásokat tesz magának, 's szennyét az által akarja lemosni, hogy szeretőjét párviadalban készül megölni; és végre szeretője helyett saját testvérével ütközik meg, 's annak keze által meg is hal.

Egy illy fabula rossz *handlungban*, (*handlung* helyett óhajtanék tudni magyar szavát) gyenge karakteristikával, és jól gondolt situatiók nélkül előadva, sem olvasva, sem színen látva érdeket nem gerjeszthet. E' szigorú ítélet kimondását nagyon fájlalom. Mert a' költeményben előforduló jambusokban nyelv és harmoniai hangzat olly szép, hogy e' jambusokat minden kétség nélkül a' magyar versek' legszebbjei közé kell számlálnom. 'S hogy e' szép versek még is a' munkának semmi érdeket nem kölcsönöznek: ez újabb bizonyosága annak, miképen a' drámai pályára még valami egyéb kívántatik: mint szép vers. —

Költ Nagy Károiban, február 23 d.

1836.

Kölcsey Ferencz.

6. Váradi János *A világ eredeti nyelvéről* cz. munkáját a Társaság Kölcsey következő bírálata alapján¹ nem fogadta el kiadásra (1837. év 190 p.).

Váradi János' értekezése »a' Világ' eredeti nyelvéről« körömben tulajdonképen nem tartozik; mert állítását, hogy t. i. a' Magyar nyelv

¹ Főtitkári iratok 1837. év 2. sz.

a' világ' első és eredeti nyelve, historiai okokkal igyekeznek bebizonyítani, vagy kedvencz szójárasaként *betanítani*. Philológiai erősségei csak melleslegesen, a 189. lapon kezdve hozatnak elő.

Mit ér az egész értekezés? azt már maga a' bebizonyíttatni akart állítás gyaníttatja. Vastag rudbeckianismus, és nem egyéb.

De historiai erősségeiben olvasottságának széles voltával sem dicsekedhetik. Nem használta azon temérdek citatiókat, melyeket Horváth István összegyűjtött. Legnagyobb erőssége ez:

Az Ó testamentomi iratok a' babyloni fogság után Esdrás által készültek; s készültek azon eredeti Káldi (az az magyar) iratokból, melyek a' persa birodalom' levéltáraiban tartattak. Ezen eredeti iratok másoltatta Attila, ki Mediának (Mádnak) is fejedelme volt; és ismét ezen lemásolt iratokból toldozta, (néhány rontásokkal és kihagyásokkal) Thuróczy a' maga Chronicáját. Ezen Chronika tehát az Ó testamentomot megelőzőtt hiteles iratok' resultatuma; tehát annak hinni kell. 'S mivel az azt tanítja, hogy a magyarok Nemrőtül erednek; Nemrőt pedig az eredeti nyelv' birtokában volt: tehát stb.

Mit nyom ez okoskodás? arról többet szollani nem szükség.

A nyelvből vett erősségei ilyenek:

1. Az Ó testamentumban előforduló nevek, csak magyar nyelven érthetők. p. o. *Paradicsom*, zsidóul: *Parás*, azaz a' magyar *pár-disz*. *Kain*, magyarul *Kaján*. *Izmael* magyarul: *Isten ma él*. *Eliázér* magyarul: *Elő ez erő* stbb., stbb.

Ilyen az Új testamentomban az idvezítő' végszavai: *Eli, Eli, Iamma sabaktani*, mi semmi nem egyéb, mint a' zsidók által rosszul hallott ezen magyar mondás: *Elő, elő, lám a' szabadítód*.

2. A világ' majd minden nyelveiben taláttatnak a' magyar nyelvbeliekben hasonló szavak. Tehát a' magyar nyelv a' világ minden nyelvének ósanyja stb.

Még van egy nagy erőssége, t. i. a' Muzsika. Én ezt is hiven elolvastam; de miként következék a' muzsikából (nb. a' muzsika is magyar szó) a' magyar nyelv' eredeti volta, azt megérteni nem tudtam. Tehát az ítéletet tanultabbakra hagyom ugyan; de még is a muzsikáról is azt gyanítom, a' mit a' historiai s philológiai erősségekről, hogy azokkal a' tudományos Társaság' költségét nevelni nem kellene.

Toldalékban a' Scythia' geographiájáról van szó. Ezen toldalékban a fő czél annak megmutatása; hogy a' Caspiumba omló *Iaxartes* másképen *Tanaís*nek mondatik; és hogy ezen *Tanaís*, nem pedig a' *Don* a' Scythia' valóságos határa. Ezen értelmet Danville, és mások, hibásnak tartják; de nekem úgy tetszik: méltó lenne a' Várady' állítását Competens bíró által megvizsgáltatni; és ha olyan által figyelemre méltónak taláttatnék: ezen része az értekezésnek a' tudománytárban kiadható lenne. Azt minden esetre meg kell jegyezmem, hogy az értekezéshez ragasztott földabrosz hibás; legalább a' *Iaxartes*, melly pedig a' dolog' főszarka, rajta feljegyvezve nincs.

Cseke, Január 10 d. 1837.

Kölcsey Ferencz.

7. Véleményt adott Guzmics benyújtott fordításáról, *Iphigeneiáról* (1837. év 228. p.). Ugyane fordításról Schedius Lajosnak is kellett véleményt adnia. Mindketten elfogadták a művet, s ajánlatukra az Akadémia is elfogadta kiadásra a *Hellen Klasszikusok* cz. vállalat számára, de a kinyomatás¹ előtt a bírálók észrevételeit is közölte Guzmicscsal.

Vélemény a' Guzmics által fordított Iphigeneja felett.

A' mi a' fordítás' külsőjét illeti, Fordító a' mértékkel szabadon bánt, a' miről jegyzetében a' II. szám végén számot ad. Itt azt mondja, hogy a' nyolczlábu sorokat igyekezett kurtítani. Igen; úgy tudnillik, hogy némelly sorból egy, némellyből két szótagot lehúzott; 's ez által a' vers még sántikálőbb lett. Legtöbb helyen a' vers egész hossza megmaradt, vagy épen nevedett, mint pl. ebben

IX. 1401: Nem azoknak ezeken; azok szolgák, szabadok ezek. ismét 1369: Én beszédemet. Hasztalan atyámra haragod anyám. Az is megjegyezni való, hogy a' görög költő az ilyen hosszú sorokat csaknem minden kivétel nélkül, a' negyedik láb' végével, rendes caesura által bizonyos könnyűséggel ruházza fel; mely könnyűség a' caesurátlan magyar fordításban egészen elvész. Hasonlólag a' senariusban a' görög legtöbb esetben a' harmadik láb kezdeténél caesurát csinál (mint a' német költők az ötös jámbusban); mit a' magyar fordító ismét nem tart figyelemben; miből a' következik, hogy a' különben sem gördülékeny senarius igen sokszor hármoniatlan prózává aljasul. Nem lett volna talán rossz a' senariust (német példányok szerént, mint pl. Schiller ugyan ezen Iphigeneia' fordításában) ötös jámbussá változtatni; 's ezt tenni a' nyolczással is, melyet különben 8 és 7 szótagú, váltó trochaikusokkal is jól lehetne visszaadni.

A' mi a' fordítást magát illeti, szabad legyen megjegyezni, mikép Fordító olly nemű szó-elhányásokkal 's elforgatásokkal, még pedig igen sűrűn él, mik a' versnek poetai szépséget nem kölcsönöznek, hanem inkább a' beszédet nehézkesé és fonákká teszik. És ez annál inkább gáncsolást érdemel, mivel az illyeket azzal sem menthetjük, mintha a' görög eredetihez szorosán hasonlítani akarás által kívántatnának meg. Nehány kevés példa a' sokból legyen elég.

IX. 85: elöttem bár ki más

Nyerhelle volna e' dicső tiszteletet ei

τ' αξιωμα δε

αλλο; τις ωφελ' αντ' εμου λαβειν ταδε.

101:

ki *hogy*

Nem fogna a' haddal hajózni *ei*

συμπλειν τ' Αχαιοις τουνεκ' ου θελοι λεγων

105:

Ezt hellenek között tudom *csak én.*

μονοι δ' Αχαιοι ωμεν ος χει ταδε.

269:

közöttök a' *buzdító*

Maga volt — öccsének

Nője mert lőn a hazát

Idegen nős miatt

Elhagyó — Hellászt *tétre föl*

συν δ' Αδραστος ην

ταγο; ος φιλο; φιλω

τα; φυγουσας μελαθρα

βαρβαρον χαριν γαμων

πραξιν Ελλα;ος λαβου.

¹ Megjelent az I. kötetben.

Ezen példában a' magyar fordító' erőszakos szóelhányása a' görög textus mellett igen szembeűnő. A' mi az általam idézett textus és a' fordítás közt levő értelembeli különbözést illeti: ez nyilván a' fordító által követett varians lectióból veszi eredetét.

320: vesd szemed reám föl, ha velem bátor szólni vagy.
βλεπον εις ήμας, εν' αρχας των λογων ταυτας λαβω.

406: Te csak barátidat ne kívánd rontani meg.
ει τους φιλους γε μη θελεις απολλυναι
stb. stb.

A' szóelhányások mellett szükség a' francziáktól úgy nevezett enjambirozott verseket is (vers enjambés) említeni, melyeket kerülni kellene; 's melyek még is a' kézalatti fordításban sűrűn fordulnak elő. Illyenek például:

IX. 423: Ott a' csikókat is a' rét' fűvére ki
Eresztve.

539: sereghez el
Érvén ne szólj.

614: 's bocsásd
Le földre gyengéd lábadat

816: Idő kívántatik, hogy Ilionhoz el
Jussunk.

stb., stb.

Az ilyen enjambirozások a' versnek minden kellemét elveszik, 's pongyolaságot árulnak el; de nem a' gratziák' pongyolaságát, hanem a' szegénységét.

Még néhány kevés példát hozok fel, melyek a' Fordító gondossága által meg igazíthatók lennének.

IX. 306—308:

Majd sirni fogsz ha azt teszed, mi *nem szabad*.
E' levelet ám neked feloldnod *nem szabad*,
Hellasznek ártalmat kivinned *nem szabad*.

Ez a' három egymás után nyomban következő vers' végén háromszor előforduló *nem szabad* Euripides' fordítójának meg nem engedhető. Az eredeti textus ez:

κλαιεις αν, ει πρασσεις α μη πρασσειν σε δε ι.
Ου χριην σε λυσαι δελτον, ην εγω φερω.
Ου δε σε φερειν δε ι πασιν Ελλησιν νακα.

IX. 1214, 1215: de most könnyűkben áll
Minden tehetségem, 's erőm csak ezekben áll.

Az eredeti mennyivel szebb:

νυν δε ταπ' εμου σοφα
δακρυα παρεξω' ταυτα γαυ δυναιμεθα.

IX. 1221 s' köv.: ne kényszeríts a' föld
Alatt mi van, látnom, leányodat, oh *alyám!*
Első valék karodra kit vevél *alyám*.

Ismét két vers' végén nyomban egymás után ugyan azon szó két-szer, melly az eredetiben másképen van:

τα δ' ὑπο γης μη α' ιδειν αναγκασης
 πρωτη σ' εκαλεσα πατερα, και συ παιδ' εμε. stb. stb.

Mind ezek mellett a' fordítás' kinyomatását ohajtom; mellyet, több helyeiben az eredetivel összevetve, hünek találtam.

Cseke. Junius 20. 1837.

Kölcsey Ferencz.

C) Mint bíráló, a drámai pályázatoknál ötször (1834., 1835., 1836., 1837. és 1838.), a nyelvtudományi pályázatoknál pedig egyszer (1836.) vett részt.

8. Ily jelentése 1834-ben a következő:

*Vélemény a 100 arany díjra beküldött Vigjátékok felől.*¹

A tudományos Társaság olly művnek rendelt díjt, melly vagy remek, vagy ha nem az is, de, mint egész, figyelmet érdemel. A' beküldött tizenkét Vigjáték közt remek egy sincs, azt nyugodt lélekismérettel mondhatom, s mondásomat hosszasan mutogatni szükségesnek nem tartom. Mert valóságáról a' legelső tekintet mindenkit meg győzend. A' volna tehát csak kérdés: ha a' tizenkettő közt van é, melly mint egész, figyelmet érdemel?

Azt hiszem, figyelmet csak olly műv érdemelhet, melly ha nem remek is, vagy ha a' remektől épen nagy távolságban áll is: még is minden esetre a' középszerűn felül emelkedett. Mert ezerszer meg ezerszer el van mondva, a' mit Horátz olly jól fejezett ki:

mediocribus esse poëtis

Non homines, non di, non concessere columnae.

Ha talán valaki literaturánk állásához képestt több engedékenységet várna íróinkhoz, mint különben érdemelnének: az ő jó szivűségét sem lehetne máskép kielégíteni; hanem ha az ítélet alá' vett művben a' lehetőségig sok pontot veszünk fel; 's megelégszünk vele, ha csak egy pontban is a' középszerűt felülmulta.

Igy gondolkozva a' pályamunkákban négyre fordítám gondjaimat.

1. Ha van e' bennök a' német nyelven úgy nevezett *Handlungra* nézve több elérve, mint eddig megjelent színjátékainkban?

2. Leng e' rajtok keresztül azon szellem, mit Jul. Caesar *vis comica* névvel nevezett?

3. Charaktert jól rajzolnak e'?

4. A' nyelven philologi tudomány 's művészi kéz látszik e'?

E' négy pont közül jó vigjátékban egyik sem lehet távol; de én azt hittem, hogy körülményinkhez képestt, még most figyelmet érdemlő nyereség lenne, ha valamely darabban, a' négyből csak egy is feltaláltatnék; 's ugyan azért nem csak összesen de külön is keresem azokat mindegyikben.

¹ Főttkári iratok 1834. év 17. sz.

Fájdalommal vallom meg, miképen keresetem nem vala sikeres. Az a' szó *Handlung* valamint szótárainkban, úgy színjátékainkban is mindeddig idegen; 's a' nyelv, mi az írónak legelső, elkerülhetlen szüksege, valamint írónk nagyobb részében, ugy a' kérdéses pályamunkákban is legkevésbe látszik tekintetben vettnek lenni. Charakter rajzolatra studium fordítva egyikben sem látszik; a' komikai szellem pedig csak egyesén, s zavarosan tűnik fel. —

- Az 1 (szivlepkék)
- 2 (vén szerelmes)
- 3 (a' csalán)
- 7 (fösvény többet költ)
- 11 (Dorottyá)

olly irományok, millyeneket a' tudom. Társaságnak beküldeni bűnnek tartok. Ezek a' leg aljasabb nem tudom mik; 's rólok itéletet mondani a' Társaságnak méltósága alatt van. Kétkelkedni lehet: ha az illyenek együgyűségből, vágy csúfságból nyujtatnak e' be? A' csalán című nemcsak tudatlan, de épen oly nyelven iratott, millyet a' magyarul félig tanult beszéll; 's inkább bizom az író' agyához, mint sem azt hinném, hogy nyomorult nyelvét jónak tartotta; 's készebb vagyok őt a' Társasággal üzni akart gyalázatos tréfa gyanújába venni.

A' többi munkák közül az 5 (Rózsavár) azon nemhez tartozik, mi a' német színen *Schauspiel* czimtet hord. Az egész nem egyéb jambusokba szedett érdektelen dialogoknál *handlung* és *charakterek* nélkül, eposi menetellel és kifejléssel. — *Handlung*ról, ugy látszik az írónak ismerete sem volt; karaktert akart rajzolni, de czélt nem ért. Nyelve nincsen épen gond nélkül; de mégsem hibátlan, nem is genialis. Nem hiszem, hogy nézőszínen legkisebb érdeket is gerjeszthetne; hanem ha holmi nézni valókkal, ütközetekkel, katonai evolutiokkal, török lovagokkal, 's több e' félékkel ki ékesítve a' karzatokra gyűlt nép' szeméit látványokkal gyönyörködtető valamivé tétetnék; a' mi kevés hozzá adással meg történhető lenne.

- A' 4 (100 ar. egy vígjátékért)
- 6 (szerelemföltő)
- 8 (Éva asszony unokája)
- 9 (Falusi lakadalom)
- 10 (szerelem hatalma)
- 12 (Képszobor)

nem olly megvetni való, mint a' felül említett 1. 2. 3. 7. 11.; de semmi esetre nem olyanok, hogy közülök jutalomra méltót lehetne választani. *Handlung* és nyelv tekintetében a' mit előbb mondtam, az mind a' 12 darabra egy formán illik. Charakter rajzolat mindenütt igen ingadozó; 's én egyetlen egy karaktert sem leltem egyikben is, mellyre a' 'személy' másodsori előjöttekor ismét rá ismerhettem volna. Mert bizonyos személyek' szájába adott állandó szójárások, valamint komikai ugy karakter rajzolásai szempontból igen szerencsétlen surrogatumot csinálnak.

Nem vélném, hogy mindezeket minden darabban külön kellene mutogatnom. Nincs rosszabb munka, mint a' felett tartani vizsgálatot a' mi nincs. 'S mire fogna vezetni, ha az előttem levő darabokon egyenként mennék végig; 's scenáról scenára kellene nyomoznom, hogy egyikben mint másokban handlung nincs, charakterrajz nincs, művészi nyelv nincs? Ez a' szó *nincs* olly átkozottul ki merítő, hogy legfelebb sem lehet hozzá többet adni, mint pro super abundanti ezt: *egy csep sincs*.

A' komikai szellemet a' mi nézi a' 8dik játék első scenájában az *Eva unokájával* történt tévedés nincs komikai erő nélkül, de fájdalom, hogy e' kezdetből igen kevés nevettséges lön később ki vonva. A' 4'ikben leg több komikum fekszik a' többi közt. Kár hogy az egész caricaturává tétetett; 's számos mechanikai elméskedéssel (pl. a' felebb említett szójárásokkal) meg terheltetett; 's általában telyes össze függés nélkül és gondatlanul iratott. A' 12 (Képszobor) néhány scenákkal bir, mellyekből sok nevettségest lehetett volna ki vonni. A' 10 (szerelem' hatalma) vígjátékban az úgynevezett *fabula* a leg rendesebben van szöve; de a' kivitel inkább csak vázolat; a' situatiokból nincs anyi nevettséges kifejtvé, mint lehetett volna; a' végezet pedig nyomorult. —

Engedelmeért könyörgök, ha ítéletemet csak illy közönségesen mondom ki; 's egyenkénti fejtegetésbe nem ereszkedtem; 12 vígjátékot egyenként ki fejteni mostani helyzetemben lehetetlenség; de illyen 12 vígjáték' ki fejtegetését a' maga idejét becsülő embertől kivánni nem is lehet. Mert időt csak 'a' jó érdemel; a' *középszerű* és a *rossz* csak elvetni való.

Mindezekből nem következtethetek mást, mint azt, hogy a' tudom. Társaságnak ez idén dijt érdemlő vígjáték egy sem nyujtatott be. —

Költ Pozsonyban Octoberbe 17d napján

1834d. eszt.

Kölcsey Ferencz
Rendes tag.

Véleményemet mai napon ismét végig nézvén, nem találtam okot, azt megváltoztatni. 'S ha már most az a' kérdés: ha az így megítélt vígjátékok közül, valamelyiket *tiszteletdíj* mellett még is kiadásra méltónak lenni vélem-e? Természetesen felelnem kell: nem! A' szépművészet' minden ágaiban, akar kezdő, akar előhaladt literatúrában, a' *középszerűség* bűn; 's minekutána a' 12 vígjáték közt közép-szerűn felül egyet sem találtam: kénytelen vagyok arra szavazni, hogy a' T. Társaságnak azok' kiadásába avatkoznia nem tanácsos. A' talentos író t elnyomni, 's a' talentom nélkülít neki bátorítani egyformán veszélyes.

Pozsony Novemb 4d. 1834.

Kölcsey Ferencz
Rendes tag.

Az Akadémia (1834 ugy 47 b) p.) a bizottság többségének (Bajza, Vörösmarty, Schedel) véleményét fogadta el s ennek értelmében

a jutalmat nem adta ki, de a *Falusi lakodalom* cz. vígjátékot (Jakab István művét) elfogadta kinyomatásra, az *Éva asszony unokája* cz. vígjátékot (Kovács Pál művét) dicséretben részesítette.

9. Vélemény a' pályára küldött XIX tragoedia felett.¹

Midőn a' magyar tudom. Társaság' igazgatóji az évenkénti száz aranyat a' legjobb dráma' jutalmául alapították: bizonyosan egészen más szellemben tették azt, mint valami Orosz országban, bizonyos népünnepek alkalmával halomba rakott étkek, 's csöveken lecsorgatott italok kitétetni szoktak. Ez étkek és italok a' legalsóbb néposztály' számára adatnak; 's igen természetes, ha csak ennek tagjai rohannak reájok: de az évenkénti száz arany, mint valami érdemkoszorú, csak magokat érző, mívelt-lelkű, 's megkívántott tehetségű írókért gondoltattott ki; 's az alapítók' szép gondolatjaként, csak ilyeneknek is kellene azért versenyre szállani. Valóban alacsony állását mutatja literatúránknak, hogy íróink a' kitűzött száz aranyat, nem annyira költői zseni' és studium' koronázására szánt *pályalombnak*: mint napszámra véghezvitt irkálás által elnyerhető *fizetésnek* látszanak tekinteni. Mert különben lehetséges volna-e, hogy emberek, kik sem nem poeták, sem nem készült írók, a' poesis' legnehezebb mezején, mint pályázók megjelenni mernek? Mit kellene mondanunk, ha a' pesti lóversenyen, az ország' legelső istállóiban nevelt nemes állatok helyett, törpén nőtt, és sajkahuzásban kicsigázott gabanczok állíttatnának fel? Bizonyosan azt, hogy a gabanczok gazdájának sem a' versenyről, sem lónevelésről képzeletei még nincsenek; 's ha az ország illy gazdákból állana, a' billikomokat jobb lenne el sem készíttetni, mint ilyenek' számára kitenni. Mert nem az a' kérdés: ennyi meg ennyi hajóvonó négy lábú állat közt, korbács és sarkantyú után, melyik üget a' többinél gyorsabban? hanem ez: vannak-e lovaitok, pályát futni érdemesek? az az, vannak-e erős, győzős, sebes, és mindenek felett látni méltó szép lovaitok, hogy a' néző kijövetelét a' pályatérre meg ne bánja?

Második éve, hogy a' tek. Társaság' parancsára, drámai műveket bírálók. Mind két évi tapasztalásom azt bizonyítja, hogy versenyzőink — parányi kivétellel — a' verseny' célját, 's a' versenyalapítás' szellemét még távolról sem látszanak érteni. 'S ez az oka, hogy a' beküldött dolgozások' legnagyobb része olly képtelen valami, minek megbíráására a' kritikának mértéke 's megnevezésére a' poetikának műszava nincsen. Mert hogy beszélgetésben előadott történetecske még nem dráma: azt minden tudhatja, csak az nem, ki így írt munkáját mindjárt drámának gondolja. Sőt az is közönségesen tudva van, hogy maga a' beszélgetés sem érdemi meg ezt a' nevet, csak azért, mert egyszer Titus, másszor Caius van a' sor fölébe írva. A' Plato' és Cicero' dialogjaik közt is nagy a' különbség: annyival nagyobb a' Shakespear' és a' mi versenyzőink' dialogjaik közt. Szóval, úgy látszik, hogy nálunk a' művészet legelső ingredienciái is még ismeretlenek, legalább az írók hasonlatlanul nagyobb része előtt.

VISZOTA GYULA.

¹ Főtitkári iratok 1835. év 88. sz.

KÖNYVISMERTETÉS.

Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a M. Tud. Akadémia. XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. A M. Tud. Akad. megbízásából közléteszi Badics Ferenc akadémiai rendes tag. I. k. Budapest, 1914. N. 8r. XXVIII, 2, 528, 1 l. Ára 12 korona.

A még Toldytól tervezett s utóbb Szilády Árontól megindított kítűnő gyűjteménynek, a *Régi Magyar Költők Tárának*, a mely eddig csak a XVI. századbeli költői műveket közölte, most megjelent kötete a XVII. század legnépszerűbb költőjének ismert és ismeretlen munkáit tartalmazza Badics Ferenc szerkesztésében, a ki évek óta szerencsés kézzel kutatja Gyöngyösi műveit s immár megállapította: melyek a kétségtelenül Gyöngyösiéi, s melyek a nagy valószínűséggel neki tulajdoníthatók. Bizonyos, hogy e munkát senki sem végezhetné volna sem több alapossággal s elmélyedő szakértelemmel, sem több odaadó készséggel s írói szeretettel. Három kötetbe osztja Gyöngyösi munkáit, a melyek közül az első (az Ovidius-féle fordításokat egynek számítva) hat művet foglal magában: *Ovidius munkáiból való műfordítások*, *Cuma városában építtetett Dédalus temploma*, *Márs és Bacchus egymással való viaskodásáról*, *Az jó vitézeknek tüköre*, *Mársal Társolkodó Murányi Vénus* és végre az *Igaz barátságának és szíves szeretetnek tüköre*. Mindegyikről elmondja Badics: honnan közli; gondosan összeveti a kézirati és nyomtatásbeli szövegeket s megállapítja a változásokat. Gyöngyösi-nek nem a szerző neve alatt megjelent műveit már egy régebbi tanulmányában megállapítván, vizsgálódása eredményeit alkalmasan felhasználhatja e kiadás jegyzeteiben és a bevezetésben.

De talán nem kellett volna tartózkodnia, hogy az eredményeket itt részletesen ismétlje. Igaz, hogy lépten-nyomon utal említett értekezésére, de ezt nem tartjuk elégnek. Például a *Cuma városában építtetett Dédalus temploma* című elbeszélés könyvészeti adatait pontosan összeállítja a rá vonatkozó jegyzetekben; de a Gyöngyösi szerzőségéről szóló bizonyítékokat még csak kivonatban sem adja, egyszerűen említett értekezésére utasítván az olvasót. Megengedjük, hogy minden eredményt nem ismételhet a tudós minden alkalommal és sokszor kénytelen olvasóiról föltenni, hogy ismerik működését; azonban a jelen esetben mégis helyesebbnek találtuk volna, hogyha Badics épen a művek közlésével kapcsolatban nem fukarkodik

a már tisztázott eredményeinek akár szó szerinti ismétlésével is. Mert hát hol keressük elsősorban a szerzősége vonatkozó adatokat, ha nem a kiadás jegyzeteiben? Úgy látszik, Badics maga is belátta ezt, mert már a *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról* szóló elbeszélés jegyzeteit úgy állítja össze, hogy az olvasó együtt találhatja az előtte legfontosabb adatokat Gyöngyösi szerzőségére vonatkozólag. Hasonlóképp jár el az *Az jó vitézeknek tüköre* című elbeszélés jegyzeteinek szerkesztésében is.

Sőt mi még azt sem találtuk volna feltűnőnek, ha az Ovidius-féle fordítások jegyzeteiben legalább kivonatban adja az első közlő, Nagy Sándor bizonyítékait, megtoldva a magáéival. A tudós szerkesztő itt is megelégszik a hivatkozással, de aztán a maga bizonyítékainak legcsattanósabb végével toldja meg. Összevetvén ugyanis Gyöngyösi fordításait eredetijével, Ovidius-szal (a mit előtte még senki sem tett): arra az érdekes eredményre jutott, hogy Gyöngyösi számos betoldást tesz fordításában, és e betoldások »szembeötlő rokonságot mutatnak Gyöngyösi kétségtelen munkáinak kedvelt hasonlataival és sajátos kifejezéseivel«. Ha tehát valaki eddig kételkedett e fordítások szerzősége felől: az eredeti latin szöveggel sorról sorra való összehasonlítás eredménye minden kétséget eloszlat. Egy szersz mind e fordítás jegyzetei mutatják: mily ritka pontossággal, a legcsekélyebb részletre is kiterjedő gondossággal vizsgálja s állapítja meg Badics a közlendő szöveget; mily ritka figyelemmel javítja; pótolja s adja vissza helyes értelmét. Mert tudni kell, hogy Nagy Sándor is a lelkiismeretes alaposágú kutatókhoz tartozott; az ő közleményeinek megbízhatóságát soha nem vonták kétségbe. S íme Badics hány helyen kijavítja az ő hibás közlését elmélyedő gondjával s lehető tökéletességre való sikeres törekvésével.

A szövegek közlése minden tudós követelést kielégít. Jól megkülönbözteti mindenütt a nyelvi sajátosságot és esetleges toll- vagy sajtóhibát, de a szövegben tett minden legcsekélyebb változtatásról is számot ad a jegyzetekben, a melyek mindenre kiterjednek, a mi a kutatót érdekelheti. Tárgyi, költészeti, történelmi és nyelvi magyarázatokat nyújtanak. Többet-e vagy kevesebbet a kelleténél: ez mindig a kutató látkörétől függ. Mi úgy ítéljük, hogy itt Badics a középúton maradt s valamivel inkább többet adott, mint a mennyire valóban szükség volt. De — úgy véljük — ez inkább dicséretére válik. Azonban egy-két jegyzete mégis kerül, a melyik bizvást elmaradhatott volna, pl. a *fővebb* magyarázata, vagy *orczájának halvánnya* e h. haloványsága, stb. (449., 504. l.). A »Válaszsz engem örökös Társodnak« tartalmú sorhoz írt jegyzetet is bátran elhagyhatta volna. Hogy a királyleány magát házastársul ajánlja s a fogoly ifjú kiszabadítását ígéri: ez annyira népköltészeti motívum, hogy használatának igazolására alig szükség a *Szilágyi és Hajmásira* hivatkozni; mert Gyöngyösi e balladát ismerhette is, nem is. Nem mondjuk, hogy az efféle jegyzetek bármit is ártanak, de úgy szólva közömbösek: sem ártanak, sem használnak. *A Szigeti Ve-*

szedelempre tett mellékes jegyzetét meg pontosabbá igazíthatjuk. Nemcsak hogy 1815-ben már készen volt a kiadásra Kazinczy szerkesztésében, hanem már 1803-ban megnyerte erre vonatkozólag a nagyvárad-i censor engedélyét, a ki az eposból csak három versszakot törült.

A bevezetésben Gyöngyösi nagy irodalomtörténeti fontosságát s a művei kiadását illető kísérleteket tárgyalja, rámutatván a nevezetesebb kiadásokra. Itt a bevezetés végén, a mint a saját kiadásáról szól: helyén való lett volna közleni Gyöngyösi összes műveinek felsorolását s a most megindult 3 kötetes kiadás egyes kötetébe való beosztásának megállapított tervét. Mindamellet a kiadás azok közé tartozik, a melyeket bizonyos lelki örömmel forgathatunk, mert minden lapján élénk tűnik a közlő alapossága s tárgyában való mélyedése. Nemcsak Badics többi tudományos kiadásaihoz méltó, hanem jól sorakozik a Szilády Áron szerkesztette előbbi kötetekhez is.

VÁCZY JÁNOS.

Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Papp Ferenc. B. Kemény Zsigmond születésének századik fordulójára kiadja a Kisfaludy-Társaság, Budapest, Franklin, 1914. N. 8-r. 501 l. Ára 8 K.

Kemény Zsigmond hátrahagyott kéziratai B. Kemény János vagyonának átvételekor kerültek elő a gondatlanság rejtekéből, hol egér, por és eső dézsmálta hosszú ideig. Azóta azonban gondos őrizetbe jutottak a pusztakamarási családi levéltárban, hol B. Kemény Anna szívességéből ismerhette meg Papp Ferencz, ki jó ideje foglalkozván Kemény Zsigmond életrajza írásával, épen adatok felkutatása végett járt a kis mezőségi faluban, Kemény Zsigmond utolsó küzdelmeinek színterén. Az iratok két csomagba voltak kötve, a melyekből hosszas, gondos rendezgetés után őt, kétségtelenül Keménytől származó műnek — két tanulmánynak és három regénynek — többé-kevésbé megcsonkult s rongált kézírata bontakozott elő. Ezeket adja ki most a Kisfaludy-Társaság megbízásából Papp Ferencz, megtoldva egy *Anna* cz. drámai költeménynek a töredékével, melyet a *Pesti Napló* 1870-ben már közölt ugyan egyszer, de a melyet igen czélszerű volt a kötetben az általánosabb érdeklődésnek is hozzáférhetővé tenni.

A *Historiai Töredék* cz. tanulmány, legalább anyaga szerint, eddig sem volt egészen ismeretlen. A *mohácsi veszedelem okairól* szóló értekezésének legalább is felét szóról-szóra e tanulmányból vette át Kemény. Ez utóbb említett tanulmány 1838 márcz.-ban jelent meg a *Nemz. Társalkodó*ban, írása idejéül pedig 1837-et állapította meg Gyulai Pál. Ehhez képest a *Hist. Tör.*-nek 1837 előttről valónak kell lennie. A kiadó megállapítása szerint még Kapudon, 1835-ben íratott. A tanulmány Mátyás halálától Martinuzzi haláláig vezet, de II. Ulászló és II. Lajos korát rajzolja különösebb gonddal.

A *korteszédesről. Vázlata röpiratomnak* cz. füzet írásához, saját megjegyzése szerint, 1843 május 10-én fogott Kemény, a politikai párttusák durva korteszédeséről, a május 14-ére egybehítt

országgyűlés előtt négy nappal. E tanulmány nem egy tekintetben részletesebb és teljesebb, mint az ennek alapján csakhamar (már aug. végére) kiadott röpirat *A korteskedésről és ellenszereiről*.

A három regény közül *Izabella királyné és a remete* töredéke a legkorábbi. Nem volt egészen ismeretlen eddig sem: az *Athenaeum* (1839—40) és a *Nemz. Társalkodó* (1841) közölt belőle mutatványokat. Megkezdését 1837 második felére teszi a kiadó s megállapítja, hogy 1839-ben már be is fejeztetett. Hogy a regényt bevégezte Kemény, kétségtelennek látszik egy Wesselényihez írt leveléből; csak bizonyos változtatásokat akart még tenni rajta; hogy azonban e végső kidolgozás elmaradt, az meglátszik a pusztakamarási kéziratból is. Maga a fennmaradt töredék különben nagyon megrongálódott és hézagos, úgyhogy csak nagy körültekintéssel lehetett kellő rendbe rakni a szerencsére szintén fennmaradt tanulmányok és tervrajzok segítségével, melyeket a kiadás is közöl. A regénynek nem egy részlete homályban marad így is, hiszen a hat könyvből álló műnek csak I. könyve ismeretes kielégítő teljességgel, a III. és V. könyvből pedig alig valami. Magva azonban egészen világosan kihámozható. Martinuzzihoz apródi szolgálatra beáll egy Gyula nevű ifjú, ki rajong érte, mert megérti az ország egyesítését célzó, messzelátó terveit. De ábrándos vonzalom fűzi Izabellához is. Félreértett jelekből, s a királyné iránti szeretettől is megtévesztve, hovatovább gyanú lopózik lelkébe, s Martinuzzi céljainak szentségébe vetett hite megrendül. Árulónak véli a barátot, feljelenti Castaldónál, s az Martinuzzit orvul megöleti. Így lesz gyilkosává (legalább erkölcsi értelemben) annak, ki vele egy célra dolgozott. A bűnhődés nem is marad el. Be kell látnia, hogy Martinuzzi győzelmes ellenfelei, kiknek ő kezökre járt, nem tudják megtartani Erdélyt, s így mikor ő azt hitte, hogy a barát elárulásával megmenti — akkor valósággal veszedelembe döntötte hazáját. E lelkiismereti furdalás maga is elég volna bűnhődésnek azon külső befejezés nélkül is, hogy börtönbe vettetik és halálra ítéltetik. De ráadásul — s itt ismerni fel a kezdő, s romantikus hatások alá került regényíró — kiderül, hogy Gyula törvénytelen fia volt Martinuzzinak (ki erről maga sem tudott), s így most a hazafi önvádjához az apagyilkos fiúé is járul. E találtgyerek-romantikát nem számítva, világosan áll előttünk már itt a sorszerű összeütközések nagy regényírója, ki a végzetet valamely orvul leselkedő hatalomnak látja, mely nemes szándékból esett tévedéseket vétségek gyanánt torol meg, s az öntudatlanul lépőt a késő öntudat súlyával zúzza agyon. Amaz olcsó romantika eszközéhez is csak azért folyamodott itt Kemény, hogy a vérségi kapcsolat szorításával csak súlyosbítsa az öntudatlan vétség magára eszmélését. Saját kiválóságát működteti túlzó fölösleggel, mint a nagy kezdők rendszerint.

Az *Élet és Ábránd* cz. regény kéziratáról az volt a köztudomás, hogy 1849-ben Budán a lángok martaléka lett. Most egy idegen kéztől származó másolati példánya előkerült Pusztakamaráson. Kemény

1842-ben kezdte meg s legkésőbb 1844 első felében már be is végezte ezt a regényét, mely Camões és hűtlen menyasszonya, Catharina de Atayde szerelmi történetével foglalkozik. A négy könyvre osztott regény előszava elkallódott; csekély hiány van az I. könyv elején, lényegesebb a II.-ban; egyébként az egész kéziratból, mely eredetileg 254 lapból állhatott, mindössze 32 lap maradt ismeretlen, mert a hiányzók egy része közölhető volt a *Honderűben* (1844) megjelent szakaszokból. Tehát egy majdnem teljesnek mondható regénynyel lett gazdagabb Kemény irodalmi hagyatéka. A regény beható elemzése közben rámutat a kiadó azon hatásokra is, melyek alatt a mű létrejöhetett (különösen Goethe *Tassójára*), rámutat subjectív oldalára is, a mennyiben első szerelme emlékei fonódnak bele a regény szövevébe, kifejti történeti forrásaihoz való viszonyát, s utal a regény alaki fogyatkozásaira: túlzásúfolt, bonyolult szerkesztésére és szaggatott előadására.

A Hirlapszerkesztő Naplója címen egy nagyobb terjedelműnek szánt regény csekély (20 nyomtatott lapot kitevő) töredéke maradt fent a kéziratok közt. Kemény 1842/43-ban szerkesztette az *Erdélyi Híradót*, de a politikai viszonyok miatt odahagyta. A politikai küzdelmeiben családott embernek sok tekintetben bizonyára subjectív vonatkozású műve lett volna ez az 1843 második felében megkezdett regény, melyen még 1845-ben is dolgoztatott. E regényterv értéke-sebb elemeit később a *Férj és nőbe* olvastotta be, melynek főhőse, nemcsak névszerint, hanem jellemére s tragikus sorsára nézve is, egyezik e korábbi regény Kolostori Albertjével.

A szövegközlés rendkívül gondos és állandóan figyelemmel van az olvasó szükségletére: a kézirat hézagait jegyzetekkel, megokolt hozzászavetésekkal igyekszik áthidalni. S bizonyára a legjobb szándék vezette a kiadót akkor is, mikor a kiadvány elé bő és minden lehető kérdésre kiterjeszkedő bevezető értekezéseket csatolt. Mindamellet ez az, a mit kifogásolnunk kell, s ez az, a mit e kiadvány minden forgatója bizonyára sokallani fog. Van a kiadvány elején egy általános, *B. Kemény Zs. irodalmi hagyatéka cz.* rövid (5—8. l.) bevezetés, mely a kéziratok felfedezéséről s tartalmáról tájékoztat. Azután következik egy terjedelmes (9—43. l.) tanulmány az *Izabella királyné és a remete cz.* regényről. Egy másik, szintén hosszadalmas tanulmány (44—72. l.) az *Élet és Ábrándról. A Hirlapszerkesztő Naplója s a két Tanulmány* 8, ill. 11 lapnyi bevezető értekezést kap. Különösen a két első regényre vonatkozó bevezetést kifogásolom itt. Egész tanulmányt kell elolvasnom, míg végre megtudom, micsoda kiadatlanokról is van itt szó. Kemény Zsigmondot akarnám olvasni mennél előbb, de ha tájékozódni szeretnék célbavett olvasmányomról, Papp Ferenczbe ütközöm, s meg kell hallgatnom mindazt, a mit ő ebből az alkalomból el tud és el akar mondani, egész aesthetikai méltatáson kell keresztül törnöm, míg azt a kevés, de pontos felvilágosítást, a mire szükségem volna, megkapom, illetőleg összezedegetem én magam a nagyterjedelmű tanulmányból. E két tanul-

mány különben már azelőtt önállóan is megjelent; formás, szép nyelvű, olykor képes beszéddel ékes essay-szerű munkálatok, s a maguk helyén annak idején kifogástalanok is lehettek: arra azonban, hogy egy kiadás előtt szerepeljenek bevezető felvilágosításul, nem valók sem terjedelmük, sem formájuk, sem előadási modoruk miatt. Száraz, szabatos, chablonos csoportosítású *adatokra* van itt szüksége az olvasónak: azt nyújtson a kiadó mennél rövidebben s aztán vonuljon el a maga subjectivitasával, aesthetikájával és szép stílusával s hagyja magára Keményt az olvasóval. Egy bevezető tanulmányban, ha tanulmány is, s nem egyszerű jegyzet, legalább is valami chablonos, és következetesen megtartott sorrendet kívánna még az olvasó s tájékoztató adatok közlésében: akkor legalább könnyen megtalálná, a mit keres. Az ilyen essay-szerű feldolgozás pedig természeténél fogva irtózik a chablontól, még a sorrendben is. Az első regényhez írt bevezetésben pl. a tartalom-elmondás közepén kapunk egy jegyzetet (14. l.), mely arról értesít, hogy a regény számára kijelölt történeti adatokat Kemény melyik kézirata őrizte meg. E jegyzet helyén van a tanulmány-író szempontjából: ő t. i. épen ezen a helyen, a regény hézagjainak áthidalása végett volt kénytelen Kemény történeti jegyzeteihez folyamodni, de nincs helyén a kiadvány olvasója szempontjából, ki gyorsan szeretne valamely adatnak utána nézni. Egy olyan töredékes, hézagos regény olvasása előtt, a milyen az *Izabella királyné*, az olvasónak egyik legsürgősebb kívánsága az, hogy a lehető legrövidebben mondja el neki a már jól tájékozott kalauz a regény megállapítható tartalmát, keretét, hogy legyen mibe beleilleszthesse az olvasandó töredékeket. Ilyen rövidre fogott előképet a regény tartalmáról Papp Ferencz nem nyújt. Tíz lapon át (11—20. l.) kalauzul végig a regényen, szakaszról-szakaszra haladva; elmondja a meglévő töredékek tartalmát, segédforrásai felhasználásával elképzeli a hiányzókéét, a tartalomközlésbe belevegyíti a kézirat mennyiségéről s hézagairól való számadást, s az ő kiegészítő munkájának — hogy úgy mondjam — a philologiai gerendázatát. Vége is nincs tiszta előképe az olvasónak a regény tartalmáról s arról sem, hogy mennyi maradt meg s mennyi pusztult el belőle. Mind szükséges és hasznos munka, a mit itt végez, de a különfélék elkülönítése itt mellőzhetetlen szabály. S e munka közben sem tud lemondani szépírói hajlamáról: »Az ötödik könyv első szakasza egy nyárádtói kocsmá életéből vett jelenet, olyan, minőt a németalföldi festők képein szoktunk meg.« (16. l.). Ezzel szemben a philologiai megállapításokban nem mindig elég szabatos. Mikor a szóban forgó regény kéziratáról azt mondja, hogy »a második könyv teljesen elpusztult«: ez félreérthetetlen. De ugyanezt nem mondja meg ily határozottan a III. könyvről; s hogy ennek a kéziratára is teljesen elpusztult, azt csak a közölt szöveg átlapozgatásával lehet megnyugtatón megállapítani. S még most sem tudom, vajjon maradt-e fenn valami a IV. könyvből? Papp Ferencz u. i. ezt mondja: »A negyedik könyvből csak nyomokat találunk« (15. l.): de minő

nyomokat? a szövegben semmi nyoma. Egy pár sorral alább meg azt írja, hogy »az elveszett könyvben« ez és ez volt. Szóval a dolog nem világos. Pedig ha egy kis *külön* szakaszban számszerű kimutatást közölt volna a megmaradt részekről, semmi kétség sem maradna fenn. A philologiai munka itt helyén volna a maga legszörnyűbb szárazságában, mert egy-egy utalás, felvilágosítás elmaradása zavarba ejtheti a világosan látni akaró olvasót. Itt van pl. a második könyv tartalma. Előadja, hogy mi lehetett benne, hogy Alvinczet a várnagy már itt játszhatta az ellenfél kezére, mert »a harmadik könyvben az árulás bünének bélyegét hordozza homlokán«; tehát, úgy-e, itt azt hiszi az olvasó, hogy a III. könyv kézirata fennmaradt? E hitében csak megerősíti az, hogy Papp Ferencz legott *idézni* is tud ebből a könyvből. Igen, de az idézet mellett semmi utalás! Nézem a regény kiadott szövegét: a III. könyvnek semmi nyoma: elpusztult. Honnan idéz tehát? S vajjon észreveszi-e mindenki, hogy máshonnan nem idézhetett, mint a III. könyvnek az *Athenaeumban* (1840) és a *Nemzeti Társalkodóban* (1841) megjelent valamelyik részletéből. Igaz, hogy a III. könyv közvetlenül ezt követő tárgyalásában egy mellékmondatból megtudhatni, hogy a mondott 1840., 1841-iki mutatványok tartották fent e könyv némely részletét: de észreveszi-e mindenki, s nem a kiadó kötelessége-e, hogy efféle zavarnak elejét vegye az utalás egyszerű eszközével?

Következetlenséget látok abban, hogy az *Izabella királyné és a remetének az Athenaeumban* és a *Nemzeti Társalkodóban* megjelent részleteit nem iktatja be a kézirat megfelelő helyeire, s így kiadásában nem kapjuk együtt mindazt, a mi e regényből megmaradt; ellenben az *Élet és Ábránd*ból azt a részletet is közli, a mely a *Honderűben* annak idején megjelent. Papp Ferencz azt mondhatja, hogy a ki az *Izabella* itt nem közölt részleteire is kíváncsi, megtalálhatja az *Összes művek* Gyulai-féle kiadásának az V. kötetében (259—307. l.), s így fölösleges lett volna újból lenyomatni. Igen, de az *Élet és Ábránd* szóban forgó része is megtalálható ugyanazon kiadás V: 308—330. lapján s mégis megkapjuk ebben a kiadásban is. Tudom, hogy Papp azt a részletet is a kéziratból közli, s a kézirat megfelelő részlete nem egyezik betűszerint a *Honderűbeli* mutatvánnyal, de a különbség oly jelentéktelen, hogy, ha a kiadó következetes a már ismert szövegek ki- vagy kinemadására nézve, akkor megelégedhetett volna e jelentéktelen eltérések regisztrálásával. Ha pedig itt közölte az egész, már ismert szöveget, mit én csak helyeselni tudok, ugyanazt megtehetette volna a másik regényre nézve is. Van bizonyos következetesség az ő eljárásában is: közli mindazt, a mit a kéziratban talál, tekintet nélkül arra, hogy valamely részlete ismeretes-e már vagy nem. De az olvasó szempontja azt kívánta volna, hogy egy helyen kapja meg mindazt, a mi a töredék regényből megmaradt, s ne kelljen két könyvből olvasnia s összeraknia egy mű töredékeit.

Mikor Papp Ferencz a *Budapesti Szemle* 1912-iki füzeteiben megkezdte az *Élet és Ábránd* közlését, s eléje írt tanulmányában utalt

arra, hogy Kemény érdeklődését az a kis rövid czikk is fölkelthette Camões iránt, mely a *Nemz. Társalkodó* 1836-iki évfolyamában látott napvilágot : az *Irodalomtörténet* folyóirat-szemléje (1912 : 141. l.) egy Kemény művéhez korban s jellegben is sokkal közelebb álló műre mutatott rá, mely közvetlenebbül hathatott úgy, hogy Kemény figyelmét erre a regénytárgyra terelje. E mű, Eördögh Istvánnak *Camoens* cz. »eredeti novellája« az *Athenaeumban* jelent meg 1841-ben (I : 8—14. és 24—30. l.) : Kemény 1842-ben fogott a regény írásához. Az *Irodalomtörténet* hozzátétele tehát már csak ezért is valószínűbb, mint a Papp Ferenczé. A kiadó figyelmét, úgy látszik, elkerülte az Eördögh-féle novellára való utalás.

Nekem tehát csak egy kifogásom van Papp Ferencznek egyébként rendkívül gondos, nagy odaadással készült s Kemény minden tisztelőjétől köszönetet érdemlő kiadása ellen. Az t. i., hogy a bevezető tanulmányoknak nem mindegyike készült egyenesen ehhez a kiadáshoz. Kemény Zsigmond mellett túl sok helyet kívánt a saját tanulmányainak, s túl sok figyelmet kíván azok részére az olvasótól. Bizonyos adatok egyszerű, világos, áttekinthető közlését vártuk volna a kiadótól s nem nagy terjedelmű tanulmányokat, melyeket az érdeklődő különben is megtalálhatott volna a *Budapesti Szemle* és az *Egyetemes Philologiai Közöny* 1912-iki évfolyamaiban.

HORVÁTH JÁNOS.

A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. Szerkesztik Beöthy Zsolt, Négyesy László, Császár Elemér. Budapest, 1914. Franklin-Társulat. 8-r. — IX. k. *Magyar drámái emlékek a középkortól Bessenyeiig* (XVI—XVIII. század.) Kiadja Alszeghy Zsolt. 487 l. — XIV. 1. k. *Gróf Zrinyi Miklós művei.* Kiadja Négyesy László. 1. k. : Költői művek. 472. l. — XXIII. 1. k. *Deákos költők.* Kiadja Császár Elemér. 1. k. : Rájnis, Baróti Szabó, Révai versei. 351 l. — XLIII. 1. k. *Bajza József művei.* Kiadja Szücsi József. 1. k. : Költemények, novella, kritikák. 278 l. — LVIII. 1. k. *Tomba Mihály művei.* Kiadja Kéki Lajos. 1. k. : Költemények 1840—1847. 463. l. — LXXXII. k. *Szigeti József drámái.* Kiadja Bayer József. 381. l.

A művelt magyar olvasóközönség és az iskola eddig sem szükködött olyan gyűjteményes munkák nélkül, melyek — Toldy *Nemzeti Könyvtárától* a Franklin-féle *Magyar Remekírókig* — kiválóbb írónk alkotásait magukba foglalva eléggé tájékoztatták nemzeti irodalmunkról. Azonban bármennyire gondosan készültek is, mind a régiek, mind az újabb kiadások, két nagy hiányt még sem sikerült pótolniok. Egyrészt egyik gyűjtemény sem volt megközelítően annyira teljes, hogy hű, egységes és összefoglaló képét adhatta volna irodalmunk történetének, másrészt nem voltak a tudományos kutatás színvonalán álló kritikai kiadások, mert hiszen elsősorban a nagyközönség számára készültek. Főképen pedig hiányát érezte egy ilyen munkának a magyar iskola : az irodalomtörténeti oktatás mind a középiskolában, mind az egyetemen ; szükség volt olyan kézikönyv-jellegű kiadásokra, melyek ugyan

nem teszik fölöslegessé az eredeti kiadások, kéziratok, régi nyomtatványok föl kutatását, de mégis pótolhatatlan segédeszközt nyujtanak a kezdő kutatóknak, azután a tanárknak a katedrán, sőt nélkülözhetetlenek minden tudományos házi munkánál. Egy olyan gyűjteményt értek, mint a német Kürschner-féle *Deutsche National-literatur*, melyet magánember is megszerezhet minden nagyobb anyagi áldozat nélkül.

Ezt a hiányt kell tehát pótolnia a Kisfaludy-Társaság *Nemzeti Könyvtárának*, melynek első kötete most hagyta el a sajtót. A tervezet szerint a 180—200 kötetből álló gyűjtemény »a magyar irodalom maradandó becsű alkotásait bocsátja mintaszerű kiadásban a tudományos világ, a művelt közönség és az iskolák rendelkezésére«. E hármasszempontra megtartása meg fogja ugyan nehezíteni a kiadók munkáját, de viszont pontosan meghatározza a megválogatás elveit és a kiadás technikai módszerét.

Véleményünk szerint — s ezt olvassuk ki a tervezet tendenciájából is — elsősorban az iskola és a köznevelés céljait kell szem előtt tartaniok a kiadóknak. Ennek felel meg legjobban a kötetek számaránya, s ez határozza körül leginkább a másik két érdekerületet: a kritikai szöveg a variánsokat és bibliographiai adatokat nyújtó jegyzetekkel megadja a tudományos kézikönyv kellékeit, de kielégítést nyer a nagyközönség is, vagy legalább a közönségnek az a része, mely nem pusztán szórakoztató olvasmányt, hanem művelődése eszközeit keresi benne.

A *Nemzeti Könyvtár* így nem adhatja teljes egészében csak épen remekíróinkat, a többi műalkotásokat pedig kellően megválogatva, »adott feltételek között elérhető teljességre törekedve össze kívánja gyűjteni irodalmunknak azon emlékeit, melyeknek esztétikai értéke vagy irodalomtörténeti jelentősége van«. Fölhangzott ugyan az a kívánság is, hogy főképen az eddig kiadatlan, még kéziratban munkákra kellene kiterjeszkedni s teljes kiadásukban közölni a régi irodalom kisebb értékű íróit is, hogy ezzel a sokféle nehézséggel küzdő, (kivált vidéki) kutatóink munkáját megkönnyítsük. Ez azonban egyrészt elérhetetlen a kellő anyagiak híján, másrészt céltalan is, mert egy ilyen nagyszabású gyűjteményt csak gazdagabb intézeteink szerezhetnének meg, s így megszűnnék a kiadások »kézikönyv«-jellege, azután másod- és harmadosztályú íróink egészen értéktelen munkáinak föl vételével hamis arányokat adna igazi irodalmunk anyagáról és fejlődéséről, végül a kutatót mégsem menti föl attól, hogy az irodalomtörténeti adatoknak utána ne járjon. Ilyen gyűjteménnyel különben semmiféle irodalom nem rendelkezik, még a teljességre törekvő francia *Collection des Grands Ecrivains* is csak a remekírókra terjeszkedik.

A gyűjtemény szerkesztői tehát igen helyesen jártak el, mikor összes műveikkel csak remekíróinkat vették föl, kisebb írókat vagy válogatott munkáikkal vagy több író és munkát műfaj szerint egy-egy kötetbe összefoglalva, pl. *Magyar drámái emlékek a középkortól*

Bessenyei-ig vagy *Deákos költők* stb. A szorosabb értelemben vett költői munkák mellett fölvevtek természetesen a prózai elbeszélést, drámát, továbbá »a szónoki beszédek, a politikai irodalom, a történetírás és kritika köréből mindazon műveket, melyek fölfogásuk és előadásuk által az egész művelt nemzethez szólnak, végül a magyar levéltudomány legbecsesebb darabjait«. A szemelvényes kiadás azonban nem bonthatja meg egy-egy műalkotás egységét, rövidítések, kihagyások, összevonások nem szerepelnek; a szemelgetés csak a megválogatásra vonatkozik. A művek sorrendje műfaji nagyobb keretekben történik (1. kisebb költemények, 2. nagyobb verses alkotások, 3. széppróza, 4. dráma, 5. szónoki, politikai stb. művek, 6. levelek), ezeken belül az elhelyezés időrendi, kivéve az olyan zárt cyclusokat, mint például a *Himfy*. A szövegkiadás kritikai, a tudományos hűség minden kellékével, de a nagyközönségre való tekintettel mai helyesírás szerint átírva, úgy azonban, hogy az író nyelvének egyéni sajátosságai megmaradjanak. A *jegyzetek* csak a legszükségesebbre terjednek ki, közlik: 1. a főbb bibliographiai adatokat, 2. a fontosabb variánsokat, 3. tárgyi magyarázatokat, 4. a forrásokra való rövid utalást. Minden kötet élén *Bevezetés* áll, mely rövid, összefoglaló, essay-szerű tájékoztatást nyújt az író életéről, egyéniségéről, műveiről.

Az előttünk fekvő tervezet, melyből adatainkat közöltük, végül a munka részletes beosztását adja. A gyűjtemény 93 könyvből áll, mely azonban körülbelül 200 kötetre fog kiterjedni. Olyan munka ez, mely nagyobb szabásúnak ígérkezik a Kürschner-féle gyűjteménynél is (ez a sokszorta nagyobb német irodalmat 164, illetőleg 222 kötetben adja).

Mint minden ilyen gyűjteménynek, ennek sikere is elsősorban a munkatársaktól függ. A most megjelenő kötetek azonban máris elég biztosítékot nyújtanak arról, hogy a szerkesztők nemcsak a tervezetet készítették el kitűnően, hanem olyan munkatársakat is választottak, kik tudományos munkásságuk javát épen az általuk kiadott írókra vagy művekre fordították.

Nem lehet czélunk, hogy az egyes munkákat részletesen ismertessük vagy aprólékos bírálgatásukba bocsátkozzunk, csak épen rövid áttekintést nyújtunk tartalmukról és kiadóik eljárásáról.

Alszeghy Zsolt kiadása főként az iskola számára fontos. Itt végre együtt találjuk a magyar drámai irodalom mindazon jellemző alkotásait, melyeket eddig vagy hűsz helyről kellett összekeresgélni. A bevezetés rövid, tömör összefoglalását adja a magyar dráma fejlődésének, különösen kiemelve benne az iskoladrámákról szóló részt. A jegyzetek csak a legszükségesebb tudnivalókra szorítkoznak, annál több hely jut maguknak a szövegeknek. Első helyen áll a Sándor-kódex Hrotsvitha-fordítása, következnek: Sztárai Mihály két drámája, Comoedia Balassi Menyhért áruktatásáról, a Debreczeni disputa, Szegedi Lőrincz moralitása, a két Comico-tragoedia, az Actio Curiosa I. és VIII. része, Juhász Máté misztériu-

mának V. szakasza, a Kocsonya Mihályról szóló pálos interludium, Illei Ptolomaeusa, Simai Mesterséges ravaszága, a Rusticus imperans és Szászi János Didó-drámája.

Igazán nagyértékű és módszer tekintetében példaszerű kiadás Négyesy Zrínyiye. Az 1651-i kiadás szerint közli a költeményeket, az újabban előkerült versekkel megtoldva. Alapja nem a kézirat, mint Széchy-kiadásában, hanem az editio princeps, mely a kéziratnál tökéletesebb formában adja a költeményeket; de azért pontosan számon veszi a jegyzetekben a kézirat eltéréseit. Így a kiadás a legkényesebb kutató igényeit is kielégíti. A jegyzetek a lehető leg gondosabb philologiai apparatussal készültek: összefoglalóan, majd énekről-énekre jelzik az átírást és igazításokat, a meghagyott sajátosságokat, a kézirat eltéréseit, eljárása tudományos kritériumait. A terjedelmes bevezetés nemcsak az eddigi kutatások összefoglalása, hanem sok új, eredeti adattal bővelkedik. Így az alapeszme katolikus szellemének kiemelése mellett hangsúlyozza a nemzeti és egyéni hősi vonásokat, a források között rámutat Janus Pannoni us egyik elégiájára és Silius Italicus *Punicájára*. A jegyzetek között érdekes a cím *Syrénájának* a *Serin* név anagrammájával való magyarázata.

Császár Elemér a *Deákos költők* I. kötetében a triász íróit adja. A bevezetés beállítja az egész klasszikus irányt irodalmunk fejlődésébe és néhány határozott vonással vázolja irodalomtörténeti jelentőségét, majd külön-külön összefoglalja Rájn is, Baróti Szabó és Révai életrajzát és költői munkásságát. A kiadó munkájának súlya itt a megválogatásra esik, a kötetekre menő versgyűjteményekből a legjellemzőbbeket és legértékesebbeket kellett kiválogatnia, úgyhogy az olvasó minden irányban kelő tájékozást és arányos képet kapjon. A nagyobb fordításokat természetesen el kellett hagynia; a legtöbb vers jut, a munkásság értéke és nagysága szerint, Baróti Szabóra, a legkevesebb Rájn isra. Függelék képen a klasszikus verselés régibb példáit kapjuk, Sylvestertől Ráday Gedeonig. Itt is figyelmet érdemelnek a gondos, minden fontosabb adatra röviden kitérő jegyzetek.

A *Bajza*-kiadás, mely Szücsi József néven Bajza Józseftől való, már természeténél fogva inkább a nagyközönségnek szól. Az 1. kötet a verseket adja chronologikus sorrendben az 1851-i kiadás alapján, a novellák közül az Ottliáról szólót önéletrajzi érdekességénél fogva, kritikai dolgozatai közül pedig az Epigramma theoriájából a magyar epigrammára vonatkozó fejtegetéseket, a Conversationslexikon i pört, a Vezérszót (a Kritikai Lapokhoz), az Aurora-pört stb. A tudományos szempontot a bevezetés elégti ki, mely a kiadónak széleskörű kutatásain alapul.

Fontosabb ránk nézve Kéki Lajos *Tompa*-kiadása; ez mint teljes kiadás, mely a költő zsengeit is adni fogja, az eddigi kiadások között a legterjedelmesebb és legmegbízhatóbb lesz. Az első kötet Tompa költeményeit adja 1847-ig, itt először időrendben,

csak a *Népregék*, *népmondák*ban követi az eredeti kiadás berendezését. Legfőbb, kellőképen alig megbecsülhető érdeme, hogy nagy fáradsággal és lelkiismeretes utánjárással megállapítja a költemények időrendjét és fölkatolja elsők megjelenésük helyét.

Még fontosabb talán, de mindenesetre érdekes *Szigeti* munkássága, mely itt bontakozik ki előttünk először a maga igazi alakjában. Nemcsak Bayer József jeles bevezetésének köszönhetjük ezt, mely a kellő kortörténeti háttér megrajzolásával állítja eléink Szigeti írói és színészi pályáját, hanem főként maguknak a drámáknak, melyek közül a vígjátékok: *Becsületszó*, *Falusiak*, *Kolostorból* itt jelennek meg először nyomtatásban, míg népszínművét a *Vén bakkancsost* és társadalmi drámáját (*Rang és mód*) már ismerjük a Rényi-féle kiadásból, mely azonban a két drámát csak sok és jelentős kihagyással közli.

Meg kell még említenünk, hogy minden kötetben néhány hasonló és arckép emeli a kiadás értékét.

KIRÁLY GYÖRGY.

Minay Lajos: Erdélyi János (1814—1868). Budapest, Wodianer F. és Fiai könyvkereskedése, 1914. 8-r. 88 l. Ára 2 korona.

Az Erdélyi Jánosról szóló irodalomban, mely egy-két emlékbeszédre, rövidebb lélegzetű méltatásra, Rácz Lajosnak a pataki éveket részletesebben megvilágító dolgozatára és levélközlésekre szorítkozik, hézagot pótol a könyvecske: a költő első életrajza. Feladatát lelkes hangon, mindvégig érdekesen végzi. Megbízható adatgyűjtés alapján nagy vonásokban rajzolja Erdélyi pályafutását, ismerteti működését. Evvel megmondtuk jelességeit is, hibáit is. Több becses életrajzi adatot gyűjtött össze, végigtanulmányozta Erdélyi munkáit, népszerű, magyaros stílussal meleg képét rajzolja a harminczas—negyvenes évek lírikusának, népköltési gyűjtőjének s a következő két évtized magyar philosophusának. Könyvével némi elégtételt is nyújt a méltatlanul kevésbé emlegetett írónak. — Hibája, hogy az első alkalmat nem ragadta meg egy részletesebb, philologiai kutatásokon is alapuló, terjedelmesebb életrajzra; hogy Erdélyi műveit csak ismerteti és nem bírálja, drámáján kívül minden alkotásáról elismeréssel szól, elméleteit kritika nélkül fogadja el s szélesebb látókör híján pontosabb beállításra nem is törekszik. Az aránylag csekély irodalmat, pl. a levélközléseket, nem aknázza ki. Működésének egyes fejezeteiben a méltatás azok jelentőségéhez képest aránytalan. Nemcsak, mert lírájáról a népdalok és mondákhoz vagy philosophiai munkáihoz viszonyítva bővebben szól, hanem, mert műve első fele láthatóan részletesebb, mint a másik, mely pedig Erdélyi életének nevezetesebb korszakát tárgyalja. Általában az emberről szóló részletei szépek, tárgyukhoz méltók, a költőről és íróról szólók jelenték-telenebbek, mert minden egyéni állásponttól tartózkodnak. — A kötethez Erdélyi Pál írt előszót.

GÁLÓS REZSŐ.

ÚJ KÖNYVEK.

Gorzó Gellért: Döbrentei Gábor és a jászóvári prémontreiek viszonya a régi magyar nyelvemlékek ügyében. Jászó, Remény-ny. 1914. K. 8-r. 68.

E kis füzet, melynek tartalmát híven kifejezi hosszú címe, Döbrenteinek Jászóra küldött kilencz levelét és a jászaiaknak hozzá intézett öt levelét közli betűhíven, hosszabb bevezetés kíséretében, melyben a kiadó a levelek tartalmi vonatkozásait érteti meg. A művecske forrása az a kegyelet volt, melylyel a szerző rendje iránt viseltetik, de eredményeit értékesítheti az irodalomtörténet is.

Jókai, Olcsó. Budapest, Révai, 1914. K. 8-r. Számonként 40 f.

171. Esetek Petőfi életéből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. 56 l. E kis füzet kettős érdekű: egyrészt írója, másrészt hőse miatt, a kit Jókai a maga fényes tollával életének egy-egy jellemző mozzanatában örökít meg. A 10 »eset«-et Baros Gyula ügyesen válogatta össze s a jegyzetekben gondosan megvilágítja czélzásait.

172. Bürgözdí bácsi.

173—176. A két Trenk. 156 + 135 l.

177—178. Trenk Frigyes. 176 l. Hőse az irodalmunk történetében is szerepet játszó híres kalandor.

179—180. A szegénység útja. 144 l.

181. Márczius tizenötödike. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ágner Lajos dr. 64 l. Jókai 9 ünnepi beszéde (1867—1898).

182. A Magláy-család. 59 l.

183—185. Tégy jót. 198 l.

186—190. A tengerszemű hölgy. 144 + 227 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1914. K. 8-r. Ára számonként 30 f.

735—736. *Ambrus Zoltán*: Régi és új színművek. Színházi bírálatok.

103 l. — Vagy 20 év alatt írt színi bírálatainak javát gyűjtötte össze egy kis füzetben Ambrus, a ki színi kritikusaink között ma egyike a legképzettebbnek és legfinomabb ízlésűeknek, s kétségkívül a legszigorúbb, de talán legobjektivebb is. E tíz bírálata sajnos csak külföldi drámákról szól, pedig még szükségesebb volna, ha a magyar szerzők drámáiról mondott véleményét is újra közrebocsátaná. Őszinte bátorságának és találó megfigyeléseinek értékét nem csökkentik a fölöttük elhaladó évtizedek, annál kevésbé, mert Ambrus a stínekn is művésze.

737. *Vajda János* költeményei. Kiadta Császár Ernő. 61 l. — Rövid életrajz és Vajda költészetének futólagos áttekintése után a költőnek 33 lírai és egy elbeszélő verse, a legismertebbek s egyéniségére, költészetére a legjellemzőbbek.

738—739. *Selma Lagerlöf*: Helga. Ford. Benedek Marczell. 76 l.

Könyvtár, Olcsó. Budapest, Franklin, 1914. K. 8-r. Ára számonként 20 f.

1729—31. *Macaulay*: William Pitt. Ford. Kállay Béni. 104 l.

1732—33. *Gibbon*: Konstantinápoly eleste 1453-ban. Ford. dr. Bozóky

Alajos. 82 l. — Irodalomtörténeti szempontból azért érdekes Gibbon e műve, mert több nevezetes tragédiánk tárgya kapcsolódik a világtörténet e nagy fordulópontjához (Bolyai és Kisfaludy Károly Iréne-dramája, Herczeg Bizánca).

1734—36. II. Edvárd király. *Marlowe Kristóf* tragédiája. Ford. dr. Rózsa Dezső. 117 l.

1737. *Franklin Benjámín*: A gazdagodás útja. Ford. dr. báró Láng Mihály 36 l.

Shakespeare összes színművei. Átvizsgált vagy új fordításokban kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Budapest, Franklin, 1914. N. 8-r.

XI. A makranczos hölgy. Újból ford. Lévy József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Heinrich Gusztáv. 185 l. Ára 2'40 K.

XIV. A windsori víg asszonyok. Újból ford. Rákosi Jenő. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. XXII, 163 l. Ára 2'40 K.

XXIV. Hamlet, dán királyfi. Ford. Arany János. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. XXXIX, 243 l. Ára 3 K.

A Kisfaludy-Társaság, melynek nevével egészen összeforrt nálunk Shakespeare-é, új, az előbbi kiadásoknál Shakespeare-hez méltóbb módon újra közrebocsátja a legnagyobb modern drámaíró műveit. Az új, negyedik Shakespeare-kiadás, melynek első három kötete az imént került ki a sajtó alól, két tekintetben tér el a régiéktől: a szövegek javítva s tudományos bevezetésekkel és jegyzetekkel jelennek meg. Arany Hamlet-fordításán nem változtatott az új kiadás sem: helyesen. Arany oly művészi fordítást adott, hogy minden változtatás, ha esetleg ki is igazítja apróbb félreértését, a költőiségéből okvetlenül eltörölt volna valamit. A különben is kevés számú félreértés kiigazítása, avatott módon, a jegyzetekbe szorult. Époly dicséretes viszont, hogy a másik két fordító, Rákosi és irodalmunk nesztora, a helyett, hogy kiigazították volna régi fordításait, egészen újat, jobbat nyújtottak. A bevezetések, a mi szintén méltánylandó, inkább irodalomtörténeti, mint esztetikai felükről világítják meg a drámákat: keletkezésükről, anyagukról, s a forrásukhoz való viszonyukról, sorsukról s magyar fordításaikról tájékoztatnak. A takarékosan csatolt jegyzetek a mű megértését és élvezését akarják megkönnyíteni. Nem tolatkodnak az író és olvasó közé, de nem is hagyják az utóbbit cserben, ha szükségét érzi a magyarázatnak vagy fölvilágosításnak.

Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi. 1715–35. Budapest, Akadémia, 1913. 8-r. VIII, 418 l. Ára 5 K. — E helyen nincs közünk e nagy hullámokat támasztott könyvnek történeti értékéhez, sem ahhoz, van-e, nincs-e tendenciája, bennünket irodalomtörténeti vonatkozásai érdekelnek. Mind Mikessel kapcsolatosak. Az egyik (118. jegyzet, 376–377 l.) újabb bizonyítékokkal végleg eldönti, a mi eddig is kétségtelen volt, hogy a P. E. grófnő alakja Mikes fictiója. Az akkori politikai viszonyok ismerete alapján kimondja: »Ki van zárva, hogy a császári követek jelentéseiben nyomára ne lehetne találni, mikor a jelentések a legnagyobb részletességgel szólnak a Konstantinápolyban felbukkanó legutolsó császári alattvalókról is.« Egyéb érvét eddig is ismerte és fölhasználta az irodalomtörténet. A többi (141. j. 380. l.; 159. j. 386. l.; 165. j. 387. l.) Thalyval szemben Mikes éleslátását és följegyzéseinek megbízhatóságát emeli ki, s Saussure törökországi leveleinek értékét kisebbítve, kimondja, hogy a »a rodostói emigratio történetének Mikes munkája marad a felülmúlhatatlan őszinteségű, hiteles kútforrás«. Nem vonjuk kétségbe állítását, de az kétségtelen, hogy Saussure Rákóczi diplomáciai működésének számos oly mozzanatáról tud, a melyekről Mikes, a ki a diplomaták sakkhúzásai iránt nem érdeklődött, egészen hallgat; továbbá, hogy elmond olyan, Rákóczira igen jellemző eseményt (Des Roches titkár esete), melyről Mikesnél nincs szó; végül, hogy sok eseménynek jóval kimerítőbb és mélyebbre nyúló leírását adja, mint a magyar emlékirat (Rákóczi betegsége, halála, eltemetésének körülményei).

Világkönyvtár, Budapest, Révai, 1914. 8-r. Kötetenként 1'90 K.

Ferrero: Róma nagysága és hanyatlása. I—III. Ford. Lakatos László és Lendvai István 447 + 310 + 340 l. Az olasz tudós nagy föltűnést keltett materialista szempontból megírt történeti műve, melynek I. k.-ét igen gyarlón Lakatos László, a másik kettőt folyamatosabban és jobban Lendvai István fordította.

Lassale: Alkotmány, szocializmus és demokrácia. Ford. Kunfi Zsigmond. 320 l.

Swift: Gulliver utazásai. Ford. Karinyth Frigyes. 398. A nagy angol regényíró klasszikus szatirájának első teljes magyar fordítása.

REPERTORIUM.

- Ady Endre.* Ki látott engem. 1914. — *Ism.* Papp Viktor. Szilágyság. 5. sz.
Alszegehy Zsolt dr. Katona Lajos. *Magy. Kultura* 66—70. 1.
- Arany Jánosnak* egy kiadatlan levele. Közli dr. Joó Imre. *Nagykőrösi Hirl.* 14. sz. (Dr. Feldinger Frigyeshez. 1856. aug. 5.)
- Batsányi János* Kassa város tanácsához a Magyar Muzsa elkobzása ügyében. (1793.) Közli Kemény Lajos. *Könyvszemle* 72. 1.
- Császár Elemér.* Vértesi Arnold. *Budap. Szemle* 158. köt. 38—66. 1.
- Deák Viktor.* Bíró Lajos színdarabjai. *Magy. Kultura* 202—209. 1.
- Diamant Izsóné.* Bárá Eötvös József. *Nógrádi Hirl.* 1. 3. 4. sz.
- Eötvös Károly parasztjai. *Világ* 88. sz.
- Farkas Antal.* *Templomtűzek.* 1914. — *Ism.* Ormos Ede. *Népszava* 87. sz.
- Gaal Jenő.* Széchenyi és Kölcsey a nemzeti érzésről. *Társadalomtud. Szemle* 173—183. 1.
- Gajdács Pál.* Mikszáth Kálmán mint selmeczi diák. *Az Ujság* 88. sz.
- Gulyás Pál.* Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. *Könyvszemle* 54—67. 1.
- Gyöngyösi István* összes költeményei. Közzéteszi Badics Ferencz. 1914. — *Ism.* Baros Gyula. *Irodalomtört.* 323—326. 1.
- (*h. e.*) Szigligeti Ede szülőháza. *Nagyvárad* 55. sz.
- Halmi Bódog.* Molnár Ferencz. Máramaros 34. sz.
- Harsányi István* és *Hodossy Béla.* Két XVIII. századi dalgyűjtemény sárospataki kézirat. *Ethnogr.* 38—47. 1.
- Horkay Elemér.* Álmodik a robotos. 1914. — *Ism.* Nadányi Zoltán. *Nagyvárad* 52. sz.
- Horváth Cyrill.* Jelentés a Farkas—Raskó-pályázatról. *Akad. Értes.* 217—221. 1.
- Horváth János.* Ének az gazdagról. *EPhK.* 329—332. 1.
- Horváth János.* Tapogatózások a Balassi-komédia körül. *Irodalomtört.* 289—293. 1.
- Husztiné Révhegyi Rózsi.* Eötvös esztetikai álláspontja. *Budap. Szemle* 158. köt. 95—105. 1.
- Jókai leveles ládája. (Degré Alajos levele, Vác—Papvölgye 1868. nov. 9. Arany J. levele. Kőrös 1856. decz. 29.; Tisza István levele, 902. máj.; Bródy S. levele, 99. aug. 23.; Szomory Dezsőé) *Világ* 88 sz.
- h. g.* Egy megrágalmazott anya. (Szendrey Julia védelme.) *Alkotmány* 88. sz.
- Kardos Albert.* Csokonai és a színpad. *Uránia* 1—6. 1.
- Karffy Ödön.* Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez. *Akad. Értes.* 224—234. 1.
- Katona Lajos* irodalmi tanulmányai 1912. — *Ism.* dr. Gálos Rezső. *Ethnogr.* 47—50. 1.
- Kéki Lajos.* Gárdonyi Géza. *Budap. Szemle* 158. köt. 193—238. 1.
- Kemény Zsigmond br.* hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte Papp Ferencz. — *Ism.* Laczkó Géza. *Irodalomtört.* 326—328. 1.
- Király György dr.* Magyar irodalomtörténeti bibliográfia. *Könyvt. Szemle* 67—71. 1.

- Kosztolányi Dezső*. A szegény gyermek panasza. 1914. — Ism. Halasi Andor. Hét 6. sz.
- Kosztolányi Dezső*. Juhász Gyula. Világ 37. sz.
- Kremmer Dezső dr.* Enciklopédia és lexikon irodalmunkról. Könyvtári Szemle 71—76. 98—104. 1.
- Kristóf György dr.* Jókai lírai költeményei. Magy. Figyelő. I. 446—459. 1.
- Lenkei Henrik*. Evgyűrűk 1914. — Ism. Sebestyén Károly. Hét 11. sz.
- p. g. Az Ujság 58. sz.
- Londesz Elek*. Salamon Ferenc és a »Husvétii cikk.« Pesti Napló 88. sz.
- Mauks Cornélia*. Mikszáth Kálmán életéből. Az Ujság 110. sz.
- Miklós Ödön*. A hanau és oppenheimi biblia. Közöny 44. évf. 10. sz.
- Miskolczy-Simon János*. A Mikszáth-család harmadfél-százéves története. Az Ujság 76. sz.
- Möricz Zsigmond*. Kerek Ferkó. 1914. — Ism. Horváth János. Budap. Szemle 158. köt. 316—320. 1.
- Nadányi Zoltán*. Mit tanulhatunk Szigligetitől? Nagyvárad 55. sz.
- Oláh Gábor*. Szegény magyarok. 1914. — Ism. Kardos Albert. Budap. Hirl. 87. sz.
- Pap Mózes*. Emlékezés Br. Eötvös Józsefről. Udvarhelyi Hiradó 2. sz.
- Pintér Jenő*. Irodalomtörténet. — Ism. Ady Lajos. Világ 88. sz.
- Pp. Arany János* születése napján. Modor-Baziní Ujs. 5. sz. (Arany költészetének rövid jellemzése.)
- Radó István (Körösi)* versei. Közli dr. Dézsi Lajos. Erd. Múz. 21—41. 1.
- Rexa Dezső*. Az első (?) kassai nyomtatvány. 1609. Könyvszemle 1—4. 1.
- Rozsondai Győző*. Reviczky Gyula. Fogarasi Hirl. 7—12. sz.
- Rudnyánszky Gyula*. Mária-dalok. Ism. Kozma Andor. Az Ujság 91. sz.
- Salamon László* verses könyve. Ism. K. G. Nagyvárad 99. sz.
- Sas Ede*. Szigligeti, az újító. Nagyvárad 56. sz.
- Sebestyén Károly*. Szigligeti Ede ünnepe. Budap. Hirl. 58. sz.
- Sebestyén Károly*. A nőuralom. Budap. Hirl. 76. sz.
- Sebők Zsigmond*. Ifjukor. 1914. Ism. K. Hét 1. sz.
- Simai Ödön*. Kazinczy Ferenc nyelvújítása. M. Nyelv 167—175. 1.
- U. Szabó Gyula*. A magyaros iskola történetéhez. Irodalomtört. 310—312. 1.
- Szigligeti*. A mikor Szigligeti megbukott. »Rontó Pál« először és utoljára. Budapest 58. sz.
- Szini Gyula*. Jókai. 1904—1914. Pesti Napló 106. sz.
- Szlávik Mátyás dr.* Tompa Mihály Eperjesen. Eperjesi Lapok 4. 5. sz.
- Thúry Zsigmond*. A szombatos kódexek bibliographiája. 1912. — Ism. Borbély Ferencz. Kereszt. Magvető 51—53. 1.
- Timár Kálmán*. Néhány ferencendi írónkról. (1. Szalkai Magyar Balázs. 2. Pécsvárad Gábor. 3. Csáthi Demeter. 4. Pápai Pál, a Kulcsár-kódex másolója. 5. Sepsiszentgyörgyi Ferencz). Irodalomtört. 303—310. 1.
- Tolnai Vilmos*. Arany János: Czakó sírján. Irodalomtört. 312—314. 1.
- Arany János »Népnevelés« című költeményéről. U. o. 315—317. 1.
- Váczy János*. Jelentés a gr. Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 211—217. 1.
- Váradi, dr. Anton*. Szigligeti. Neues Pest. Journ. 57. sz.
- Várnai Zseni*. Katona fiamnak. 1914. — Ism. Hajnal József. Magy. Alföld 10. sz. — Gyetvai János. Jászberény. 10 sz. — Lynkeusz. Hét 9. sz.
- Vértesy Jenő*. Madách írói hagyatéka. Irodalomtört. 294—305. 1.
- Zoványi Jenő*. Károlyi Péternek egy állítólagos műve. Protest. Szemle 32—36. 1.
- Zuboly*. Szigligeti ünnepe. Magyarország 59. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.